

ESKİ MEZOPOTAMYA'DA HUKUK HAREKETLERİ ve
DÜZENLEMELER
(Sümer, Babil ve Eski İsrail Hukuku)

Elif GENCA
105612003

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HUKUK YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
(İNSAN HAKLARI HUKUKU)

Prof. Dr. Niyazi ÖKTEM

2009

ÖZET

Çalışmamızın amacı, tarihte yazılı hukukun ilk örneklerini vermiş olan Mezopotamya Uygarlıkları'nın hukuk sistemleri hakkında araştırma yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan çalışma, esas olarak Sümer, Babil ve Eski İsrail toplumlarının hukuk anlayışları ve hukuk düzenlemelerine ilişkin inceleme ve değerlendirmeleri içermektedir.

Çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Eski Mezopotamya tarihine ve buna bağlı olarak Eski Mezopotamya toplumlarının sosyal ve ekonomik yapıları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, Eski Mezopotamya ve Eski İsrail Hukuku'nun temel ilkeleri ve hukuk anlayışları incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, Eski Mezopotamya ve Eski İsrail Hukukları'nda yer alan hukuksal düzenlemeler ana hatlarıyla incelenmiştir.

Çalışmam sırasında beni yönlendiren ve yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Niyazi Öktem Hocama teşekkürlerimi sunarım.

ABSTRACT

The aim of our study is researching about Mesopotamian Civilization's law system which has given the first examples of statute law. In accordance with this aim, this study, mainly, contains researchs and evolutions about society of Sumerian, Babylonian and Ancient Israeli law concepts and law regulations.

Our study contains three parts. In the first part, information has been given about history of Ancient Mesopotamia and, depending on this, social organism of society of Ancient Mesopotamia. In the second part, there have been asserted about basic tenets and law concepts of Ancient Mesopotamian and Ancient Israeli Law. In the third part, Ancient Mesopotamian Law and Ancient Israeli Law have been studied substantially.

I have special thanks to my advisor Prof. Dr. Niyazi Öktem, because of his helps and guidance, during my study.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM	4
Eski Mezopotamya	4
A- Eski Mezopotamya’da Tarihe Genel Bir Bakış ve Devlet Anlayışı.....	4
B- Eski Mezopotamya’da Sosyal ve Ekonomik Hayat.....	13
1. Ekonomi.....	13
2. Din.....	14
3. Dil.....	15
II. BÖLÜM	15
Eski Mezopotamya’da Hukuka Genel Bakış	15
A- Adalet Anlayışı ve Hukuk Süreci.....	15
B- Kanunların Oluşum Süreci ve Mantığı.....	20
C- Kanun Metinleri ve Özellikleri.....	23
1. Urugikina Adaletnamesi.....	23
2. Urnammu Kanunu.....	24
3. Ana-İttişu Kanunu.....	25
4. Lipit-İştar Kanunu.....	25
5. Eşnunna Kanunu.....	27
6. Hammurabi Kanunu.....	29
a) Kanunun Sistematığı	
aa)Usul	
bb)Mülkiyet/Eşya Hukuku	
cc)Askeri Hükümler	
dd)Arazi/Tarım	
ee)Boşluk Hükümler	
ff)Tacir-Tellal;Kadın Hancılar	
gg)Borçlar,Ödünç,Emanet	
hh)Aile Hukuku	
ii)Yaralamalar	
jj)Meslek Adamları,Ücretleri,Sorumlulukları	
kk)Köle Satışı	
b) Kanunun Mantığı ve Hukuk Anlayışı	
aa) Sözleşmeler	
bb) Satış	
cc) Sosyal Güvenlik	
dd)Mülkiyet	
ee)Kadınlar	
ff)Haksız Fiiller	
gg)Borçlar	
hh)Ticaret Hukuku	
ii)Usul Hukuku	

jj) Miras Hukuku	
7. Orta Asur Kanunları.....	40
8. Yeni Babil Kanunları.....	41
D- Eski İsrail Hukuku Kaynağı ve Özellikleri.....	42
1. Genel Olarak.....	42
2. Tevrat.....	43
3. Tevrat'ta Yer Alan Hukuki Hükümler.....	46
4. Tevrat'taki Hükümlerin Yazım Şekli.....	50
a) Kazuistik Yazım Şekli	
b) Apodiktik Yazım Şekli	
aa) Birinci ve İkinci Seri Hükümler	
bb) Üçüncü ve Dördüncü Seri Hükümler	
5. Eski İsrail Hukuku'nun Kaynağı Meselesi.....	56
6. Eski İsrail Hukuku'nun Özellikleri.....	60
III. BÖLÜM.....	62
Mezopotamya Hukuku'nda Hukuksal Düzenlemelerin Ana Hatları.....	62
A- Hukukun Dalları Ayrılması Sorunu.....	62
B- Kişiler Hukuku.....	63
1. Genel Olarak.....	63
2. Yabancılar.....	64
3. Kadımlar.....	64
4. Köle.....	66
5. Diğer Sınıflandırmalar.....	70
6. İsrail oğullarında Kişiler Hukuku.....	71
C- Aile Hukuku.....	76
1. Genel Olarak.....	76
2. Evlenme.....	76
a) Evlilik Sözleşmesi	
b) Evlilik Sözleşmesinin Tarafları	
c) Evlilik Hediyeleri ve Çeyiz	
d) Evliliğin Gerçekleşmesi	
e) Evliliğe İlişkin Özel Durumlar	
aa) Çokeşlilik	
bb) Askerin Evliliğinin Korunması	
cc) Gaiplik	
dd) Dul Kadının Evlenmesi	
3. Boşanma.....	84
a) Genel Olarak	
b) Boşanmaya İlişkin Esaslar	
aa) Sebebe Dayalı Boşanmalar	
bb) Sebepsiz Boşanmalar	
cc) Zina	
c) Nafaka	
4. Ebebeylik, Çocuk, Çocuğun Yetiştirilmesi.....	89
a) Evlat Edinme	
b) Çocuğun Sorumluluğu	

5. İsrail oğullarında Aile Hukuku.....	91
a) Genel Olarak	
b) Evlenme	
c) Evlilik Malları	
d) Boşanma	
e) Çokeşlilik	
f) Zina	
g) Evlat Edinme	
h) Çocuğun Sorumluluğu	
D- Miras Hukuku.....	96
1. Genel Olarak.....	96
2. Mirasın Paylaşımı.....	96
3. Kadının Mirasçılığı.....	97
a) Dul Eşin Mirasçılığı	
b) Kız Çocuğun Mirasçılığı	
4. Kadına Mirasçı Olma Durumu.....	99
5. Özel Durumlar.....	100
a) Köle Kadın ile Hür Adamın Çocuklarının Mirasçılık Durumu	
b) Köle Adam ile Hür Kadının Çocuklarının Mirasçılık Durumu	
c) Nişanlı Çiftten Birinin Ölmesi Durumu	
6. Vasiyetnameler.....	101
7. İsrail oğullarında Miras Hukuku.....	102
E- Mülkiyet/Eşya Hukuku.....	103
1. Genel Olarak.....	103
2. Devlet Tarafından Tahsis Edilen Araziler.....	105
3. Gayrimenkullerin Satımı.....	108
4. Gayrimenkullerin Kiralanması.....	109
a) Kira Sözleşmesi	
b) Kira Bedeli	
c) Kiracının Sorumluluğu	
aa) Tarla Kiracısının Sorumluluğu	
bb) Sorumluluğun Kalktığı Haller	
5. Diğer Sorumluluk Halleri.....	111
a) Sulama Kanallarının Kullanımından Doğan Sorumluluk	
b) Gayrimenkule İzinsiz Girilmesi	
c) Bahçivanın Sorumluluğu	
6. Ev Kiralaması.....	113
7. Köleler.....	113
8. İsrail oğullarında Mülkiyet ve Eşya Hukuku.....	115
F- Borçlar Hukuku/ Ticaret.....	117
1. Genel Olarak.....	117
2. Sözleşmeler.....	118
a) Sözleşmelere İlişkin Ana İlkeler	
b) Sözleşmelerin Şekil Şartları	
c) Sözleşme Çeşitleri	
aa) Hayvan Kiralaması	
bb) Gemi Kiralaması	
cc) Hizmet/İş Sözleşmeleri	
dd) Emanet (Vedia) Sözleşmeleri	

ee) Borç (Ödünç) Sözleşmeleri	
3. Ticaret.....	125
a) Tüccar/Tellal	
b) Hancı(Meyhaneci) Kadın	
c) Ticari Örgütlenmeler	
4. Sözleşmelere İlişkin Diğer Hususlar.....	128
a) Sözleşme Yapabilme Ehliyeti	
b) Sözleşmelerin Kamu Güvenliği Sebebiyle Geçersizliği	
c) Borçtan Doğan Sorumluluk	
aa) Taşımacılığa İlişkin Sorumluluk	
bb) Haciz ve Rehin	
cc) Sorumluluğun Kalktığı Haller	
d) Faiz	
e) Ağırlık ve Ölçüler	
f) Para	
g) Vergiler	
5. İsrail Hukuku'nda Borçlar Hukuku ve Ticarete İlişkin Esaslar.....	133
a) Borçlanmaya İlişkin Hükümler	
b) Rehin	
c) İşçiler	
d) Ağırlık ve Ölçüler	
e) Faiz	
f) Vergi	
G- Ceza Hukuku/Haksız Fiiler.....	136
1. Genel Olarak.....	136
2. Kısas Prensibi.....	137
3. Suçlar.....	139
a) Yaralamalar	
aa) Eski Mezopotamya Hukuku'nda	
bb) Eski İsrail Hukuku'nda	
b) Adam Öldürme	
aa) Eski Mezopotamya Hukuku'nda	
bb) Eski İsrail Hukuku'nda	
c) Hırsızlık	
aa) Eski Mezopotamya Hukuku'nda	
bb) Eski İsrail Hukuku'nda	
d) Cinsel Suçlar	
aa) Tecavüz	
bb) Ensest	
e) Askeri Suçlar	
f) Hakkı Olmayan Yere Tecavüz	
g) Ceza Gerektiren İhmal	
h) Yalancı Tanıklık	
i) Dini Nitelikteki Suçlar	
j) Büyücülük	
k) Özgürlüğün Kısıtlanması	
4. Haksız Fiiller.....	153
a) Zina Suçlamasıyla Hakaret	
b) Kavgı (Riskin Üstlenilmesi-Birlikte Kusur)	
c) Meslek Adamlarının Sorumluluğu (Doktorlar-Veterinerler)	
d) Hayvan Zararları (Öküzün Vermiş Olduğu Zararlardan Ötürü Sorumluluk)	
5. Yaptırımlar.....	156

H- Mahkemelerin Yapılanması ve Yargılama Usulü Süreci.....	156
1. Genel Olarak.....	156
2. Mahkemeler ve Hakimler.....	157
3. Yargılama Usulü Süreci.....	159
4. Tanıklar ve Deliller.....	160
5. Kararların İcrası.....	161
6. Eski İsrail Hukuku'ndaki Mahkemeler ve Yargılama.....	161
a) Ana İlkeler	
b) Hakimler	
c) Deliller ve Tanıklar	
SONUÇ.....	164

KAYNAKÇA

- AYBAY, Aydın-AYBAY, Rona, Hukuka Giriş, Aybay Yayınları, İstanbul, 2000.
- ADAM, Baki, Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat, Pınar Yayınları, İstanbul, 2002.
- BİLGİÇ, Emin. “Çivi Yazılı Kaynaklarda Geçen Başlıca Borç ve Ödünç Tabirleri”, DTCFD, V, 4,(1947),419-445
 _____ “Çivi Yazılı Hukuki-İktisadi Kaynaklar, Mahiyet ve Muhtevaları”, Belleten,XI,44, (1947),571-602
 _____ “Umumi İktisadi Meseleler ve Borçlanma Bakımından Eski Babil ve Kapodokya Vesikaları, Anadolu’daki Benzerlik ve Farklar”,Belleten,XV,57-60, (1951),333-338
 _____ “Çivi Yazılı İktisadi Metinlerde <faiz> Meselesi”, Belleten,XV,57-60,(1951), 340-347
 _____ “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi”,DTCFD, XXI, 3-4,(1963),103-119
- BOECKER, H. Jochen, Law and the Administration of Justice in the Old Testament and Ancient East, Augsburg Publishing House, Minneapolis, 1980.
- BOTTERO, Jean, Kültürümüzün Şafağı Babil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,2006.
- CANCIK-KIRSCHBAUM, Eva, Çev. YARBAŞ Aslı, Asurlular (Tarih,Toplum,Kültür), İlyaz İzmir Yayınevi, İzmir, 2004.
- ÇİĞ, Muazzez İlmiye, Ortadoğu Uygarlık Mirası, Kaynak Yayınları, İstanbul,2006.
 _____ Ortadoğu Uygarlık Mirası-2, Kaynak Yayınları, İstanbul,2006.
- GALANTİ, Avram, Üç Sami Kanun Koyucu, Anka Yayınları, İstanbul,2002
- GÜNBATI, Cahit. “Eski Babil Devrinde Timar ve Devlet Arazisinin Tahsisi Hakkında Bazı Görüşler”,Belleten,LX,212,(Ankara,1991),1-11.
- JOHNS ,C.H.W., Babylonian and Assyrian Laws, Contract and Letters, University Press of the Pacific, Honolulu, Hawaii,2004.
- KINAL, Füzun.”Eski Önasya Medeniyetlerinde <Halk meclisleri>” Belleten, XXVI,104, (1962),635-647.
- KLENGEL, Horst, Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü, Telos Yayıncılık, İstanbul,2001.
- KRAMER, Samuel Noah, Sümer Mitolojisi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.
- KRAMER, Samuel Noah, Tarih Sümer’de Başlar, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.

- KÖROĞLU, Kemalettin, Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
Kutsal Kitap, Eski Antlaşma (Tevrat, Zebur), Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2007.
- MENDELSON, Isaac, Legal Aspects of Slavery in Babylonia, Assyria and Palestine, The Bayard Press, Willamsport, PA., 1932.
- MEMİŞ, Ekrem, Eskiçağda Mezopotamya, Ekin Kitapevi, Ankara, 2007.
- OKANDAN, G. Recai. “Hammurabi Mecellesi”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fak. Mecmuası, XVII, (1951), 283-315
_____ “İlk zamanlarda Yakın Şarkın muhtelif topluluklarında devlet”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, İstanbul, (1-2), 1945, 154-196.
- ÖKTEM, Niyazi-TÜRKBAĞ, A. Ulvi, Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet, Der Yayınevi, İstanbul, 2001.
- ROTH, Martha T., Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor, Scholars Press, Atlanta, Georgia, 1997.
- SEVER, Hüseyin. “Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri”, DTCFD, XXXI, (1987), 421-428
- ŞENSOY, Naci. “Eski Devirlerde ve İslam’da hırsızlık Suçu”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Devletler Hususi Hukuku Ord. Profesörü Muammer Raşit Seviğ’e Armağan’dan ayrı baskı, İsmail Akgün Matbaası, (İstanbul-1956)
- TOSUN, Mebrure. “Hammurabi’nin Toprak Kanunları”, DTCFD, XXI, 3-4, (Ankara 1963), 127-141
_____ “Sumer, Babil ve Assur’lularda Hukuk, Kanun ve Adalet Kavramları ve Bunlarla İlgili Terimler”, Belleten, XXXVII, 145-148, (Ankara, 1973), 557-581
_____ - Kadriye YALVAÇ. Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi Şaduqa Fermanı, Ankara: TTK, 1975.
- VERSTEEG, Russ, Early Mesopotamian Law, Carolina Academic Press, Durham, North Carolina, 2000.
- YARON, Reuven, The Laws of Eshunna, The Magnes Press, The Hebrew University, Jerusalem, 1988.

ELEKTRONİK AĞ ADRESLERİ

- KAUFMANN, Francine-EISENBERG Josy, Çev. AYDIN, Mehmet, “Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/770/9794.pdf>, 23.03.2009.
- KILIÇ, Yusuf, “Eski Mezopotamya ve Anadolu’da Aile Hukuku”, http://tez2.yok.gov.tr/fmi/xsl/tez/listevedetay_liste.xml?-db=TezVT&-lay=web_arama&-max=20&-token.error=liste.xml&DanismanAdSoyad=Sebahattin%20BAYRAM&-find=&-token.d=1, (22.01.2009)
- KINAL, Füzün. “Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/836/10601.pdf>

TOPÇUOĞLU, Hamide, Eski İsrail Hukuku'nun Menşei, Hususiyetleri ve Hammurabi Kanunu ile Olan Münasebetleri, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/242/2137.pdf>, 22.01.2009.

<http://www.ilkayet.net/tevat.htm>,15.01.2009.

<http://www.ilkayet.net/musevilik3.htm>15.01.2009.

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser.

a.g.m. : Adı geçen makale.

Akk : Akkadça.

bkz. : Bakınız.

DTCFD : Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi.

md. : madde.

M.Ö. : Milattan Önce.

SLEX : Sumerian Law Exercise Tablet.

SLHF : Sumerian Laws Handbook of Forms.

SUM : Sümerce.

Y.T. : Yasanın Tekrarı.

GİRİŞ

Eski doğunun üç büyük medeniyet merkezlerinden biri olan Mezopotamya adını kendisine hayat veren Dicle ve Fırat nehirlerinden almaktadır. Gerçekten de Mezopotamya'nın kelime anlamı Yunanca “meso-potamios” dan gelen “iki nehir arası”dır¹. Günümüzde Irak topraklarını kapsayan bu bölge, kuzeyde Toros dağları, güneyde Basra Körfezi, doğuda Zagros dağları, batıda ise Suriye çölü arasında kalan alandır.

Coğrafi tanımlaması kolay olan Mezopotamya'nın kültürel tanımlaması daha zordur. Çünkü, bu bölgede doğan ve gelişen kültür ve sosyal yaşam zamanla Anadolu, Filistin, Mısır ve günümüz İran topraklarını dahi etkilemiştir. Esas itibarıyla Mezopotamya yalnızca bir coğrafi alanı değil aynı zamanda bu coğrafi alanda Sümer, Akad, Babil ve Asur gibi birçok kavimin oluşturduğu “birleşik kültürel bir kimliği” de ifade etmektedir².

Hukuk ve hukukun uygulamasının, yerleştirilmiş kanunlardan evvel, örf adet ve yapılagelişlerden doğan ve genel bir uygulama alanı bulan kurallardan oluştuğu iddia ve kabul edilir. Tarihte her toplumun yazılı hukuka geçmeden önce örf adet hukukunu uygulamış oldukları kabul edilmektedir³. Bu durum bize her toplumun kendine has bir hukuk anlayışının olduğunu göstermektedir. Hukuk bir ulusun bütününe kaplayan ve toplumsal hayatı aksettiren sosyal bir kurum olmaktadır. Böylece hukuki metinlerden bir ulusun günlük hayatını öğrenebilmekteyiz⁴.

¹ BOTTERO, Jean, Kültürümüzün Şafağı Babil,(İstanbul,2006) 14.

² KÖROĞLU, Kemalettin, Eski Mezopotamya Tarihi,(İstanbul, 2006) 12.

³ BİLGİÇ, Emin. “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi”,DTCFD, XXI, 3-4,(1963),103.

⁴ BİLGİÇ, Emin. “Çivi Yazılı Hukuki-İktisadi Kaynaklar, Mahiyet ve Muhtevaları”,Belleten,XI,44, (1947),572.

Hukukun ilk ve asıl kaynağı olan örf adet ve yapılagelişler daima korunmuş ve uygulanmıştır. Ancak belirli bir medeniyet seviyesine gelen toplumlar değişmez, açık ve toplanmış yazılı hukuk metinlerine de ihtiyaç duymuşlardır. Böylece kanun olarak adlandırılan ve hukukun ikinci ve en önemli kaynağı olan yazılı hukuk metinleri oluşmuştur⁵.

İşte biz bu yazılı hukukun ilk örneklerini Eski Mezopotamya’da görmekteyiz. 19. y.y. kadar Tevrat ve eski Yunan yazarlarının anlattıklarıyla bilgi sahibi olduğumuz bu kültür rivayetten ibaretti. Çivi yazısının keşfiyle M.Ö. III Binyıldan bu yana kendi tarihlerini dahi kendilerinin yazdıklarını öğreniyoruz⁶.

Çivi yazılı kaynakların birçoğu hukuk ve ekonomi konularına ilişkin olmaktadır. Çeşitli günlük ekonomik faaliyetler, ticaret, borç, ödünç, kira ve mahkeme zabıtları gibi konular üzerine düzenlenmişlerdir. Ancak en önemli çivi yazılı belgeleri kanun metinleri oluşturmaktadır. Bu sebeple “çivi yazısı hukuku” nun başlıca kaynakları olarak hukuki ve ekonomik metinlerle kanunlar gösterebilir.

Çivi yazısı hukuku terimi yerinde kullanılan bir terimdir. Nasıl Asur, Babil ve Sümer yerine tek bir Mezopotamya Uygarlığı terimi kullanıyorsak, çivi yazısı hukuku terimini kullanmakta o denli yerinde olmaktadır. Çünkü bu yazıyı sadece Mezopotamya uygarlıkları değil Mısır, Elam, Hitit gibi birçok komşu kavim ve ülke de kullanmıştır. Sadece çivi yazısını kullanmakla kalmayıp, kendi hukuki ve ekonomik belgelerini de Sümer ve Babil örneklerindeki gibi düzenlemişlerdir. Hatta bu hukuk daha ileride İsrail Hukuku’nu ve Mezopotamya topraklarının sonraki mirasçıları olan İslam kavimlerinin hukuklarını dahi etkilemiştir⁷.

Çalışmamızda çivi yazısı hukukuna ilişkin Mezopotamya uygarlıklarının vermiş olduğu örnekler inceleyeceğiz. Hukuk mantığının daha iyi anlaşılabilmesi

⁵BİLGİÇ, Emin. “Eski Mezopotamya Kavimlerinde...” a.g.m., 106,107.

⁶KINAL, Füzan. “Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/836/10601.pdf>, 2.

⁷TOSUN, Mevrure, Sumer, Babil ve Assur’lularda Hukuk, Kanun ve Adalet Kavramları ve Bunlarla İlgili Terimler”, Belleten, XXXVII, 145-148, (Ankara,1973), 557-581

için öncelikle tarih ve buna bağlı olarak gelişen devlet anlayışları üzerinde duracağız. Daha sonra ekonomik ve sosyal hayatlarına ilişkin kısaca bilgi vereceğiz.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Mezopotamya’da bir süreç içinde oluşan hukuk ve adalet anlayışını ve bu anlayışın kanun metinlerine nasıl yansıdığı üzerinde duracağız. Mezopotamya’da elimize geçen ve kanun metni olarak tanımladığımız hukuki metinlerin tarihsel süreç içinde özelliklerine değineceğiz. İkinci bölümde son olarak Eski İsrail Hukuku’na değineceğiz. Geçen yüzyılın başlarına kadar Mezopotamya’da en eski uygarlık olarak kabul edilen, ama elimize geçen vesikalar sayesinde aslında en yeni uygarlıklardan biri olan İsrail oğullarının Eski Mezopotamya uygarlıklarından hukuki ve sosyal açılardan ne ölçüde etkilendiği ve hukuklarının özellikleri üzerinde duracağız.

Son olarak üçüncü bölümümüzde geniş olan konumuzun kapsadığı alanı daraltıp, Sümer, Eski Babil ve Eski İsrail Hukuklarına ilişkin daha detaylı incelemelerde bulunacağız. Bu noktada bir kavram ve anlam kargaşasını önlemek için Sümer, Babil, Asur ve Akad uygarlıklarından ve buna bağlı olarak hukuklarından bahsederken Eski Mezopotamya ve Eski Mezopotamya Hukuku tabirini kullanacağız. Yani çalışmamızda bu uygarlıkları tek şemsiye altında toplamaktayız. Eski Mezopotamya toplumlarından biri olan İsrail oğullarından bahsederken ise Eski İsrail Hukuku olarak ayrı bir terim ile adlandıracağız. Bu şekilde daha açıklayıcı olacağımıza inanmaktayız.

BİRİNCİ BÖLÜM

Eski Mezopotamya

A- Eski Mezopotamya’da Tarihe Genel Bir Bakış ve Devlet Anlayışı

Yazılı tarihte karşımıza ilk kavim olarak çıkan Sümerliler, Mezopotamya bölgesinin ilk sakinleri olmamaktadırlar. Yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde bu bölgede Sümerlilerden önce başka kavimlerin yaşadığı bilinmektedir. Ancak yazının henüz kullanılmaması sebebiyle bu kavimlere ilişkin fazla bilgi sahibi değiliz. Kalkolitik çağ olarak adlandırılan bu devirden sonra Sümerlilerin gelişiyle Mezopotamya’da şehir kültürünün yaşandığı iki dönem olduğu bilinmektedir⁸. Bu dönemler Uruk ve Cemdet Nasr olarak adlandırılmaktadır ve özellikle güney Mezopotamya’da etkili olmuştur. Aynı süreç daha farklı olarak kuzeyde de yaşanmıştır. Gawra dönemi olarak adlandırılmaktadır⁹.

Sümerlilerin Mezopotamya’ya M.Ö. 3500 yıllarında geldiği tahmin edilmektedir¹⁰. M.Ö. 3000 civarında da yazıyı keşfettikleri tahmin edilmektedir. Bu tarihten itibaren Akkad İmparatorluğu (M.Ö. 2350) kurulana kadar geçen süre içinde yaşanan dönem Eski Sümer Çağı olarak adlandırılmaktadır¹¹. Bu dönem Er Sülaleler I,II ve III şeklinde üçe bölünmektedir. Sümerliler bu dönemde şehir devletleri halinde yaşamaktaydılar. Bunlar arasında Eridu, Ur, Uruk, Lagaş, Umma, Şuruppak ve Kiş sayılabilmektedir. Her şehrin ayrı bir tanrısı bulunmaktadır.

Şehirlerin başında en veya ensi olarak adlandırılan yöneticiler bulunmaktadır. Bu yöneticiler aynı zamanda rahiptirler. Din ve devlet işlerinin bir arada yürütülmesi ve coğrafi koşullar “mabet sosyalizmi” ya da “teokratik

⁸ MEMİŞ, Ekrem, Eskiçağda Mezopotamya (Ankara, 2007) 15.

⁹ KÖROĞLU, Kemalettin, a.g.e.,57.

¹⁰ MEMİŞ, Ekrem, a.g.e., 24.

¹¹ BİLGİÇ, Emin. “Çivi Yazılı Hukuki-İktisadi Kaynaklar...” ,577.

sosyalizm” denilen bir çeşit ilkel sosyalizm olan yönetim şeklini doğurmuştur. Kişiler ürettiklerini saraya vermekte ve ihtiyaçları kadar olanını almaktaydılar. İhtiyaç fazlası ile de dış ülkelerden gerekli olan hammaddeler alınmaktaydı. Bu durum aynı zamanda yazının keşfedilmesine de sebep olmuştur. Rahipler saray ve mabetlere gelen malların kaydını tutmak için resim şeklinde olan ilk yazıyı kullanmaya başlamışlardır¹².

Bu sistem sebebiyle bu dönemde özel mülkiyetin varlığına menkul mallar dışında pek rastlanmamaktadır. Toprağın ve menkul malların çoğunun sahibi tapınak ve saraylardır. Elimize geçen hukuki metinlerde zaten saray ve tapınakların emlakine, saray ve tapınakların gelir ve giderlerine ilişkin olmaktadır¹³.

Ancak II. Er Sülaleler döneminde durumun değiştiği görülmektedir. Genişleyen şehir devletleriyle artık ensiler yeterli olmamaya başlamıştır. Ayrıca şehir devletleri arasında artan mücadele sebebiyle dini otoriteden ayrı olarak askeri gücü elinde tutan yöneticiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylece Mezopotamya’da şehirlerde artık yönetimin babadan oğula geçtiği sülale yönetimleri oluşmaya başlamıştır. Şehir devletlerinin eski yöneticileri olan en ve ensiler de birer vali konumuna gelmiş ve “*lugal*” yani kral kavramı ortaya çıkmıştır¹⁴.

II. Er Sülaleler döneminde Uruk ve Kiş şehirleri ön plana çıkmaktadır. Uruk şehrinde, adı ve kendisi destanlara konu olan Gılgamış’ın yöneticilik yaptığı ve savaşta Kiş kralını mağlup ettiği bilinmektedir¹⁵. Gılgamış Destanı’ndan bu dönemde “asker doğmuşlar” ve “yaşlılar meclisi” adında iki meclisin bulunduğunu ve bu iki meclisin yönetimde söz sahibi olduğunu öğrenmekteyiz. Yaşlılar meclisi daha çok danışman olarak görev yapmaktaydı. Asker doğmuşlar

¹² MEMİŞ, Ekrem, a.g.e., 21-23.

¹³ BİLGİÇ, Emin. “Çivi Yazılı Hukuki-İktisadi Kaynaklar...” a.g.m., 577,578.

¹⁴ KÖROĞLU, Kemalettin, a.g.e.,66-68.

¹⁵ MEMİŞ, Ekrem, a.g.e., 35,40.

meclisinin ise, savaş ve barış meselelerinde karar verme, harp liderini seçme ve davalara bakma gibi görevleri bulunduğu bilinmektedir¹⁶.

III. Er Sülaleler devrinde Sümer ülkesinde egemenlik anlayışı da değişmeye başlamıştır. Bu devirde kralların egemenliklerini tescil ettirmeleri gerekiyordu. Tescil için Sümer baş tanrısı olan Enlil'in kült merkezi olan Nippur şehrinin başrahibinin elinden krallık tacının giyilmesi ve krallık esasının alınması gerekmektedir. Ancak bu şekilde bir kral "lugal kalama" yani büyük kral olabilmekteydi. Bu durum kuvvetlenen her şehir kralının krallığının tescili için Nippur şehrine hakimiyetini tanıtmaya çalışmasına neden olmuştur. Böylece iç çekişmeler yaşanmış ve şehir devletlerinin birleşip, dış bölgelere sefer yapması olanaksızlaşmıştır.

Bu devirde Uruk ve Lagaş şehirleri ön plana çıkmaktadır. Bu şehirlerin dikkat çekmesinin sebebi, şehirlerde gerçekleştirilmiş hukuksal ve sosyal reformlardır. Lagaş şehriden Urugakina adlı bir vatandaş kral ailesinin yapmış olduğu yolsuzluklar sebebiyle şehir yönetimine karşı isyan başlatmıştır. Urugakina Lagaş şehrinde egemenliğini ilan etmiştir. Dünya'nın ilk ihtilalcisi olan Urugakina bir dizi reform hareketine girişmiştir. Bu reform hareketinin getirdiği en büyük yenilik özel mülkiyetin hukuk himayesine alınmasıdır. Benzer bir ihtilal komşu Umma şehrinde de gerçekleşmiştir. İhtilali gerçekleştiren Lugalzagesi, komşu Uruk şehrini de ele geçirerek krallığını ilan etmiştir. Daha sonra Lagaş'a saldırmış, şehri zapt etmiş ve Urugakina'yı esir almıştır. Ancak, ilerleyen zamanlarda kendisi de Akkadlar'ın egemenliğine girmiştir¹⁷.

Akkadlar, Er Sülaleler döneminde Mezopotamya'ya gelmeye başlamış sami kökenli topluluklardır. Bu topluluklar Sümer şehir kültürünü ve çivi yazısını özümsemiş ve kendi dillerine adapte etmişlerdir. Bu şekilde Sümer kültürünün

¹⁶ KINAL, Füruzan."Eski Önasya Medeniyetlerinde <Halk meclisleri>" Belleten, XXVI,104, (1962),644,645.

¹⁷ MEMİŞ, Ekrem, a.g.e., 41, 47-49.

Mezopotamya’da yaşamış olan sonraki toplumlara aktarılmasına vesile olmuşlardır¹⁸.

Akkad devri M.Ö. 2350-2150 yılları arasında yaşanmıştır. Akkad devletinin kurucusu Büyük Sargon’dur. Agadeli Sargon olarak da bilinen sami kökenli bu kral, kuzey ve güney Mezopotamya’ya hakim olarak büyük bir dünya imparatorluğu kurmuştur. Zaten kendisini “Dünya Kralı” olarak ilan etmiştir. Kendisi ve torunu olan Naram-Sin, Mezopotamya dışına da pek çok askeri seferlerde bulunmuşlardır¹⁹. Ancak Guti adı verilen toplulukların istilasıyla imparatorluk hızla zayıflamaya başlamıştır. Bu kargaşa içinde Lagaş şehri Urbaba isimli bir vali önderliğinde yeniden bağımsızlığını ilan etmiştir. Ardılı olan oğlu Gueda ve torunuyla başarılı bir yönetim oluşturmuşlardır. Ancak Ur şehrinde III. Ur Sülalesinin başa geçmesiyle bu dönem sona ermektedir.

Akkadlar Mezopotamya’da devlet yönetimi anlayışında köklü değişikliklerde bulunmuştur. Bu dönemin krallarının oldukça uzak yerlere seferler düzenlemeleri Akkad devletinin imparatorluk olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Şehir devleti yönetiminden bütün dünyayı yönetme düşüncesine geçilmiştir. Zaten dönemin kralları “Dünya Kralı”, “Dört Bir Yanın Hükümdarı” gibi unvanlar kullanmaktadır²⁰. Bu döneme ilişkin hukuki ve ekonomik belgelere bakıldığında kamu mülkiyetinin yanında özel mülkiyetin de varlığı gözükmektedir²¹.

III. Ur Sülalesi döneminde Sümer kültürünün yeniden canlandığı görülmektedir. M.Ö. 2060-1960 yılları arasında etkin olmuşlardır. III. Ur Sülalesi önceleri ensi olan ve daha sonra bağımsızlığını ilan eden Ur-Nammu’dur. Kendisi Sümer ve Akkad mirasına sahip çıkmış ve “Sümer ve Akkad Ülkelerinin Kralı”

¹⁸ KÖROĞLU, Kemalettin, a.g.e.,75,76.

¹⁹ MEMİŞ, Ekrem, a.g.e., 52,55.

²⁰ KÖROĞLU, Kemalettin, a.g.e.,83-85.

²¹ BİLGİÇ, Emin. “Çivi Yazılı Hukuki-İktisadi Kaynaklar...” a.g.m., 579.

unvanını kullanmaya başlamıştır. Daha sonradan unvanları arasına “Dört Bir Yanın Kralı”nı da eklemiştir²².

Ur-Nammu tıpkı Akkadlar gibi bir dünya imparatorluğu kurmak istemiştir. Ayrıca çok sayıda sosyal ve hukuksal faaliyeti de bulunmaktadır. Bunlardan ilki hiç kuşkusuz kendi adıyla anılan kanun metnidir²³. Ur-Nammu büyük çoğunlukla tarihte bilinen ilk kanun koyucu olarak kabul edilmektedir²⁴. Ur-Nammu sosyal konulara da eğilmiştir. Okuma yazma sorununu halletmek için mabetlerde okullar açmıştır. Bu okullarda hukuk, hesaplama ve astronomi dersleri de verilmektedir. Bu dönemin en büyük yeniliği ise hiç kuşkusuz tapulama işlemidir. Ur-Nammu zamanına ait bir tablette fethedilen şehirlere ait tapınakların sahip olduğu gayrimenkullere ilişkin sayımlar işlenmiştir. Bu bir çeşit tapulama işlemi sayılmaktadır²⁵. Ayrıca devletin gelir ve giderleri de kayıt altına alınmıştır. Bunlara ilişkin elimize çok sayıda belge geçmektedir. Bu kayıtlara göre, deniz aşırı ve uzak bölgelerle yapılan ticaret devletin kontrolü, izni ve kayıtlara geçirilmesiyle gerçekleşmektedir²⁶.

III. Ur Sülalesi dönemine ilişkin hukuki metinlerden elde ettiğimiz bilgileri özetlersek, gayrimenkullerin çoğunun devlet ve tapınaklara ait olduğunu ve devlete bağlı geniş bir memurlar kadrosu tarafından işletildiğini söyleyebilmekteyiz. Böylece Eski Sümer döneminin mabet sosyalizminin yeniden canlandığı söyleyebiliriz²⁷.

Amurru adı verilen batı sami kökenli göçebe toplulukların Mezopotamya’ya göç etmesiyle dengeler değişmiş ve III. Ur Sülalesi tarih sahnesinden silinmiştir²⁸. Bu dönemden sonra güney Mezopotamya’da İsin ve Larsa şehirleri adından söz ettirmektedir. Bu sebeple Mezopotamya’da ikinci bin yılın başları İsin-Larsa dönemi olarak adlandırılmaktadır. Daha kuzeyde ise

²² KÖROĞLU, Kemalettin, a.g.e.,87.

²³ MEMİŞ, Ekrem, a.g.e., 83.

²⁴ KÖROĞLU, Kemalettin, a.g.e.,90.

²⁵ MEMİŞ, Ekrem, a.g.e., 83.

²⁶ KÖROĞLU, Kemalettin, a.g.e.,91.

²⁷ BİLGİÇ, Emin. “Çivi Yazılı Hukuki-İktisadi Kaynaklar...” a.g.m., 582.

²⁸ MEMİŞ, Ekrem, a.g.e., 89.

Eşnunna, Asur ve Mari şehirleri gelişmeye başlamıştır. İsin-Larsa dönemi M.Ö. 1960-1750 yılları arasında yaşanmıştır. Eski Babil Devleti kurulana kadar bu dönem devam etmiştir²⁹. İsin-Larsa dönemine ait hukuki ve ekonomik metinlere bakıldığında özel mülkiyetin tekrar önem kazandığı görülmektedir. Ayrıca canlı bir ticaret hayatının da varlığı söz konusudur³⁰. Bu döneme ilişkin en önemli hukuki metin ise hiç kuşkusuz İsin krallarından Lipit-İştar'ın kendi adıyla çıkartmış olduğu kanundur³¹.

Babil şehri İsin-Larsa devrinde adından söz ettirmeye başlamıştır. Amurru yani sami kökenlidir. Babil şehri Sümerlilerin yoğun olarak yaşadığı kesimin kuzeyinde Kiş ile Agade şehirleri arasında yer alır. Babil esas ününü 6. kral olan Hammurabi'ye borçludur. Hammurabi zamanında Babil bölgesel bir güç haline gelmiştir. Böylelikle Sümer ve Akkad mirasına sahip olmuş ve bütün bölgeye adını vermiştir. Eski Babil Devleti (1850-1550) Hititler Mezopotamya'ya gelip yıkana kadar üç yüz yıl hükmetmiştir³².

Kral Hammurabi'yi bu kadar önemli kılan sadece askeri başarıları olmamaktadır. Ayrıca kendi adını verdiği Eski Mezopotamya'nın en kapsamlı kanun metnini hazırlatmıştır. Hammurabi'nin en büyük icraatı ise III. Ur Sülalesinden sonra kalan son Sümer izlerini silip devletine milli bir damga vurmuş olmasıdır. Bu milli damga sami Amurruluğu'dur. Hammurabi'den sonra bir diğer önemli isim ise başka bir hukuki reformist olan kral Ammi-Saduqa'dır. Kendi adıyla anılan adaletnamesi ile meşhurdur³³. Hammurabi'den evvel Babil şehir devleti modeliyle yönetilmekteydi. Hammurabi ile zapt edilen şehirlerde din ve dil birliği sağlanmış ve kapsamlı siyasi teşkilatıyla daha geniş anlamda bir

²⁹ KÖROĞLU, Kemalettin, a.g.e.,99.

³⁰ BİLGİÇ, Emin. "Çivi Yazılı Hukuki-İktisadi Kaynaklar..." a.g.m., 582,583.

³¹ KÖROĞLU, Kemalettin, a.g.e.,98.

³² KÖROĞLU, Kemalettin, a.g.e.,107.

³³ MEMİŞ, Ekrem, a.g.e., 117,122.

devlet düşüncesine sahip olunmuştur.³⁴. Hammurabi “Dünyanın Dört Bir Yanının Kralı” ile “Sümer ve Akkad Kralı” unvanlarını kullanmaya başlamıştır³⁵.

Güneyde Eski Babil Devletinin hakimiyeti sürerken kuzey Mezopotamya da Eski Asur Devleti'nin hakimiyeti altındaydı. Eski Asur Devleti'nin ilk ortaya çıkışı M.Ö. üç binli yılların sonuna rastlamaktadır. İlk kralların kabile şeyhleri niteliğinde olduğu tahmin edilmektedir. Asur Devletinin gerçek anlamda tarih sahnesinde boy göstermesi M.Ö. iki binli yılların başlarıdır³⁶. Eski Asur Devleti'nin en önemli özelliği Anadolu ile kurmuş olduğu sıkı ticari ilişkilerdir. Bu durum devletin yönetim şeklini de etkilemiştir. Eski Asur Devleti'nin merkezi otoritesi çağdaşı Eski Babil kadar kuvvetli olmamaktadır. Eski Asur'daki idari sistem ticari işlere katılmadan sadece denetim vazifesini gören bir sistemdir. Bu devre ait pek çok alacak-borç devri, alım-satım, şirket ve bankacılığa ilişkin vesikalar elimize geçmektedir³⁷.

Eski Asur Devleti M.Ö. 2000 ile 1700 yılları arasında hüküm sürmüştür. Anadolu ile ticari münasebetleri M.Ö. 1920-1750 yılları arasında gerçekleşmiştir³⁸. M.Ö. 1700 ile 1500 yılları arasında ise Asur sıradan bir Mezopotamya şehri olarak varlığını sürdürmüştür. M.Ö. 1500 yıllarında Ön Asya'da kuvvetli bir devlet haline gelen Mitanni Devleti'nin egemenliğine girmiş, 14. yüzyılın ikinci yarısında tekrar bağımsızlığına kavuşmuştur³⁹. Bu tarihten itibaren M.Ö. 1050 yılına kadar Orta Asur Devleti'nin egemenliği söz konusudur.

Orta Asur Devleti'nin egemen olduğu dönemde, M.Ö. 1400-1350 yılları arasında, Amarra Çağı olarak adlandırılan çok önemli bir devir yaşanmıştır. Bu devirde ilk kez gerçek anlamda uluslararası hukuk ile karşı karşıya olmaktadır. Bu devirde ilk kez büyük devlet ve küçük devlet anlayışı ortaya çıkmaktadır. Hitit Devleti, Mısır Devleti ve Mezopotamya'daki büyük küçük devletler birbirleriyle

³⁴ OKANDAN, G. Recai. “İlk zamanlarda Yakın Şarkın muhtelif topluluklarında devlet”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, İstanbul, (1-2),1945,177.

³⁵ KÖROĞLU, Kemalettin, a.g.e.,111.

³⁶ MEMİŞ, Ekrem, a.g.e., 180,181.

³⁷ BİLGİÇ, Emin. “Çivi Yazılı Hukuki-İktisadi Kaynaklar...” a.g.m., 588.

³⁸ MEMİŞ, Ekrem, a.g.e., 179.

³⁹ KÖROĞLU, Kemalettin, a.g.e.,131.

mektuplaşmaktaydılar. Geleneklerine bağlı Mısır bile mektupları yazarken o dönemin uluslararası hukukunda ortak bir dil olan Akkadça'yı kullanmaktaydı⁴⁰.

Kuzeyde Orta Asur Devleti'nin egemenliği sürerken Güney Mezopotamya'da Kaslar yönetimindeki Orta Babil Devleti'nin egemenliği söz konusuydu. Bir dönem Deniz-eli adı verilen bir sülalenin de yönetimde olduğu bilinmektedir, ancak onlar da Kas egemenliğine girmişlerdir⁴¹. Kaslar yönetimindeki Orta Babil Devleti'ne ilişkin bilgileri “*kudurru*” adı verilen sınır taşlarından öğrenmekteyiz. Krallar kendilerine ilişkin pek fazla hukuki metin bırakmamışlardır. Kudurru adı verilen metinler eyalet yönetimi ve vergilere ilişkin olmaktadır. Bu metinlerden anlaşıldığı kadarıyla eyaletlerin başında “*şanku*” denilen ve görevlerinin ne olduğu tam olarak bilinmeyen yöneticiler bulunmaktadır. Kudurru kullanımı bu dönemde ortaya çıkmıştır. Daha sonra yaygınlaşıp sonraki dönemlerde de kullanılmaya devam edilmiştir⁴².

Orta Babil ve Orta Asur dönemine ilişkin söyleyebileceğimiz en önemli şey, özellikle Orta Babil'de, feodal düzenin hakim olmasıdır. Artık özel mülkiyet anlayışı kalmamıştır. Ancak, feodalite Orta Asur'da Babil kadar yaygın olmamaktadır. Orta Asur'a ilişkin vereceğimiz son bilgi ise elimize geçen kanun metinleridir⁴³. Bu kanunlar mevcut hukuk kurallarının yazılı hale getirilmesinden meydana gelmektedir⁴⁴.

Kaslar yönetimindeki Orta Babil Devleti'nin ilerleyişini Orta Asur Devleti durdurmuştur. Ancak Babil'e bitirici darbeyi güneydoğudan gelen Elamlılar vurmuştur. Babil Yeni Asur Devletinin sonlarına kadar bir daha Eski Mezopotamya'da etkili olamamıştır⁴⁵.

Orta Asur devrinin sonlarına doğru Asur bir gerileme devrine girmiştir. Bu gerileme devri Yeni Asur zamanında da devam etmektedir. Ama daha sonra şehir

⁴⁰ MEMİŞ, Ekrem, a.g.e., 186,187.

⁴¹ MEMİŞ, Ekrem, a.g.e., 125,128.

⁴² KÖROĞLU, Kemalettin, a.g.e.,120-122.

⁴³ BİLGİÇ, Emin. “Çivi Yazılı Hukuki-İktisadi Kaynaklar...” a.g.m., 591-593.

⁴⁴ KÖROĞLU, Kemalettin, a.g.e.,139.

⁴⁵ MEMİŞ, Ekrem, a.g.e., 135,136.

kendini yeniden toparlamış ve M.Ö. 1050 ve 750 yılları arasında Yeni Asur Devleti zamanı yaşanmıştır⁴⁶. Yeni Asur dönemindeki yönetim anlayışı Mezopotamya geleneğinin bir devamıdır. Başta emirlerini tanrıdan aldığını ileri süren bir kral bulunmaktadır. “Büyük Kral”, “Güçlü Kral”, “Yukarı ve Aşağı Denizin Kralı”, “Dört Bir Yanın Hükümdarı” gibi unvanlar kullanılmaktaydı. Devletin içinde bulunan eyaletlerin başına doğrudan kral tarafından atanan valiler bulunmaktadır⁴⁷. Bu valilerle ele geçirilen yerlere Asurlulaştırma politikası uygulanmış ve merkezdeki saray benzeri küçük saraylar yaptırılarak bu politika desteklenmiştir. Böylece eski çağ tarihinin en büyük imparatorluğu doğmuş olmaktadır⁴⁸. Yeni Asur Devleti için milli bir devletten imparatorluğa geçtiğini söyleyebiliriz⁴⁹. Gerçekten bu devirde Mısır, Suriye, Filistin ve Anadolu’daki toprakların çoğu Asur hakimiyetine girmiştir. Bu devirde tarihte örnek bir kütüphane ve arşiv oluşturulmuştur. Ancak Medler ve Babilliler birleşip Asurluları yenerek bu büyük imparatorluğu tarih sahnesinden silmiştir⁵⁰.

Yeni Babil Devleti M.Ö. 625-539 yılları arasında varlığını sürdürmüştür. Kalde devleti olarak da bilinmektedir. Bu devrin en önemli hükümdarı adı Tevrat’ta da geçen II. Asur-uballitir. Kendisinin askeri ve sosyal alanda pek çok icraatı bulunmaktadır. Ayrıca İsrail Devleti’ni ortadan kaldırmıştır. Oğlu II. Nabukadnezar da tahta geçtikten sonra dört bir yana seferler düzenlemiştir. Diğer bir Yahudi devleti olan Yahuda Devleti’ne son vermiş ve İsrail oğullarını Babil’e sürgüne göndermiştir. Bu olay İsrail tarihindeki ilk sürgün olayıdır. İran topraklarında Medlerin yerine geçen Persler Yeni Babil devletine son vermiş ve İsrail oğullarına topraklarına dönmelerine izin vermişlerdir⁵¹.

Tarih sahnesinde İsrail oğulları ilişkin ilk tarihi vesikalara Yeni Asur döneminde rastlamaktayız. Buna göre; İsrail oğulları on iki kabileden oluşmaktadır ve İsrail olarak anılmaktadır. Ancak, Süleyman Peygamber’in

⁴⁶ MEMİŞ, Ekrem, a.g.e., 192.

⁴⁷ OKANDAN, G. Recai. “İlk zamanlarda Yakın Şarkın...” a.g.e.,175.

⁴⁸ KÖROĞLU, Kemalettin, a.g.e.,182.

⁴⁹ MEMİŞ, Ekrem, a.g.e., 198.

⁵⁰ SEVER, Hüseyin. “Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri”,DTCFD, XXXI,(1987),427.

⁵¹ MEMİŞ, Ekrem, a.g.e., 137,140-141.

ölümünden sonra, on kabile ayrılarak başkenti Samariye olan İsrail Devleti'ni kurmuşlardır. Diğer iki kabile ise başkenti Kudüs olmak üzere Yahuda Devleti'ni kurmuştur. Bu belgeler M.Ö. 10 yüzyıla ait olmaktadır ve Tevrat'ta bu bilgileri teyit etmektedir⁵². İsrail oğulları ise atalarının Mezopotamya'nın Ur şehriden geldiğini iddia etmektedir⁵³. Hz. İbrahim'in nesli olan İsrail oğulları sonraları Mısır'a yerleşen on iki kabileyi oluşturmuşlardır. Mısır'da köle durumuna düşen İsrail oğulları Hz. Musa tarafından kurtarılmış ve birlik haline getirilmiştir. Bir müddet çölde göçebe olarak gezinmişlerdir. Kenan ülkesine yerleştikten sonra ve İsrail Krallığı'nın kurulmasından önce rahipler ve hakimler tarafından yönetilmişlerdir. Artık yerleşik düzene geçmişlerdir⁵⁴. Bu devirde İsrail oğulları arasındaki siyasi birlik kalkmıştır. Bu devir cumhuriyet devri olarak da adlandırılmaktadır. Zor zamanlarda ise ilhamı Yehova'dan alan bir askeri şefin yönetimini görmekteyiz. Cumhuriyet devrinin son hakimi olan Şmoil'in seçimiyle Talut kral olarak seçilmiş ve İsrail oğullarında krallık devri başlamıştır. Talut'tan sonra sırasıyla Davut Peygamber ve oğlu Süleyman Peygamber tahta geçmiştir. Yani Davut'la birlikte kraliyet irsi bir hal almaktadır. Süleyman'ın ölümünden sonra ise krallık İsrail ve Yahuda olmak üzere ikiye bölünmüştür⁵⁵. Bu devletlerin nasıl sonlandığına az önce değinmiştik.

B- Eski Mezopotamya'da Sosyal ve Ekonomik Hayat

Bu başlık altında sadece Eski Mezopotamya kavimleri üzerinde durulacaktır. Ekonomi, din ve dil konularına değinilecektir.

1. Ekonomi

Eski Mezopotamya ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanmaktaydı. Bunun yanında hayvancılığa da büyük önem verilmiştir. Mezopotamyalılar balıkçılıkla da uğraşmışlardır. Bir diğer önemli geçim kaynağı da ticarettir.

⁵² MEMİŞ, Ekrem, a.g.e., 195. Ayrıca bkz. <http://www.ilkayet.net/musevilik3.htm>15.01.2009

⁵³ Topçuoğlu, Hamide, "Eski İsrail Hukuku'nun Menşei, Hususiyetleri ve Hammurabi Kanunu ile Olan Münasebetleri", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/242/2137.pdf>,286.

⁵⁴ KAUFMANN, Francine-EISENBERG Josy, Çev. AYDIN, Mehmet,"Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/770/9794.pdf>, 268,269.

⁵⁵ OKANDAN, G. Recai. "İlk zamanlarda Yakın Şarkın..." a.g.e.,186-190.

Mezopotamyalılar ticaret yapmaya adeta zorlanmışlardır. Coğrafi şartlar sebebiyle taş, maden ve kereste gibi önemli hammaddelerden yoksun olunması, bu maddelerin dışarıdan getirilmesine sebep olmaktadır⁵⁶.

2. Din

Mezopotamya'da kalkolitik devirlerde insanların dinleri daha çok doğa güçlerine inanmaya dayanmaktaydı. Daha sonra Sümerlilerle başlayarak çok tanrılı bir dini sisteme sahip olunduğu görülmektedir. Bu tanrıların bir kısmı sami bir kısmı ise Sümer kökenli olmaktadır. Tanrılar arasında da büyük tanrı küçük tanrı ayrımı yapılmaktaydı. Büyük tanrılar Enlil, Anu ve Ea'ydı, bunlar aynı zamanda Sümer teslisini oluşturmaktadır. Bunlar dışında bütün memlekette ibadet edilen tanrılar bulunmaktaydı. Bunlar Sippar şehrinin de tanrısı olan Şamaş, Ay tanrısı Sin, çoban tanrısı Dumuzi, tanrıça İştär (Sümecesi İnanna). Bunlar arasında Şamaş, Sin ve İştär'da sami teslisini oluşturmaktadır. Marduk, Babil'in en büyük tanrısı olmaktadır. Mezopotamya'da doğa olaylarını yöneten tanrılar dışında insanlara iyilik ve kötülük getiren sayısız tanrılara inanılmaktaydı.

Eski Mezopotamya'da tapınaklarda görev yapan oldukça geniş bir sınıf din adamı bulunmaktaydı. Bunların çeşitli görev ve rütbeleri bulunmaktaydı. Ayrıca tapınaklarda görev yapan rahibelerde bulunmaktaydı. Zengin ve imtiyazlı bir sınıftı.

Sümerliler zamanında krallar Er Sülaler devrinde rahip-kral konumunda bulunmaktaydı. Ancak ilerleyen zamanlarda din ve devlet işleri birbirinden ayrılmış ve krallar sadece devlet işleriyle ilgilenmeye başlamıştır. Mezopotamya şehirleri üzerinde sami Akadların egemenliğinin başlamasıyla bu durum da değişmiş ve krallar başrahip, baş hakim ve baş komutan yetkilerini üzerinde toplamıştır⁵⁷.

⁵⁶ MEMİŞ, Ekrem, a.g.e., 164,165.

⁵⁷ MEMİŞ, Ekrem, a.g.e., 149,173-176.

3. Dil

Mezopotamya’da en yaygın konuşulan diller Sümerce ve Akkadçadır. Sümerlilerin kullandığı dil Sümerce olmaktadır ve bu zamana kadar hiçbir dil sistemiyle akrabalığı kurulamamıştır⁵⁸. Ural-Altay dil ailesiyle benzerliği bulunmaktadır⁵⁹. Akkadça ise sami kökenli bir dildir. Asurca ve Babilce Akkadça’nın lehçeleri olmaktadır⁶⁰. M.Ö. 1000 yıllarında Asur’da başka bir sami kökenli topluluk olan Aramilerin çoğalması ve Arami dilinin yaygınlaşması söz konusu olmuştur. M.Ö. 800 yıllarında ise artık resmi belgeler Arami dilinde yazılmaya başlanmıştır. Bu yazıda alfabetik bir harf dizisi söz konusudur, bu sebeple, kendini kolay kabul ettirmiştir⁶¹. Ayrıca Akkadça’ya akraba olan bir sami dili olması bu durumu kolaylaştırılmıştır. Aramice dilinin Mezopotamya kültürünü batı dünyasına, yani Grek kültürüne, aktarımını sağlayan etkenlerden biri olduğu kabul edilmektedir⁶².

İKİNCİ BÖLÜM

Mezopotamya’da Hukuka Genel Bakış

A. Adalet Anlayışı ve Hukuk Süreci

Hukuk ve adalet kavramları arasında, aralarında özdeşlik olduğu izlenimini uyandıracak kadar, yakın bir ilişki vardır⁶³. Bu yakınlığın sebebi, insanların her zaman mevcut düzenle barışık ve hoşnut olmaması, bu sebeple,

⁵⁸ KÖROĞLU, Kemalettin, a.g.e.,33.

⁵⁹ MEMİŞ, Ekrem, a.g.e., 24.

⁶⁰ KÖROĞLU, Kemalettin, a.g.e.,34.

⁶¹ CANKİK-KIRSCHBAUM, Eva, Çev. YARBAŞ Aşlı, Asurlular (Tarih,Toplum,Kültür), (İzmir, 2004), 21-22.

⁶² KÖROĞLU, Kemalettin, a.g.e.,146.

⁶³ AYBAY, Aydın-AYBAY, Rona, Hukuka Giriş, (İstanbul,2000), 47.

daha iyi, daha düzgün bir hukuk düzenini arama ihtiyacı duymasındır. Bu düşünceyle, insanlar iyi düzen ve iyi hukuku “adalet” olarak tanımlamışlardır⁶⁴.

Bu arayışın belki de ilk örneğini Eski Mezopotamya’da dünyanın ilk ihtilalcisi olan Urukagina’da görüyoruz. 1. Lagaş Sülalesi döneminde, sade bir vatandaş olan Urukagina kötü idareye ve yozlaşan düzene karşı isyan etmiş ve bir ihtilal gerçekleştirmiştir⁶⁵. Daha önceki kötü idare sebebiyle meydana gelen yolsuzlukları, halkın huzursuzluğunu ve hoşnutsuzluğunu gidermek için bir adaletname ilan etmiştir. Sümerce yazılmış olan bu adaletnamede, eski kötü idare döneminden ve özgürlükleri ellerinden alındığı için halkın şikayetçi olduğundan bahsedilmiştir, krallık baş tanrı tarafından Urukagina’ya verilmiş ve o da ülkeye kesin hükümler yerleştirmiştir. Daha sonra yapılan birtakım yenilikler ve ıslahatlar sayılmaktadır. Metnin sonuna doğru Lagaşlılara özgürlüklerinin geri verildiğinden bahsedilir ve tanrı Ningirsu ile bir sözleşme yapılır. Buradan şu sonuç çıkmaktadır; adaletin yerleşmesi için tanrı ile sözleşme yapma gerekliliği var, yani kral adaleti yerleştirmede tanrı tarafından görevli ve sorumlu görülmekte. Burada iki nokta dikkat çekicidir, birincisi “*ama-ar-gi*” kelimesidir. Kelime anlamı anaya dönüş demektir, Sümerliler bu kelimeyi hukuk metinlerinde özgürlük anlamında kullanıyorlardı. Bu kelime aynı zamanda eşitlik anlamına da gelebilir, çünkü anaya dönüş kavramından eşitlik anlamı da çıkabilir. Üzerinde durulması gereken ikinci nokta ise “adaleti yerleştirme” deyimidir. Adaleti yerleştirme, adaleti memlekete tecelli ettirme deyimlerine hemen hemen bütün hukuki metinlerde rastlıyoruz⁶⁶.

Çalışmamızın daha ileriki bölümlerinde söz konusu hukuk metinlerine daha ayrıntılı olarak değinilecektir, ancak Mezopotamyalıların adalet ve hukuk anlayışlarını ve bu kavramlara ne anlam verdiklerini daha iyi anlayabilmemiz açısından bu metinlerin belirli bölümlerini incelememizde fayda vardır.

⁶⁴ ÖKTEM, Niyazi-TÜRKBAĞ, A. Ulvi, Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet, (İstanbul, 2001), 64.

⁶⁵ MEMİŞ, Ekrem, Eskiçağda Mezopotamya, (Ankara, 2007), 47.

⁶⁶ TOSUN, Mebrure, “Sumer, Babil ve Assur’lularda Hukuk, Kanun ve Adalet Kavramları ve Bunlarla İlgili Terimler”, Belleten, XXXVII, 145-148, (Ankara, 1973), 557-581

Aynı şekilde Urukagina'dan iki yüz yıl sonra Lagaş şehrinde başka bir reformcu olan Ensi Gueda'yı görmekteyiz. Gueda'ya ait tanrı Ningirsu'nun mabedinin inşası ve açılış törenlerini anlatan iki tablet ve on iki heykel elimize geçmiştir⁶⁷. Bu heykellerin birine yaptığı sosyal reformlar işlenmiştir. Buna göre, esir ve köleler serbest bırakılmış, zenginin fakiri güçünün zayıfı ezmesi engellenmiştir. En önemlisi Gueda tanrı Ningirsu'nun farzlarını, yani "parşu"larını yerine getirmiştir, yani tanrının buyruğunu yerine getirmiştir. Gueda sadık çobandır, halk ise sürü, sürünün sahibi ise tanrı Ningirsu'dur. Bu metinde "nig-si-sa" kelimesi dikkat çekicidir. "si-sa" boynuz doğrultmak manasına gelmektedir ve adaleti inşa etmek anlamına gelir. Başa gelen "nig" ekiyle birlikte adalet olarak çevrilir⁶⁸.

Başka bir Sümerli kanun koyucu da Ur-Nammu'dur. Ur-Nammu, kanununun prolog kısmında Sümer ve Akkad memleketinde Sümerlilerin ve yabancıların özgürlüklerini tesis ettiğinden bahseder. Bu nokta dikkat çekicidir, çünkü Sümerlilerin yanında memleketteki yabancıların da özgürlüğünün tesisinden bahsedilmektedir. Söz konusu yabancılar ülkede deniz taşımacılığı yapan kimselerdir. Demek ki adaletin tesisinde ekonomik refahta önemli yer tutmaktadır⁶⁹. Kanunun başka bir kısmında ise gene tanrı Nanna'nın desteği ile kral olduğundan, kötülüğü ve zulmü silahla geri çevirdiğinden ve memlekete adaleti getirdiğinden bahsetmektedir⁷⁰.

Sümerliliğin tekrar canlandığı M.Ö. 1960-1750 yılları arasında İsin şehrinde kendi adıyla anılan kanunıyla Lipit-İştar karşımıza çıkmaktadır⁷¹. Kanunun prolog kısmında, tanrı Enlil tarafından seçilen, akıllı çoban Lipit-İştar'ın halkın ağzından şikayetleri silmek, düşmanlığı, isyanı silahla geri çevirmek, adaleti tesis etmek için hükümdarlığa çağrıldığından ve tanrının sözlerini ülkeye yerleştirdiğinden, halka özgürlüklerini, eşitliği "ama-ar-ga-bi" verdiğinden ve

⁶⁷ MEMİŞ, Ekrem, a.g.e., 77.

⁶⁸ TOSUN, Mebrure, a.g.e. 565.

⁶⁹ VERSTEEG, Russ, Early Mesopotamian Law, (Durham, North Carolina, 2000), 49. ROTH, Martha T., Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor, (Atlanta, Georgia, 1997), 15.

⁷⁰ TOSUN, Mebrure, a.g.e. 566, 567.

⁷¹ MEMİŞ, Ekrem, a.g.e., 100.

adaleti tesis ettiğinden bahsedilmektedir. Kanunun epilog kısmında ise aynen şu ifadeler yer almaktadır: *Tanrı Utu'nun doğru sözü ile, ona uygun olarak, gerçek adalete, Sümer ve Akkad'da ona bağlı olunsun. Enlil'in ağzından çıkan (sözle) ben Lipit-İştar Enlil'in oğlu, ağlama ve şikayet ve isyanı kapıdan çevirdim, ağlama ve inlemeyi yasak bir şeye dönüştürdüm (yasak ettim). Gerçek ve doğruluğu tecelli ettirdim. Sümerli ve Akkadlı'ların bedenlerini hoş ettim*⁷². Ayrıca epilogun sonuna doğru, babanın evladını desteklemesi, evladın babayı desteklemesi gerekliliğinden bahsedilmekte ve babanın evladıyla dayanışmasının, evladın da babayla dayanışmasının Lipit-İştar tarafından temin edilmesi ifadesi dikkat çekicidir⁷³.

Hem Lipit-İştar'ın hem de Ur-Nammu'nun kanun metinlerinde de adalet kavramı ve buna bağlı olarak doğruluk, gerçeklik kavramlarının önemi ve tanrısallığı karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Lipit-İştar'ın Kanunu'nda aile düzeninin önemi ve korunması vurgulanmaktadır. Lipit-İştar'ın Kanunu'nda yer alan başka bir dikkat çekici nokta ise halkın gerçek adalete bağlı kılınmasıdır, bize uyuşmazlıkların tanrının sözü ile çözüleceğini gösterir⁷⁴.

Son olarak Hammurabi Kanunu'ndan birkaç örnek verebiliriz. Kanunun epilog kısmında, Hammurabi'nin yer ve göğün büyük hakimi tanrı Şamaş'ın emriyle adaletini memlekette tesis ettirdiğinden bahsedilir. Başka bir kısmında ise, tanrı Şamaş tarafından kendisine gerçekler verilen adalet kralı olduğundan bahsedilmektedir. Prologda ise şu ifadeler dikkat çekicidir: *Vakta ki Marduk halkı adilane idare etmek ve memleket idaresini ele almakla beni görevlendirdi, gerçeği adaleti memleketin diline koydum. Halkı memnun ettim. / O günde, öğulmuş prens, tanrı korkusu olan ben Hammurabi'yi, ülkede adaleti tecelli ettirmem, kötüyü ve fenayı yok etmem için güneş gibi karabaşların (halkın)*

⁷² TOSUN, Mebrure, a.g.e., 568, 569.

⁷³ TOSUN, Mebrure- Kadriye YALVAÇ. Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi Şaduqa Fermanı, (Ankara, 1989), 62.

⁷⁴ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 48.

*üzerinde yükselmem, memleketi aydınlatmam insanların hoşuna gitmem için Anum ve Enlil adımı çağırdılar*⁷⁵.

Bütün bu örnek metinleri incelediğimizde, adalet kavramını tanımlayan sekiz temel unsur ortaya çıkmaktadır. Yani adaletin bu sekiz temel unsurun birleşiminden meydana geldiği sonucu doğmaktadır. Bunlar, özgürlük (özellikle zenginin ve güçlünün, fakir ve zayıfa karşı baskı kurmasına karşılık), kamu güvenliği, ekonomik refah, barış, düzen, aile güvenliği, gerçeklik (doğruluk), uyuşmazlıkların çözümü için bir sürecin, bir oluşumun varlığıdır. Mezopotamyalıların kısaca adalet kavramından anladığı budur, ancak bu unsurların hepsinin birden bir metinde bulunması şartı yoktur⁷⁶.

Adaletin bir başka özelliği ise tanrısal⁷⁷ oluşudur, hemen hemen bütün hukuk metinlerinde adaletin tanrı tarafından verildiği ve kral ile tanrı arasında sözleşme yapıldığından bahsedilmektedir. Kral, baş tanrısının sadık bir çobanıdır, halk sürüdür, sürünün sahibi ise tanrı. Sürüyü idare etme görevi tanrı tarafından krala verilir ve kral ile tanrı arasında sözleşme yapılır. Tanrı gerçekleri, yani “*kittum*”ları, krala verir ve kral kesin hükümler (kanun, nizam)⁷⁸ tesis eder, bunu adalet “*SUM. nig-si-sa, Akk. meşarum*” vasıtasıyla yapar. Meşarum kelimesinin kökü “*eşaru*”dur ve doğrultmak, doğru, düz manasına gelir, adil olarak yorumlanabilir, böylece “*meşarum şanuku*”, yani kral adaleti koyar, tesis eder, gerçek ve doğru idare “*usu-kenu*”yu tesis eder ve adil kral “*şar meşarim*” olur.

⁷⁵ TOSUN, Mebrure, a.g.e., 574, 575.

⁷⁶ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 48, 49.

⁷⁷ Bir Sümer mitine göre, evrenin temel yasalarını elinde bulunduran su tanrısı ve bilgeliğin efendisi Enki, güzelliğinden büyülediği gök tanrıçası aynı zamanda Uruk kentinin koruyucusu İnanna'ya şarhoş olduğu esnada aşırı bir cömertlikle hediyeler verir. Bu hediyeler arasında hukukun temel kaynakları olan adalet, doğruluk ve yalancılık da vardır (ayrıca krallık, çobanlık, asa, yüce taht...). Böylelikle İnanna bunları sevinçle Uruk'a getirir. Bu örnek dışında, Şamaş, İştar, Enlil gibi daha bir çok tanrı da adalet ile ilişkilendirilmiştir. VERSTEEG, Russ, Early Mesopotamian Law, (Durham, North Carolina, 2000), 44. Ayrıca bkz. KRAMER, Samuel Noah, Sümer Mitolojisi, (İstanbul, 2001), 122-130.

⁷⁸ Kanun kelimesinin Akkadça karşılığı *şimdatum* kelimesidir. Kelimenin kökü boyunduruğa almak anlamına gelir. Şimdatum kelimesinin tam Sümerce tercümesi yoktur, ancak *di-dibba*= geçerli kanun olarak karşılığı vardır. TOSUN, Mebrure, “Sumer, Babil ve Assur'lularda Hukuk, Kanun ve Adalet Kavramları ve Bunlarla İlgili Terimler”, Belleten, XXXVII, (Ankara, 1973), 579.

Eski Mezopotamya'dan günümüze pek çok hukuki ve ekonomik metin kalmıştır. Buna bağlı olarak elimizde geniş bir terminoloji vardır. Böylece, Mezopotamyalıların hukuk anlayışlarını ve geleneklerini anlamak mümkündür. Bu belgelere örnek olarak, kanun metinleri, adaletname olarak adlandırdığımız metinler, hukuki ve ekonomik hayata ilişkin satış vesikaları, mahkeme zabıtları gibi belgeler, resmi ya da şahsi evrak ve mektuplar, Sümerli ve Akkadlı katipleri yetiştirmek, onlara Sümerce ve Akkadçayı öğretmek ve en önemlisi hukuk belgelerinin düzenlenmesi için gerekli olan hukuk formüllerini öğretmek için düzenlenen belgeler⁷⁹ sayılabilir. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz, Eski Mezopotamya'da hukuk vardı, hukuka ilişkin bir adalet anlayışı ve bir hukuk felsefesi vardı. Ancak, Orta Asur döneminde yazılan kanunlarda bulunan hukukçulara ait şerhler dışında elimizde hukuk bilimine ilişkin bir delil yok. Gerçekten de Eski Babil ve Sümer kanunları örnek alınarak oluşturulan Asur kanunları, zamanı itibariyle de, daha sistemattir ve hukukçuların şerhlerini de içermektedir. Son olarak hukuk metinlerinde yer almayan bir noktaya değinmek gerekmektedir. O da metinlerde hiç hak kelimesi geçmemektedir. Bunun yerine bir Sümerli ya da Akkadlı benim mahkememin hükümleri ifadesini kullanmaktadır. Ayrıca, kanun maddesine göre ya da kanun maddesi hilafına, kanuna karşı gelmek ya da kanuna aykırı gibi ifadeler de hukuk metinlerinde geçmemektedir⁸⁰.

B. Kanunların Oluşum Süreci ve Mantığı

Tarih boyunca bütün toplumlarda olduğu gibi Sümerliler de yazılı hukuka örf ve adet hukuku ile geçmişlerdir. M.Ö. 3000 yıllarından kaldığı tahmin edilen, elimizde Sümerlilere ait ev, tarla, eşya gibi malların satışına ait, belirli formlarda yazılmış ve tanıkların da belirtildiği belgelere rastlanmıştır. Bu türden belgelerin düzenlenmesi gereği bize gösterir ki, insanlar satın aldıkları malların aslında satılmadığına ilişkin iddiaları ve malın geri alınmasını engellemek istemiştir. Bu belgeler bize, artık Mezopotamya'da yaptırımları da içermekte olan bir hukuk

⁷⁹ TOSUN, Mebrure, a.g.e., 567.

⁸⁰ TOSUN, Mebrure, a.g.e., 578-581.

düzeninin ve buna bağlı olarak bir hukuk geleneğinin oluştuğunu göstermektedir. Mezopotamya’da yazının resim karakterinde olduğu devirlerde dahi, “**yaşlılar meclisi**” nin bulunduğu ve bu meclisin toplumda söz sahibi olduğuna ilişkin işaretlerin bulunması, belgelerde çeşitli meslek adlarına ve kral, bey ve şehir beylerinin bulunduğu ilişkin kelimelere rastlanması, Mezopotamya’da Sümerlilerin çok erken devirlerde teşkilatlı siyasi cemiyete sahip olduğuna ve bu cemiyetin de bir hukuk anlayışına ve kurumlarına sahip olduğunu gösterir. Fakat kültür ve devlet anlayışı şekillendikçe kanun yapma gereği hissedilmiştir⁸¹.

Eski Mezopotamya toplumları hukukun bu en önemli kaynağına ilişkin elimize bol miktarda metin bırakmıştır. Bu konuda, bir tartışmaya değinilmeden geçilmemesi gerekmektedir. Tartışmanın konusu, söz konusu bu hukuk metinlerinin kanun olarak sayılıp sayılmayacağına ilişkindir. Bu metinlerin hukuki niteliğinin ne olduğuna ilişkin pek çok görüş ortaya atılmıştır. Kimine göre bu metinler sadece iki amaç için düzenlenmiştir. Bunlar, sözlü gelenek ve uygulamaların yazılı hale getirilmesi ihtiyacı ve mevcut hukuklarını değişen ekonomik, politik ve sosyal şartlara uygun olarak güncelleme ihtiyacıdır. Bazıları ise, bu metinlerin tamamen bir örf ve adet derlemesi olduğunu düşünür. Bir kısım düşünür ise, bunların sadece hukuk formüllerini ve ideal toplumu tarif eden utopik metinler olduğunu ileri sürer. Bu görüşü savunanlar kanunların uygulandığına ilişkin belgelerin var olmadığını ileri sürmektedir. Hatta bu metinlerin sadece yasama olmaktan daha geniş bir amaca hizmet ettiğini iddia ederler de vardır. Bu amaç, dinsel ve tarihsel bir önemi arz eder. Buna göre, bu metinler, kralın, tanrılara ve gelecekteki krallara, hatta insanlara sunduğu bir vasiyeti ve kendi iktidar döneminde yaptıklarına ilişkin bir savunmasıdır. Bu görüşü savunanlar genelde kanunların epilog kısmında yer alan ifadelerden yola çıkmaktadırlar. Örneğin, tanrıları ve insanları hoş ettiğine, kendisinin nasıl sadık bir çoban olduğuna ilişkin ifadeler ve gelecekteki krallara söylenen öneriler ve tehditler⁸².

⁸¹ BİLGİÇ, Emin, “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi”, DTCFD, XXI, 3-4, (1963), 103-107.

⁸² VERSTEEG, Russ, a.g.e., 13-15.

Bu tartışmalar ekseriyetle, Eski Mezopotamya'nın en önemli ve en kapsamlı kanunu olan, Hammurabi Kanunu üzerinde yapılmaktadır. İleride Hammurabi Kanunu'na ilişkin bu tartışmalara daha detaylı değineceğiz. Burada Hammurabi Kanunu'nun sadece bir örf adet hukuku derlemesi olarak kabul edilemeyeceğini ve metnin kendine göre bir sistematiği olduğu için kanun olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmek isteriz⁸³. Biz çalışmamızda bu metinleri kanun olarak adlandıracağız.

Mezopotamya'da hukuk ve kanun yazma geleneğinin Sümerlilerle başladığını belirtmiştik. Sümerlilerin, hukuki belgelerin düzenlenmesinde, kullanılan üslup, ifade ve formüller konusunda kalıplaşmış bir sistemleri vardı. Bu gelenek ve kanun yazma tekniği zamanla Mezopotamya'da yaşamış tüm toplumları etkilemiştir. Şimdi, daha detaylı ele alacağımız kanun metnlerinin bir takım ortak özelliklerini inceleyelim.

Öncelikle belirtilmesi gereken ilk nokta, bu kanunlar, başlangıçtan itibaren belirli bir kalıp şeklinde yazılmıştır. Buna göre, bir kanunun, önce bir prolog, sonra hükümleri içeren bir kanun metni ve en sonunda da epilogu bulunmaktadır. Bu sistem tüm Mezopotamya toplumlarınca, hatta Hitit ve İsrail oğullarınca takip edilmiştir. Kanunların özelliğine ilişkin bir diğer hususta, epilog ve prologlarda, kralın tanrılar tarafından çağrıldığına, adaleti, hürriyeti tesis ettiğine, insanları hoşnut ettiğine ilişkin ifadeler bulunmasıdır. Bu ifadeler, temeli Sümerlilere dayanmakla beraber, tüm Sümer ve Sami kökenli krallar tarafından belli bir din ve devlet anlayışı ve etkisiyle kanun metnlerinde yer almaktadır. Bu ifadelerden kralların, halka onların refah ve mutluluğunu sağlama gayreti içinde olduklarını duyurmayı ve bunun sonraki nesiller tarafından da bilinmesini istedikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca bütün kanunlarda, tanrıların sözlerinin yerine getirildiğine ilişkin ifadeler bulunmaktadır⁸⁴.

⁸³ BİLGİÇ, Emin, a.g.m., 113.

⁸⁴ BİLGİÇ, Emin, a.g.m., 115-119.

Hukuk metinlerine ilişkin üzerinde durulması gereken son bir husus ise kanun benzeri olan ve adaletname⁸⁵ olarak adlandırdığımız belge türüdür. Adaletnameler toplumdaki eşitlik dengesinin sağlanması için kral tarafından ilan edilen belgelerdir. Genellikle içeriği ekonomiktir, teknik olarak hukuk kuralı değildir, daha çok direktifler içermektedirler. Bir önceki hükümdarlık devrinden kalma bir takım finansal zorluklar ve bunların etkilerini hafifletme çabasıdır. Belirli borçluluk ve yükümlülük tiplerini kaldırmaya yöneliktir⁸⁶. Borç yüzünden kölelerin serbest bırakılması, vergi affı gibi hususlarda memurlara yazılan bildirilerdir. Ayrıca memurların görev ve sorumluluklarını düzenleyen adaletnameler de vardır. Orta Asur dönemi bu tip belgeler açısından çok zengindir. Eski Babil döneminde bu belgelerden çok olması gerekirken, elimizde bir tek Ammişaduqa'ya ait olan bir adaletname vardır⁸⁷. Özetleyecek olursak toplumdaki hoşnutsuzluğu ve eşitsizliği gidermeyi amaçlayan adaletnamelerde üç tip madde vardır. Bunlar; idari mekanizmanın düzenlenmesi, borçlanma faizi, mal ve hizmet fiyatlarına ilişkin belirli tarifelerin düzenlenmesi ve borçların kaldırılmasına ilişkin kararlardır⁸⁸.

C. Kanun Metinleri ve Özellikleri

1. Urukagina Adaletnamesi:

Urukagina Adaletnamesi bilinen ilk Sümerce hukuk metnidir. M.Ö. 2400 yıllarında yazıldığı tahmin edilmektedir. Bu metnin bir kanun mu yoksa bir adaletname mi olduğu hususunda çeşitli görüşler mevcuttur. Metin kanun yapma geleneğine uygun olarak üç kısımdan oluşmaktadır. Bir prolog, kanun metni yerine talimatlar içeren kısım ve bir epilogu bulunmaktadır. Prolog kısmında Lagaş beyi ile rahiplerin işbirliği yaparak halkı nasıl sömürdükleri anlatılmaktadır. Daha sonra yolsuzluk yapan memur ve rahiplerin görevden uzaklaştırıldığı belirtilir ve yeni vergi ve fiyat ayarlamaları ilan edilir. Epilog kısmında ise, Urukagina'nın yaptığı yeniliklerden, özgürlükleri yeniden tesis edişinden ve

⁸⁵ Ferman, talimatname ya da reform olarak adlandırılarda vardır.

⁸⁶ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 45-46.

⁸⁷ TOSUN, Mebrure, a.g.e., 578-579.

⁸⁸ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 47.

tanrının sözünü yerine getirdiğinden bahsedilmektedir. Adaletnamenin amacı, önceki iktidar döneminden kalma yolsuzluk ve huzursuzlukları kaldırmaktır. Getirilen reformlar arasında en dikkat çekici olan, boşanmalarda erkeğin ödediği ağır nafakanın kaldırılmış olmasıdır⁸⁹. Nafakayı ödeyemeyen erkek, karısının tekrar başka bir erkekle evlenmesini engellemiyordu, böylece çok kocalılık(poliandri) durumu ortaya çıkmaktaydı. Bu düzenlemeyle çok kocalılık durumunun önüne geçilmektedir ve eğer bir kadın birden çok eş alırsa suya atılma(ordal) cezası almaktadır⁹⁰.

2. Urnammu Kanunu:

Eski Mezopotamya'da bulunmuş ve tam olarak kanun metni diyebileceğimiz belgedir. M.Ö. 2100 yıllarında III. Ur Sülalesi'nin ilk kralı olan Ur-Nammu tarafından yapılmıştır⁹¹. Kanunun uzun bir prologu ve kırka yakın maddesi bulunmaktadır. Kuşkusuz daha fazla maddesi ve epilogu da bulunmaktaydı ancak tabletler kırıktır, mevcut hükümler de bozuktur, çoğu tam anlaşılabilir değildir. Prolog, teolojik, tarihi ve ahlaki olmak üzere üç bölünebilmektedir. Teolojik kısımda, tanrılar tarafından nasıl kral seçildiğinden bahsedilmektedir. Tarihi kısımda, Ur-Nammu'nun egemenliğini memleketin üzerinde nasıl tesis ettiği anlatılmaktadır. Ahlaki kısımda ise, eski iktidar döneminin ahlaksızlıkları ve yolsuzlukları anlatılmış, Ur-Nammu'nun reformları ile bunları düzelttiğini, tartı ve ölçülerde yeni ayarlamalar yaptığını belirtmektedir⁹². Kanunda yer alan hükümler genellikle, usul hukukuna ilişkin olarak yalan suçlamalar, mülkiyete ilişkin olarak kaçak köleler, ceza hukukuna ilişkin olarak yaralamalar ve aile hukukuna ilişkin olarak da evlilik konularına ilişkindir⁹³. Kanunun en dikkat çekici özelliği ise oldukça insancıl bir yapıda olmasıdır. Gerçekten de, sadece üç hükmünde ölüm cezası ve bir hükmünde hapis cezası görülmektedir. Diğer hükümlerde genel olarak para cezası uygulanmaktadır.

⁸⁹ BİLGİÇ, Emin, a.g.m., 108.

⁹⁰ MEMİŞ, Ekrem, a.g.e., 150.

⁹¹ TOSUN, Mebrure, a.g.e., 566.

⁹² BİLGİÇ, Emin, a.g.m., 108-109.

⁹³ TOSUN, Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 30.

Kanunda pek çok değerin yükseltildiği ve pek çok menfaatin korunduğu gözükse de, genel olarak daha yüksek sınıfların menfaatinin korunmasının öncelikli olduğu gözden kaçmamaktadır⁹⁴.

3. Ana-İttişu Kanunu :

Hem Sümerce hem de Asurca yazılmış bir kanun metnidir. Asurlu katiplere Sümerceyi öğretmek için iki dilde de yazılmıştır. İlk kelimesi Ana-İttişu olduğu için bu adla anılmaktadır. Tam olarak kimin tarafından ve ne zaman yazıldığı belli olmamakla birlikte, bazı maddelerinin Urnammu Kanunu'na benzemesinden ötürü III. Ur Sülalesi zamanında yazılmış olabileceği sonucu çıkmaktadır⁹⁵. Kanun metninde aile hukukuna, köle kiralınmasına ve fiyat tespitlerine ilişkin hükümler bulunmaktadır⁹⁶.

4.Lipit-İştar Kanunu:

İsin şehrinde hüküm süren İsin Sülalesi'nin beşinci kralı olan Lipit-İştar tarafından yapılmış bir kanundur. Tahmini M.Ö.1920'lerde yazılmıştır. Lipit-İştar ve sülalesi sami kökenli olduğu halde kanun Sümerce yazılmıştır. Bunun sebebi, son Sümer devleti olan III. Ur Sülalesi'nin egemenliğinin daha yeni çökmüş olması ve İsin şehri halkının çoğunun Sümerli olmasıdır. Dini olarak da Sümer kültürünün etkisi hala devam etmektedir⁹⁷. Ancak, bu durum kısa bir süre sonra değişmiş ve Sümerce sadece okullarda öğretilen ölü bir dil halini almıştır.

Kanunun bir prologu, bir epilogu ve günümüze kalmış okunabilen kırka yakın maddesi bulunmaktadır. Prolog ve epilog kısmı kendisinden ikiyüz yıl sonra yazılmış olan Hammurabi Kanunu ile büyük benzerlikler göstermektedir. Her iki kanunun prologunda da, kendilerinin memlekete adalet getirmek ve Sümer ve Akkadlıların bedenlerini hoş etmek için tanrılar tarafından göreve

⁹⁴ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,21-24.

⁹⁵ MEMİŞ,Ekrem, a.g.e.,152.

⁹⁶ TOSUN,Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 44.

⁹⁷ MEMİŞ,Ekrem, a.g.e.,152-154.

çağrıldıklarından bahsedilmektedir. Ayrıca daha bir sürü övücü sözde bulunmaktadır. Epilogda ise, aynı konular üzerinde durulmuştur. Ayrıca, kanun hükümlerine uyulması gerekliliğinden bahsedilmekte ve gelecekte uymayanların ya da kanun metninden Lipit-İştar'ın veya Hammurabi'nin adını silenlerin lanetleneyeceği bildirilmektedir. Bu iki kanun arasındaki tek fark Hammurabi Kanunu'nun daha uzun bir prolog ile epiloga sahip oluşu ve kanun hükümlerinin daha kapsamlı ve sistematik oluşudur⁹⁸.

Şekil açısından incelediğimizde maddeler genellikle, “eğer”, Sümercesi “*tukum-bi*”, ifadesi ile başlamaktadır⁹⁹. Kanunun okunabilen maddeleri, gemi inşaatına ve kiralanmasına, özellikle vergiye ilişkin olarak gayrimenkullere, özellikle evlenmeye ilişkin olarak aile hukukuna, kölelik, tımar, veraset ve hayvan kiralaması konularına ilişkindir¹⁰⁰. Ayrıca “*miqtum*” adı verilen özel bir sınıfa ilişkin hükümleri de içermektedir.

Maddeleri daha yakından incelediğimizde, ağırlıklı olarak mal sahibinin menfaat ve haklarının düzenlendiğini görmekteyiz. Söz konusu mallar, öküz, gemi, meyve bahçesi ve diğer tarım alanları ve kölelerdir. Aile hukukuna ilişkin düzenlemeler, kanunda en geniş yeri tutmaktadır. Burada özellikle çocuk hakları ön plana çıkmaktadır. Evlilik dışı doğan çocukların miras ve sosyal durumlarına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca yargılama sürecinin zayıf, yanlış ya da yalan ithamlar karşısında güvenliğini ve sağlığını sağlamak için yalancı tanıklığa ilişkin bir maddesi mevcuttur. Sadece hamile kadına yönelik yaralama ya da öldürme eylemlerine karşı ölüm cezası öngören bir madde vardır. Başka ölüm cezasını düzenleyen madde yoktur. Bu sebeple bu kanundan da insancıl olarak bahsedebiliriz¹⁰¹.

⁹⁸ BİLGİÇ, Emin, a.g.m., 110-111.

⁹⁹ ROTH, Martha T, a.g.e., 24.

¹⁰⁰ BİLGİÇ, Emin, a.g.m., 111.

¹⁰¹ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 25-27.

5. Eşnunna Kanunu:

Sadece Akkadça olarak yazılmış, elimize geçen ilk kanun metnidir¹⁰². Hammurabi Kanunu'ndan kısa bir süre önce yazıldığı tahmin edilmektedir. Lipit-İştâr, Urnammu ya da Hammurabi Kanunu'ndan farklı olarak, bu kanun yapan kişinin adıyla değil de, yapıldığı şehrin adıyla anılmaktadır¹⁰³. Bunun sebebi kanunun giriş kısmının kırık olmasıdır. Tam olarak hangi zamanda ve hangi kral tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Kral Daduşa olarak tahmin edilse de, aksi görüşte olanlar da vardır.

Şekil açısından incelendiğinde en dikkat çekici nokta, bir epilog ya da bir prologun bulunmamasıdır. Sadece kısa bir girişi vardır. Burada kralın tanrı Enlil tarafından seçildiğine ilişkin vs. ifadeler bulunmaktadır. Kanun altmışa yakın hüküm içermektedir¹⁰⁴. Eşnunna Kanunu'nda hükümler çeşitli şekillerde yazılmıştır. Genel olarak “eğer”, Akkadça ifadesi “*şumma*” kelimesi ile hükümler başlamaktadır. Ayrıca “bir adam ki...”, “*awilum şa*” ifadesi ile başlayan hükümler de vardır. Fiyat ve kiralama durumlarına ilişkin hükümler ise “bir tüccar...meyecek...” şeklinde formüle edilmiştir¹⁰⁵.

Kanunun bir epilog ya da prologunun bulunmaması, kanunun düzenlenmesi ya da planı hakkında genel bir tablo görmemizi zorlaştırmaktadır. Gene de hükümleri bölümlere ayırabilmekteyiz. Kanunda en geniş yeri fiyat ve kira bedellerinin ayarlanmasına ilişkin finansal konulara yönelik hükümler tutmaktadır. Aile hukukuna ilişkin hükümler de mevcuttur. Bu hükümler daha çok düğün hediyelerine, çocukların bakımı ve yetiştirilmesine ve boşanmaya ilişkindir. Borçlar hukukuna ilişkin hükümler, borç iddiası ve haksız haciz konularına yöneliktir. Bunlar dışında, emanete, köleliye, kamu görevlilerinin görevlerini kötüye kullanmalarına ilişkin maddeler de bulunmaktadır. Kanunda en dikkat çekici nokta ise, kamu güvenliği ve refahını ilgilendiren, ev bekçisinin

¹⁰² TOSUN, Mebrure, a.g.e., 569.

¹⁰³ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 27.

¹⁰⁴ BİLGİÇ, Emin, a.g.m., 111-112.

¹⁰⁵ ROTH, Martha T, a.g.e., 58.

sorumluluğu, zayıf duvarın ev sahibine verdiği zarardan ötürü sorumluluk ve hayvan zararlarına(köpek ve öküzlerin) ilişkin hükümlerdir.

Kanun hükümleri incelendiğinde birçoğunun daha çok yüksek sınıfta menfaatlerini koruduğu gözlemlenmektedir. Pek çok fiyat ve kira bedellerinin ayarlanmasına ilişkin hüküm bulunmaktadır. Bu durum bize gösterir ki, alıcı ve satıcılar, piyasadaki düzensizliklere ve beklenmeyen durumlara karşı korunmaktadır. Ayrıca mal sahibinin menfaatinin korunduğu gözlemlenmektedir. Emanet, kölelik, hayvan(öküzler) ve tarım alanlarına ilişkin hükümlerde çalınma ya da hasar görme karşısında tazminat cezası düzenlenmektedir. Eşnunna Kanunu'nda yer alan hükümlere ilişkin son olarak şunu diyebiliriz, kanunda kamu güvenliği ve refahına yönelik ve sosyal değerleri destekleyici nitelikte aile hukukuna ilişkin yukarıda değindiğimiz hükümlere yer verilmiştir¹⁰⁶.

Eşnunna Kanunu ile Hammurabi Kanunu arasında çok yakın benzerlikler mevcuttur. Hatta Eşnunna Kanunu'nun, Hammurabi Kanunu'na Lipit-İştar'dan daha çok benzediği söylenebilir. Bunun sebebi iki kanun arasındaki zaman bakımından yakınlık olabilir. Ayrıca hem İsin hem de Eşnunna kentlerinin daha sonra Babil devletinin sınırları içine alınması da bu yakınlığı yaratmış olabilir. İki kanun arasındaki fark Hammurabi Kanunu'nun daha kapsamlı ve sistematik oluşudur. Ayrıca Eşnunna Kanunu daha çok zirai nitelikte hükümler içermektedir. Gayrimenkullerde müşterek aile mülkiyeti anlayışı hala kuvvetlidir ve bu nedenle doğal ekonomiden para ekonomisine geçiş sürecini temsil etmektedir. Hammurabi Kanunu ise ekonomik hayatla ilgili daha fazla ve detaylı hükümler içermektedir. Son olarak, Eşnunna Kanunu'nda pek çok hüküm yaptırımsız olarak kalmıştır, ancak Hammurabi Kanunu'nda daha hükümler etkili yaptırımlarla desteklenmiştir¹⁰⁷.

¹⁰⁶ VERSTEEG, Russ, a.g.e.,20-31.

¹⁰⁷ BİLGİÇ, Emin, a.g.m.,112.

6.Hammurabi Kanunu:

M.Ö. 1750-1700 yılları arasında kırküç yıl hüküm sürmüş olan kral Hammurabi tarafından yapılmıştır. Babil Krallığı'nın altıncı ve en büyük kralıdır. Hammurabi tek tek bütün komşu şehirleri zapt ederek büyük bir imparatorluk kurmuştur. Hammurabi Kanunu hem daha önce yapılmış olan kanunların ve örf adet hukukunun bir derlemesiyle hem de zamanın yeni çıkan ihtiyaçlarını dikkate alınarak oluşturulmuştur¹⁰⁸.

Hammurabi Kanunu'nun aslında bir kanun olarak vasıflandırılmayacağını ileri sürenler vardır. Bu görüşü savunanlara göre, Hammurabi Kanunu dönemin mevcut hukuk sisteminin tamamını oluşturmamaktadır. Ayrıca, ne prologunda ne de epilogunda, mevcut hukukun ve hukuk meselelerinin tümünün kanun tarafından ele alınacağı ileri sürülmektedir. Örnek olarak ana-baba ya da başka bir akrabanın öldürülmesi fiilinin kanunda düzenlenmediğinden bahsedilmektedir. Bir başka nokta ise binlerce hukuk metni ve belgelerin arasında kanuna bir atfın bulunmadığı iddiasıdır. Bu sebeple bu kanun hükümlerinin aslında, çeşitli vakalarda, gözlemlerle oluşturulmuş bir takım prensiplerden başka bir şey olmadığı ileri sürülmektedir¹⁰⁹.

Ancak, Hammurabi Kanunu'nun uygulamasına ilişkin elimizde pek çok hukuki metin ve belge bulunmaktadır. Ayrıca kanunun çok sayıda kopyasının bulunması, uygulanmasındaki yaygınlığı göstermektedir. Mezopotamya'da ortak ve yaygın bir örf adet hukuku vardır, bu da bazı benzerliklerin olmasını doğal kılmaktadır. Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki; Hammurabi Kanunu, eski hukuk metinleri ve örf adet hukukunun kısmen tadilatlar yapılarak derlenmesi ve yeni ortaya çıkan ihtiyaçların göz önünde bulundurulmasıyla oluşturulmuş, kendi içinde bir sistematiği olan bir kanun metnidir. Kuşkusuz ki, kendi zamanı açısından mükemmel oluşuna rağmen, derlemeler sebebiyle, bazı tekrarlar ve

¹⁰⁸ BİLGİÇ, Emin, a.g.m.,113.

¹⁰⁹ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,15.

tezatlar içermektedir¹¹⁰. Ayrıca ülkede uygulanan hukukun tamamını da içermemektedir¹¹¹.

Hammurabi Kanunu bir prolog, bir epilog ve ikiyüzsekseniki civarında hüküm içermektedir. Genel olarak kanunda yer alan hükümler “eğer”, “*şumma*” ifadesi ile başlamaktadır¹¹². Hammurabi Kanunu’nu, diğer kanunlardan ayıran en önemli özellik ise, epilog ve prologu da dahil olmak üzere diğer kanunlardan çok daha uzun, detaylı ve sistematik oluşudur. Daha önce de belirttiğimiz gibi yaptırımlar açısından da daha etkilidir.

Kanunun prolog ve epilogu edebi bir üslupla yazılmıştır. Oldukça destansı ve ilahi bir tarzı vardır. Hatta kimine göre, kanunun edebi değeri, hukuki değerinin üzerine geçmiştir¹¹³. Kanun maddeleri ise açık bir dille yazılmıştır.

Prolog kısmında baş tanrı Marduk hakkında övücü sözler bulunmakta ve Marduk ile adalet tanrısı Şamaş tarafından nasıl kral seçildiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca Hammurabi, adalet ve doğruluğu tesis ettiğinden, Babil ve komşu şehirlere huzur ve refahı getirdiğinden söz etmektedir. Söz konusu şehirlerin adlarını ve Hammurabi’nin bu şehirler üzerinde ne zaman hakimiyet kurduğunu incelediğimizde, bu kanunun iktidarının yirmiiki ila yirmiüçüncü yıllarında yapıldığı anlaşılmaktadır. Epilog kısmında ise aynı hususlar tekrarlanmakta ve ilave olarak, halkın ağzından şikayetleri sildiğinden, zenginin fakiri, güçlünün zayıfı ezmesinin engellendiğinden bahsedilmektedir. Son olarak, gelecekteki kralların ve insanların bu kanununa uyması öğütlenmekte ve kanunun yazıldığı anıtı tahrip edenin veya üzerinden Hammurabi’nin adını silen in lanetleneyeceğinden bahsedilmektedir¹¹⁴.

Hammurabi Kanunu’ndaki hükümler, kanun metninde birbirleriyle ilintili olarak sıralanmışlardır. Bu sayede kanunu bölümlere ayırmak mümkün

¹¹⁰ BİLGİÇ, Emin, a.g.m.,113-114.

¹¹¹ TOSUN, Mebrure. “Hammurabi’nin Toprak Kanunları”, DTCFD, XXI, 3-4,(1963),129.

¹¹² MEMİŞ,Ekrem, a.g.e.,158. ROTH, Martha T, a.g.e., 72.

¹¹³ MEMİŞ,Ekrem, a.g.e.,156.

¹¹⁴ TOSUN, Mebrure. “Hammurabi’nin Toprak...”, a.g.m. 130-131.

olmaktadır. Kanundaki hükümleri türlerine göre aşağıdaki şekilde bölümlere ayırabiliriz.

a) Kanunun Sistematiği

aa) Usul (1-5)

Hammurabi Kanunu'nun ilk beş maddesi usul hukukuna ilişkindir. Bu hükümlerin ilk dördü genel nitelikli hükümlerdir. Buna göre, eğer davacı veya tanık kişi, başka bir kişiyi yalan ya da kanıtlanamamış bir suçla itham ederse, o davacı ya da tanık cezalandırılmaktadır. Söz konusu suçlar, büyüçülük, yaralama ya da yaptırım ölüm cezasını gerektiren diğer suçlardır. Bu suçlarla ilgili yalan veya zayıf, desteksiz iddiada bulunan kişi bu suçların yaptırımı olan ölüm cezası ile cezalandırılacaktır. Bu sayede yargılama süreci zayıf ve yalan iddialara karşı korunmaktadır. Bu sebeple, bu suçlar mahkemeye karşı işlenen suçlar olarak da adlandırılmaktadır. İlk bakışta suçların yaptırımı şok edici gelebilir, ancak Hammurabi'nin hükümlerinin sadece yüzde onu yaptırım olarak ölüm cezasını içermektedir. Diğer hükümlerdeki yaptırımlar daha çok bir organın kesilmesi ya da gözün oyulması şeklindedir. Daha ilerde ayrıntılı olarak üzerinde duracağımız gibi Hammurabi'nin kanunu aslında oldukça insancıldır çünkü hükümlerin çoğu zayıf ve haksızlığa uğramışları korumaya yöneliktir. Usule ilişkin son hükümse hakimlere yöneliktir. Eğer bir hakim bir mahkemede bir hüküm verdiyse ama sonradan hükmünü değiştirdiyse ve bundan şikayetçi olunursa, hakim verdiği hükmün on iki katını öder ve yargıçlıktan men edilir.

bb) Mülkiyet/Eşya Hukuku (6-25)

Bu bölüme ilişkin hükümler, sözleşmeler, köleler, çocuklar, satıcılar, satışa ilişkin konular ve hırsızlık gibi çeşitli mülk ve mülkiyet haklarıyla ilgilidir.

cc) Askeri Hükümler (26-41)

Hammurabi askeri gücü ile Mezopotamya'ya hakim olmuş bir kraldı. Bu nedenle kanununda askeri düzenlemelerin olması gayet normaldir. Söz konusu hükümler askerlerin, eşleri de dahil olmak üzere, mallarının korunmasına

yöneliktir. Eski çağlardan beri hükümdarların ve komutanların askerlerine ödeme karşılığı olarak arazi verdikleri bilinmektedir. Hammurabi işte bu arazilerin satışını ya da başka bir yolla devrini yasaklamıştır.

dd) Arazi ve Tarım (42-65)

Mezopotamya toplumu ve ekonomisi esas olarak tarıma ve hayvancılığa dayanmaktadır. Hükümlerin bir kısmı, belirli kiracıların tarım arazisi üzerindeki hak ve sorumluluklarına, ve kira süresi boyunca tarım arazisinin yönetimiyle ilgili kurallara ilişkindir. Ayrıca, çiftçilere, çiftçilerin borçlarına ve sulama hatalarına ilişkin hükümler de kanunda yer almaktadır. Söz konusu hükümler tarla ve meyve bahçesi sahibinin ürünlerini korumaya yöneliktir. Kiracılar mahsulün üretiminde oluşan kaybı birlikte üstlenmektedir. Kanunda mal sahibinin arazisi ile ilgilenen bahçıvanlar hakkında da bir takım hükümler yer almaktadır.

ee) Boşluk Hükümler (65-100)

Hammurabi Kanunu'nun en ünlü kopyası olan stel şu an Louvre müzesinde bulunmaktadır. Bu kopya, kanunun neredeyse bütün hükümlerini içermektedir. Ancak stelin 65 ile 100 maddeleri silinmiştir. Kanunun diğer kopyaları kullanılarak bu bölümde yer alan hükümler aydınlatılmaya çalışılmaktadır. Ancak hükümlerin tamamının anlaşılabilmesi güçtür. Kanunun çözülebilen kısımlarına bakıldığında, hükümlerin daha çok finansal ilişkilere, sözleşmelere ve mal ve hizmet ücretlerine ilişkin olduğu görülmektedir. Ayrıca, toprak sahibi ile kiracı ilişkisi, borçlu ile alacaklı ilişkisi, kira ücretlerinin sabitlenmesi, ticaret ve ortaklığa ilişkin hükümler de bulunmaktadır.

ff) Tacir-Tellal¹¹⁵; Kadın Hancılar (100-112)

Bu bölümde yer alan hükümler temsilci olarak çalışan tüccarın hak ve sorumluluklarını düzenlemektedir. Bazı hükümler, esas tüccarın mallarının satışı için yollanmış olan temsilci tüccarın hakkındadır. Bir kısım hüküm ise, esas

¹¹⁵ Kitapta ayak satıcısı tabiri kullanılmaktadır. TOSUN, Mebrure- Kadriye YALVAÇ. Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi Şaduqa Fermanı, (1989)

tüccarın parası ile uzaklara yatırım için seyahate giden tüccar hakkındadır. Oldukça eski olan bu müesseseye, modern hukukta, ticaret işleri tellalı¹¹⁶ denmektedir. Kanunda ayrıca hancı (meyhaneci) kadınlar hakkında bir takım hükümler mevcuttur. Bu hükümler, ödemeleri kabul şekilleri, suçluları saklama vs. gibi konulara ilişkindir.

gg) Borçlar, Ödünç ve Emanet (113-126)

Borçlara ilişkin hükümler, borçların ödenmesi ve aile bireylerinin borç yüzünden rehin olma durumundan kurtarılmasına ilişkindir. Ödünç ve emanete ilişkin hükümler ise, ödünç ve emanet sözleşmesinin nasıl yapılacağına, ödünç veya emanet alanın, ödünç veya emanet verenin malını kaybetmesi ya da hasara uğratması durumundaki sorumluluğuna ilişkindir.

hh) Aile Hukuku ve Miras (127-195)

Aile hukukuna ilişkin olan bu bölüm Hammurabi Kanunu'nun en uzun bölümünü oluşturmaktadır. 127 ile 153. hükümler arası evlilik, evlilik malları ve boşanmaya ilişkindir. 154 ile 158. hükümler arasında ensest yasağına ilişkin kurallar yer almaktadır. 159-164 arası hükümler, hukuki beklentiler, mülkiyet devirleri ve gelin, damat ve aileleri arasında karşılıklı hediyelere ilişkindir. 165-175 arası hükümler anne-babaya mirasçı olma ve anne-babanın çocuklarına hediye vermesine ilişkin düzenlemelerdir. 175-176a ve 176b. hükümleri köle sahiplerine ve kölesiyle evlenenlere ilişkindir. 177. hüküm dul kadın ve çocuklarının durumunu düzenlemektedir. 178-184. hükümleri arası, belirli bir rahibe sınıfına ve hangi durumlarda mirasçı olabileceğine ilişkin düzenlemeleri içermektedir. 185-193. hükümler arası evlat edinme ve evlat edinen ile evlatlık arasındaki karşılıklı hak ve sorumlulukları düzenlemektedir. Ayrıca çıraklık ve çocuk yetiştirilmesiyle ilgili çeşitli hükümler mevcuttur. 194. hüküm oldukça dikkat çekicidir. Bu hükme göre, sütannenin elinde bir çocuk ölürse, sütanne başka bir çocuğa sütannelik yapabilmek için ölen çocuğun anne ve babasının

¹¹⁶ İMREGÜN, Oğuz. Kara Ticareti Hukuku Dersleri, Filiz Kitapevi(İstanbul,2001),146.

rızasını alması gerekmektedir. Son olarak 195. hüküm ise, babasına vuran evladın cezalandırılmasına ilişkindir.

ii) Yaralamalar (196-214)

Bu bölümde yer hükümler Mezopotamya Hukuku'na ilişkin oldukça tipik kurallardır. Bazı açılardan batı uygarlığı ile benzerlikler göstermektedir. Bu da kurbanın üst sınıf mensubu olmasına göre cezanın değişebilmesine ilişkindir. Kanuna göre, eğer yaralanan taraf üst sınıftan biri ise, yaralayan tarafın alacağı ceza verdiği hasar ile doğru orantılı olacaktır. Yani kısasa kısas “*lex talionis*” prensibi uygulanmaktadır. Yaralanan tarafın gözü çıkmış ise, yaralayanın da gözü çıkartılacaktır. Ancak yaralayan üst sınıfa tabi, yaralanan halk tabakasından biriye, yaralayan sadece para cezası ile oluşan hasarı tazmin edecektir.

jj) Meslek Adamları¹¹⁷, Ücretleri ve Sorumlulukları (215-277)

Genel olarak bu kanunun değişik yerlerinde çeşitli meslek ve hizmetlere ilişkin ücret ve sorumluluklar düzenlenmiştir. Ancak, bu bölümde özellikle doktorlar, veterinerler ve berberler üzerinde durulmuştur. Örneğin, bir berber bir kölenin saçını, özgür bir insana benzeyecek şekilde keserse, o berberin cezası ölümdür. Ancak berberi, köle kandırmış ya da zorlamışsa, cezayı köle almaktadır. Bölümde yer alan bazı hükümler inşaatçılarla ilgilidir. Örneğin, zayıf duvarın çökmesinden ötürü oluşan yaralanmalar ve ölümlerden ötürü inşaatçının sorumluluğu düzenlenmektedir. Bunlardan başka, bu bölümde, gemicilere, gemi kiralayanın sorumluluğuna ve öküz kiralınmasına ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. Öküzlerle ilişkin düzenlemeler oldukça dikkat çekicidir. Mesela 250-252. hükümler öküz sahibinin, hayvanı eğer başka bir kişiye toslayarak ölümüne sebebiyet vermişse, sorumluluğu sınırlandırılmıştır. Kurbanın hangi sınıftan olduğu önem taşımaz, öküz sahibi hasarı para ile tazmin edecektir. Ne kısasa kısas prensibinde olduğu gibi öküz sahibi başka bir öküz tarafından toslatılmakta ne de öküz öldürülmektedir. Bu durum bize modern hukuklardaki kusursuz sorumluluk prensibini hatırlatmaktadır. Hayvancılık Mezopotamya toplumlarında önemli bir

¹¹⁷ TOSUN, Mevrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 86.

yer tuttuğu için böyle bir hüküm getirilmiştir. Bu bölümde yer alan diğer hükümler, tarım işçileri, kiracılar, öküz sürücülerini, çobanlar, ustalar, keçi ve eşek kiralari, araba ve sığır kiralari, gemi kirasi ve saban hırsızlığına ilişkindir.

kk) Köle Satışı (278-282)

Bu bölüm köle alımıyla ilgili özel hükümler içermektedir. Örneğin, alıcıya, satın aldığı kölede epilepsi hastalığı çıkma ihtimaline karşı, bir aylık bir garanti süresi verilmektedir.

b) Kanunun Mantığı ve Hukuk Anlayışı

Kanunda yer alan hükümleri ve prensipleri daha iyi anlayabilmek için modern hukukta kullanılan tabirlerle aşığıdaki şekilde bir özet yapılabilir.

aa) Sözleşmeler:

- Sözleşmelerin yazılı olarak ya da bir tanık ile yapılması gerekmektedir. Emanet ve evlilik sözleşmeleri için de bu kural geçerlidir.
- Modern hukukta olduğu gibi doğal afet, mücbir sebep durumlarında sorumluluk hafifletilmektedir.
- Bazı hükümler sözleşmenin ihlalinden ötürü oluşan tahmini zararı düzenlemektedir. Bazı hükümler ise ihlal halinde verilecek tazminat miktarını düzenlemektedir.

bb) Satış:

- İyi niyetli alıcı tanımına ilişkin bazı kabuller bulunmaktadır. Ancak bu hükümler günümüz hukukundan daha farklı karineler içermektedir.
- Kanun, gemi onarımına ilişkin bir yıllık garanti süresini zorunlu kılmaktadır.

cc) Sosyal güvenlik:

- Kanun hükümleri, mülkiyet hırsızlığı için, yaşam için ve savaş esirleri için sosyal güvenlik tesis etmektedir.

dd) Mülkiyet:

- Kral tarafından, askeri ödeme olarak askerlere verilmiş araziler satılamaz ya da herhangi bir şekilde devrolunamaz.
- Bazı hükümlerde ömür boyu mülkiyet prensibinin kabul edildiği görülmektedir.
- Kanun, evlilik öncesi çeyiz ve başlık parasının kullanımı hususlarını da düzenlemektedir.

ee) Kadınlar:

- Genel olarak kadının mirasçı olması ve kendi mülkiyetine sahip olması kabul edilmektedir.
- Bazı durumlarda kadının evlilik konusunda kendisinin karar verebilmesi ve seçim yapabilmesi kanunda kabul edilmektedir.

ff) Haksız Fiiller:

- Özensizlik ve dikkatsizlik sonucu bir mülk hasar görmüşse ve hasar önceden tahmin edilmiş ya da tahmin edilebilir nitelikteyse, kanun çözüm olarak tazminatı uygun görmektedir.
- Karşılıklı kusur ya da riskin üstlenilmesine ilişkin bazı karineler bulunmaktadır.
- Kanun karine olarak akıntı yönünde giden bir gemiyle çarpışmada, akıntıya karşı giden gemiyi sorumlu tutmaktadır.

- Öküz toslamasına ilişkin hükümlerde tıpkı modern hukuklarda olduğu gibi kusursuz sorumluluk prensibi kabul edilmektedir.
- Kanun, özensizlikten, dikkatsizlikten, doğal afet ya da önceden tahmin edilemeyecek başka bir durum sebebiyle oluşan hasarları birbirinden ayrı olarak ele almaktadır.
- Kanun, hırsızlık sonucu ortaya çıkan hasarda çalınan malın değerinin beş katını yüklemektedir.

gg) Borçlar:

- Borçtan ötürü kölelik durumu kanun tarafından kabul edilmektedir.
- Aile bireylerinin borç yüzünden köle olması hali üç yıl olarak kanun tarafından sınırlandırılmıştır.
- Malların ya da insanların, borç karşılığı rehin olarak alacaklı tarafından alınmasına (haczedilmesine) izin verilmektedir.

hh) Ticaret Hukuku:

- Kanun, birleşerek ortaklık oluşturulmasına müsaade etmektedir.
- Kanuna göre bütün ortaklar karı eşit olarak bölüşeceklerdir.
- Tacir ile ticaret işleri tellalı arasındaki ilişkide tellalın sorumlulukları açık bir şekilde ve dikkatlice belirtilmiştir.

ii) Usul Hukuku:

- Kanundan, hukuki süreç içinde görgü tanıklığının önemi açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Yemin hakikatin tesisinde kullanılmaktadır. Su ordali (suya atılma), pek çok suç hakkında karar verilebilmesi için kullanılmaktadır.

- Eğer iddiada bulunan kişi iddiasını kanıtlayamazsa, itham ettiği suçun cezası ile cezalandırılmaktadır.
- Kanunda yer alan hükümlerin çoğunda cezalar suçu işleyen kişinin tabi olduğu sınıfa göre değişmektedir.

jj) Miras Hukuku:

- Kanunda yer alan bazı hükümler kanuni mirasçılık durumunu dayatmaktadır. (gaiplik durumunda mirasçılık)
- Hammurabi Kanunu'na göre, eğer baba hayattayken evlilik dışı olan çocuklarını çocuğu olarak kabul ettiğini ilan ederse, bu çocuklar babanın mirasını evlilik içi olan çocuklarla eşit bir şekilde bölüşebilmektedir.
- Bazı durumlarda kanun, ana ve babanın çocuklarını miraslarından men etmelerine müsaade etmektedir.
- Genel kural olarak, eğer bir ebeveyn köle ancak diğer ebeveyn özgür ise, çocuk özgür ve mirasçı olmaya ehil kabul edilmektedir.

Hammurabi Kanunu'nda bulunan hükümlere bakıldığında usule ilişkin hükümlerin, gerçeği, bir değer olarak koruduğu görülmektedir. Yalancı tanıklık veya kanıtlanamamış iddiada bulunan kişiler cezalandırılmaktadır. Bu durum bize yargılamanın etkinliğinin ve etkisinin korunduğunu ve arttırıldığını göstermektedir. Zayıf ve yalan ithamlar engellenilmektedir.

Hammurabi Kanunu'nda kişisel mülkiyet en az saraya ait mülkiyet kadar korunmaktadır. Örneğin, gemi, öküz gibi menkuller ve tarla, arazi ve meyve bahçeleri gibi gayrimenkullerden sıkça bahsedilmektedir. Mülkiyet hakkının bu denli korunması, ekonomik menfaatlerinde korunduğu manasına gelmektedir.

Sözleşmeler, tanık huzurunda olmayınca ya da belirli bir yazım şekline uyulmadan yapılmışsa iptal edilebilmektedir. Bu şekil zorunluluğu hem alıcı hem de satıcı menfaatinde.

Kanunda dikkati çeken başka bir husus ise çocukların menfaatlerinin de korunmuş olmasıdır. Örneğin, kaçırılma, zayıf duvarın çökmesi sonucu çocuğun ölmesi vs. Ayrıca ensest yasağına ve çocuğun mirasçılık durumuna ilişkin hükümler de mevcuttur.

Genel olarak kanun hükümleri mülkiyet sahibinin hak ve menfaatlerini korumaya yöneliktir. Köle sahibinin menfaatlerinin korunmasına ilişkin kurallar mevcuttur.

Eşnunna Kanunu'nda olduğu gibi Hammurabi Kanunu'nda da kamu güvenliğini ve refahını sağlamaya yönelik kurallar getirilmiştir. Bu kurallara uyulmasının sağlanması içinde ücretli bir askeri hizmet bulunmaktadır. Kanuna ordu görevlilerine ilişkin düzenlemeler de eklenmiştir. Dikkat çekici nokta ise, kuralların, askerlerin görevlerini kötüye kullanmaları halinde, kişi özel alanını ve özgürlüklerini koruyucu nitelikte olmasıdır.

Bazı hükümler arazi sahibinin malvarlığını koruyucu niteliktedir. Mesela, mahsul üretiminde kiracı kendi kusuruyla bir düşüş yaşatırsa, kusurlu kiracı ve ailesi cezalandırılmaktadır. Ancak kiracı lehine de hükümler düzenlenmiştir. Örneğin, bazı durumlarda borçlu borcunu gümüş olarak değil, mal olarak da ödeyebilmektedir. Bu alternatif bir ödeme şeklidir. Bu düzenleme dışında, alacaklıların sözleşmeye uymalarını sağlayıcı nitelikte düzenlemeler de mevcuttur. Örneğin, alacaklı borçlusunu aldatmaya yönelik bir davranışta bulunursa cezalandırılmaktadır. Kanunda bulunan bazı hükümler borçluyu borç yüzünden köle olma durumundan korumaya yöneliktir, bazı hükümler ise, borçlunun aile fertlerinin borç yüzünden rehin alınıp köle olması durumunu süre ile sınırlandırmaktadır.

Şu ana kadar anlatılanlardan, Hammurabi Kanunu'nda yer alan hükümlerin büyük bir kısmının sıkıntılı ve haksızlığa uğramış insanları korumaya

yönelik olduğu sonucu çıkmaktadır. Örneğin, yalan veya yanlış suçlamalar karşısında suçlanan taraf, görevi sebebiyle ülke dışında bulunan asker, gemi inşaatçıları, inşaat işçileri, borçlular, kiracılar ve özellikle kadın ve çocuklar kanun tarafından korunmaktadır.

Kanunda evliliğe ilişkin hükümler, aileyi koruma amaçlı ve evlilik kurumunu ve sadakati geliştirmeye yöneliktir. Ayrıca kadın hakları da korunmaktadır. Mesela, adam karısını geçerli bir gerekçe göstermeden boşarsa nafaka ödemek mecburiyetindedir. Bazı hükümler kadının evlilik içinde edinilen mallara ilişkin menfaatini korumaya yöneliktir. Değinilmesi gereken son nokta ise, bazı durumlarda kadına da eşini boşaması için hak tanınmasıdır¹¹⁸.

7. Orta Asur Kanunları:

Hammurabi Kanunu'ndan sonra Eski Mezopotamya'nın en önemli hukuk metinleri olarak Orta Asur döneminde yazılmış olan Asur Kanunları kabul edilmektedir. M.Ö. 1450-1250 yılları arasında yazıldığı tahmin edilmektedir¹¹⁹. M.Ö. 1100 yıllarında ise Asur kralı I. Tilgat-Pileser tarafından bazı ilavelerle kopya edildiği düşünülmektedir¹²⁰. Kanun Akkadça yazılmıştır.

Kanunlar A ile O harfleri arasında adlandırılıp sıralanmıştır. Böylece elimizde bir seri hukuk kuralları içeren tabletler ve tablet parçaları vardır¹²¹. Bu tabletler, aynı zamanda, aynı kişi tarafından yazılmamıştır ancak birbirleriyle ilintili olarak tek bir metnin parçaları izlenimi vermektedir¹²². Kanunlarda bir prolog ya da epilog bulunmamaktadır¹²³. Bunun yerine daha sonradan ele geçirilen K ve L metinleri bulunmaktadır. Ancak, bunlar daha önce gördüğümüz

¹¹⁸ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 32-41. Ayrıca bakınız, TOSUN, Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 181-217.

¹¹⁹ TOSUN, Mebrure, "Sumer, Babil ve Assur'lularda Hukuk..." a.g.m., 576.

¹²⁰ BİLGİÇ, Emin, a.g.m., 114

¹²¹ ROTH, Martha T, a.g.e., 153.

¹²² TOSUN, Mebrure, "Sumer, Babil ve Assur'lularda Hukuk..." a.g.m., 576-577.

¹²³ BİLGİÇ, Emin, a.g.m., 114.

prolog ve epilog yazımı anlayışından uzaktır. Yazım şekli, kralın hakim ve diğer görevlilere yönelik talimatnamesi şeklindedir. Kanunda yer alan hukuk kurallarının ifade tarzı geleneksel Sümer-Babil ifade tarzı ile aynı olmaktadır¹²⁴. Kurallar “*şumma*”, “eğer” ifadesi ile başlamaktadır.

Esas metin A tableti kabul edilmektedir ve iyi korunmuştur. Genel olarak kadın ile ilgili suçları ve mülkiyet haklarını konu almaktadır. Toplamda ellidokuz hüküm içermektedir. Hükümlerde hırsızlık, tanrıyı sövme, yaralama ve saldırı filleri, büyücülük, peşinata ilişkin konular, cinsel saldırı ve cinsel suçlar, adam öldürme, yalan suçlama, miras, evlilik ve aile malları, örtünme, rehinler ve borçlar, ve çocuk düşürme gibi konuları düzenlenmektedir. B tableti yirmi hüküm içermektedir. Miras, tarım ve sulama ile ilgili konulara ilişkin hükümler yer almaktadır. C tableti onbir hüküm içermektedir. Konuları, borç ve depozitodur. Bu tabletler dışında daha az sayıda hüküm içeren ve kötü korunmuş başka tablet parçaları da bulunmaktadır. Bunlar da, hırsızlık, çobanların sorumluluğu, deniz trafiğine ilişkin kurallar, tanrıyı sövme, yalan suçlamalar, miras ve sulama gibi konulara ilişkindir¹²⁵.

Orta Asur Kanunları kendinden önceki kanunlardan özellikle Hammurabi'den etkilenmiştir¹²⁶. Ancak hepsinden daha sistematiktir ve en önemlisi hukukçuların şerhlerini de içermektedir. Böylece karşımıza tarihte ilk defa bir hukuk bilgini çıkmaktadır. Ayrıca hükümler çok daha sert ve nettir. Bunun sebebi de Asur Devleti'nin daha gelişmiş bir devlet yapısına sahip olmasıdır¹²⁷.

8. Yeni Babil Kanunları:

M.Ö. 625-539 yıllarında Yeni Babil dönemine ait bir kanun metnidir. Yeni Babil Devleti'nin son kralı olan Nabonid tarafından yapılmıştır¹²⁸. Kanunun

¹²⁴TOSUN, Mebrure, “Sumer, Babil ve Assur'lularda Hukuk...” a.g.m.,577.

¹²⁵ROTH, Martha T, a.g.e., 153-154.

¹²⁶BİLGİÇ, Emin, a.g.m., 114.

¹²⁷TOSUN, Mebrure, “Sumer, Babil ve Assur'lularda Hukuk...” a.g.m.,577.

¹²⁸BİLGİÇ, Emin, a.g.m., 115.

onbeş hükmü bugüne kadar korunabilmiştir. Bir Prolog ve epilogu bulunmamaktadır, tahminen kırılmıştır. Kanun hükümleri “*amelu sa*”, ”bir adam ki...” şeklinde formüle edilmiştir. Kanunda yer alan hükümler, tarım ve sulama, vekaleten alımlar, köle satışları yetkisiz büyü ya da ayin düzenlenmesi fiilleri, evlilik, aile malları ve miras konularına ilişkindir¹²⁹.

D. Eski İsrail Hukuku, Kaynağı ve Özellikleri

1. Genel Olarak

20. yüzyılın başlarına kadar İsrail oğulları yakın doğunun en eski uygarlığı olarak kabul edilmekteydi. Buna bağlı olarak Tevrat'ta yazılı hukuk kaynaklarının en eskisi olarak bilinmekteydi. Kutsal kitaplarda yer alan açıklamaların da bu yönde olması, araştırmacıları, bu kitaplar dışında İsrail hukuku ve tarihi hakkında araştırma ve değerlendirme yapmasından alıkoymaktaydı. Ancak 1904 yılında Hammurabi Kanunu'nun keşfedilmesiyle ve sonrasında başka vesikalarında bulunmasıyla, İsrail hukuku ve tarihi hakkında daha objektif araştırmaların yapılabilmesi olanağı doğmuştur. Böylece İsrail oğullarının Eski Mezopotamya'nın en eski değil, hatta en yeni uygarlıklarından biri olduğu ortaya çıkmıştır.

Hammurabi Kanunu'nun keşfiyle, Musa'nın kanunundan daha eski olan bir hukuk sistemi ortaya çıkmıştır. Hammurabi Kanunu'nun keşfedilmesi hem İsrail Hukuku'nun da iyi anlaşılmasını sağlamış hem de kendisinden önce var olan hukuk sistemlerinden ne ölçüde etkilendiğinin araştırılması olanağı sunmuştur.

İsrail oğullarının tarihi ve Mısırdan çıkışları, kutsal kitapları olan Tevrat'ta Yaradılış ve Çıkış kısımlarında ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Yehova tarafından verilen kutsal Tevrat'ın hükümlerini İsrail oğullarına nakleden Musa'nın varlığı hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Bazı düşünürler Musa adlı bir kişinin aslında hiç var olmadığını ileri sürmektedir. Ancak İsrail oğullarının hukukunu

¹²⁹ROTH, Martha T, a.g.e., 143-144.

inceleyebilmek için biz Musa'nın varlığını kabul etmek durumundayız. Bu sebeple bu tartışmalara burada değinmeyeceğiz¹³⁰.

Eski İsrail Hukuku'nu incelemek için elimizde bulunan yegane kaynak Tevrat'tır. Tevrat, Yahudiler ve Hıristiyanlarca kutsal kitap olarak kabul edilen ve üç bölümden oluşan Eski Ahit'in (İbranice adı *Tanah*) ilk bölümüdür. Eski Ahit'in diğer iki bölümünü oluşturan kitaplar Peygamberler (*Neviim*) ve Kitaplar (*Ketuvim*) dir¹³¹. Tevrat kendi içinde beş bölümden oluşmaktadır. Tevrat'ın çeşitli tercümeleri bulunmaktadır. Bunlar arasında en meşhur olanları, Yunanca "*Septuagint*", Aramice "*Targum*", Süryanice "*Peshitta*" ve Latince "*Vulgate*" tercümeleridir. Tevrat'ın İbranice adı *Tora*'dır. Aramca *Orayta*, Yunanca da ise *Pentateuch* ve *Nomos* adlarıyla anılmaktadır. *Nomos* karşılığı kanun demektir. *Pentateuch* ise beş kitap manasına gelmektedir, batı dillerinde Tevrat için özel isim haline gelmiştir¹³². Tevrat'ın tercümeleri arasında Yahudiler ve Protestanlar *Septuagint*'i, Katolikler de *Vulgate* tercümesini kabul etmektedirler¹³³.

Eski İsrail Hukuku'nun araştırılmasında Tevrat'ın çok önemli olduğunu belirtmiştik. Bu sebeple çalışmamızı Tevrat'ı daha yakından inceleyerek devam edeceğiz. Daha sonra Tevrat'ın kaynağı meselesi üzerinde duracak ve son olarak Eski İsrail Hukuku'nun özelliklerine değinip bu bölümü noktalayacağız.

2. Tevrat:

Tevrat beş kitaptan oluşmaktadır. Tevrat'ı oluşturan kitaplardan ilki Yaratılış olarak adlandırılır. İbranice'si "*Beşerit*", Yunanca'sı "*Genesis*"dir. Bu kitap dünyanın yaratılışından başlar ve Adem ile Havva'nın cennetten kovuluşu ile Hz. Yusuf zamanında İsrail oğullarının Mısır'a yerleşmesi olayı arasında geçenleri anlatmaktadır. İkinci kitap Çıkış olarak adlandırılır. İbranice'si "*Şemot*", Yunanca'sı "*Exodus*"dur. Adından da anlaşılacağı üzere İsrail

¹³⁰ TOPÇUOĞLU, Hamide, Eski İsrail Hukuku'nun Menşei, Hususiyetleri ve Hammurabi Kanunu ile Olan Münasebetleri, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/242/2137.pdf> , (22.01.2009), 284-287.

¹³¹ <http://www.ilkayet.net/tevrat.htm>

¹³² ADAM, Baki, Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat, Pınar Yayınları,(İstanbul, 2002), 17,28.

¹³³ TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m.,288.

oğullarının Mısır'dan çıkışlarıyla ilgilidir. Musa Peygamber'in doğumundan, peygamber oluşundan, halkını Mısır'dan çıkarışından, Sina'da kendisine vahiy gelmesinden, on emir vs. konulardan bahsedilmektedir. Üçüncü kitap Levililer adıyla anılmaktadır. İbranice'si "*Vayikra*", Yunanca'sı "*Leviticus*"dur. "Bu kitap, sembolizm bakımından zengin ve ahlak bakımından yüksek dereceli bir ibadet sistemi sunmaktadır". Dördüncü kitap Sayılar ya da Çölde Sayım olarak adlandırılır. İbranice'si "*Bemidbar*", Yunanca'sı "*Numeri*"dir. İsrail oğullarının çölde geçen hayatlarını konu almaktadır. Son kitap ise Yasanın Tekrarı ya da Tesniye olarak adlandırılır. İbranice'si "*Divarim*", Yunanca'sı "*Deuteronomion*"dur. Yasanın Tekrarı kitabı üslup olarak diğer dört kitaptan farklıdır. İlk dört kitap Yehova'ya ait olduğu halde, Yasanın Tekrarı Musa'ya aittir. Yasanın Tekrarı kitabı, kısaca ilk dört kitabın özet tekrarı niteliğindedir. Ayrıca Musa'nın öğütlerini de içermektedir¹³⁴.

Tevrat'ın Musa tarafından yazıldığına ilişkin şüpheler daha Eski ve Orta çağlarda ortaya atılmaya başlamıştır¹³⁵. Tevrat'ın kutsallığını, tanrı tarafından vahiy yoluyla gönderildiğini ve Musa'nın peygamberliğini ilk inkar eden kişi Korah yani Karun'dur. Musa'ya isyan etmiş ve bunun sonucu olarak yere batırılarak cezalandırılmıştır. Tevrat'ın kutsallığını ve tanrı tarafından gönderildiğini inkar eden ikinci meşhur kişide Yehuda'nın putperest krallarından Menasseh'dir. Kendisi Tevrat'ın içeriğini saçma olarak nitelendirmiş ve Musa'nın da yazacak daha iyi bir şey bulamadığını söylemiştir. Tevrat'ı eleştirenler arasında en ünlüsü olan ve bu yüzden 1656 yılında Amsterdam'da Herem (Yahudi cemaatinden atılma) cezasına çarptırılan Benedic Spinoza'dır. Oysa kendisi Tevrat'ı bütünüyle reddetmemiştir. Kendisi Tevrat'ı iç ve dış kritiğe tabi tutmuştur ve Tevrat'ın tümünün Musa tarafından yazılmadığının kanaatine varmıştır. Spinoza'ya göre bugün beş kitaptan oluşan Tevrat, Musa'nın Tevrat'ı değildir, başkaları tarafından kaleme alınmıştır. Musa'nın kitabı olan Tevrat'ta

¹³⁴ ADAM, Baki, a.g.e.,28-31.

¹³⁵ TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m.,287.

bunlara sonra dahil edilmiştir. Spinoza, daha sonra Tevrat'ta yer alan Musa'ya ait olan kısımları tespit etmeye çalışmıştır¹³⁶.

Richard Simon ve J. Morinus gibi bazı Katolik Hıristiyan düşünürlerde Spinoza'nın izinden gitmişlerdir. Tevrat'a daha sonradan ilaveler yapıldığını savunmuşlardır. Simon'dan yaklaşık bir yüzyıl sonra yaşamış olan Jean Astruc adlı Katolik Hıristiyan düşünür Eski Ahit'i incelemiş ve bazı eleştirilerde bulunmuştur. Tevrat'ın çeşitli bölümlerinde yer alan tanrı isimlerinin farklılığından hareketle, Tevrat'ın iki farklı dokümandan derlendiği sonucuna ulaşmıştır. Bu kaynaklara A (Yahvist) metni ve B (Elohist) metni adını vermiştir. Bu iki metnin ortak olduğu metne C, ilgisiz metni ise D olarak göstermiştir. Böylece, Astruc Tevrat'ın farklı dokümanların derlenmesiyle meydana geldiği teorisini ortaya atmıştır.

Bu teori Alex Geddes ve J. Wellhausen gibi düşünürler tarafından da kabul görmüştür. Geddes beş kitaba, bir de altıncı kitabı eklemiş ve Tevrat'ın kaynağını sadece Yahvist ve Elohist metinlerin oluşturmadığını, daha birçok kaynağının bulunduğunu ileri sürmüştür. Tevrat'ın değişik dokümanlardan derlendiği teorisini J. Wellhausen tarafından geliştirilmiştir ve bu teori onun adıyla anılır olmuştur. Buna göre Tevrat'ı oluşturan dört kaynak vardır. Bunlar J (Yahvist) metin, E (Elohist) metin, D (Deuteronomy-Yasanın Tekrarı) ve P (Priestly Code-Kohenler Metni). J ve E M.Ö. 870-770 yılları arasında derlenmiştir. Derlemeden sonra M.Ö. 680 yılında D yazılmıştır. Babil sürgünü ile başlayan ve Ezra-Nehemya reformlarıyla P' in yazımı tamamlanmıştır¹³⁷. Tevrat' a tarihte bir Yahudi olarak en katı eleştiri yapan kişi ise Sigmunt Freud'ur. Kendisi Musa'nın dahi bir İsrail oğlu değil, bir Mısırlı olduğunu ileri sürmüştür. Yahudiliğinde vahiy yoluyla gelmiş bir din değil, Mısır'ın tek tanrıcı “Aton” dininin bir kopyası olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Sonuç olarak Tevrat'ın İsrail oğullarınca yazılmış bir metin olduğunu belirtmiştir¹³⁸.

¹³⁶ ADAM, Baki, a.g.e.,211-214.

¹³⁷ ADAM, Baki, a.g.e.,41-43.

¹³⁸ ADAM, Baki, a.g.e.,214-215.

Bu konuyu toparlarsak şunu söyleyebiliriz, Tevrat'ın Musa tarafından yazılıp yazılmadığı sorununun çözümü için ortaya iki teori atılmaktadır. Bunlardan birincisi dokümanlar teorisidir. Bu teoriye göre Tevrat'taki beş kitap daha eski olan ve Yahvist ve Elohist olarak adlandırılan iki metinden oluşturulmuştur. Bu metinlerin bu şekilde adlandırılmasının sebebi, Tevrat'ın bazı yerlerinde tanrı adı olarak birinde Elohim kullanılırken, bazı yerlerinde ise Yehova (Yahve)nin kullanılmış olmasıdır. Ortaya atılan diğer teori ise, ekler (ilaveler) teorisi olarak adlandırılmaktadır. Bu teoriye göre ilk beş kitap zaten oldukça eski bir metindir. Ancak zaman içinde çeşitli eklemelere maruz kalmıştır¹³⁹.

3. Tevrat'ta Yer Alan Hukuki Hükümler:

Antlaşma Kitabı olarak adlandırılan kısım Tevrat'ta yer alan en eski hukuki metindir. Tevrat'ta yer alan diğer hukuki metinlerin aksine Çıkış 24:7. cümlesinde özel olarak adlandırılmaktadır. Bu cümlede aynen şöyle denmektedir: “Musa antlaşma kitabını alıp halka okudu.” Antlaşma Kitabı İngilizce “The Book of the Covenant”, Almanca “Bundesbuch” olarak adlandırılmaktadır. Antlaşma Kitabı yapı olarak birbirinden tamamen farklı unsurları içermektedir. Bazı hükümler teolojik maksatlardır. Bu hükümler tamamen dinsel içeriklidir. Bazı hükümler ise açıkça hukuki nitelik taşımaktadır. O halde Antlaşma Kitabı için şeri hukuk ve geleneğin bir bütünü olarak tanımlayabiliriz.

Çıkış 20:22-20:26 cümleleri arası Antlaşma Kitabı'nın prologu olarak kabul edilmektedir. Çıkış 21:1. cümle: “İsraililere şu ilkeleri bildir” buyruğuyla, prolog ile hükümler arasında geçişi sağlanmaktadır. Antlaşma Kitabı Çıkış 23:10-19 cümleleri arasında yer alan bir takım dini nitelikte buyruklar ile sona ermektedir. Antlaşma Kitabı'nın hukuk kurallarını içeren esas kısmı (Çıkış 21:2-23:9) ikiye ayrılmaktadır. Birinci kısım Çıkış 21:2-22:12 cümleleri arasındadır. Bu bablar arasında yer alan hükümler kazuistik olarak formüle edilmiştir. Çıkış 22:16-23:9 cümleleri arası ise ikinci kısım olarak kabul edilmektedir. Bu kısımda

¹³⁹ TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m.,287.

yer alan hükümler birinci kısımdan farklı olarak apodiktik yani kesin emirler şeklinde formüle edilmiştir.

Apodiktik ve kazuistik yazım tekniğine ve Çıkış 21:12-17'deki farklılığa ileride daha detaylı olarak değineceğiz. Ancak burada şunu belirtmek isteriz, birinci kısımda kullanılan yazım tekniği Eski Mezopotamya'da hemen hemen bütün kanunlarda kullanılmış olan yaygın bir yazım tekniğidir. Hammurabi ve Eşnunna Kanunları'nda da bu yazım tekniğine rastlamıştık. Burada bir konuya daha kısaca değinmek gerekirse, bütün Eski Mezopotamya kanunlarında olduğu gibi Antlaşma Kitabı'nın da kanun sayılıp sayılamayacağı hususu tartışma konusu olmaktadır. Biz çalışmamızda Antlaşma Kitabı'nın da kendi içinde bir sistematığı olan bir kanun metni olarak kabul etmekteyiz.

Tekrar Antlaşma Kitabı'na dönersek, birinci kısımda ana olarak dört konu ele alınmaktadır. Çıkış 21:2-11 cümleleri arası kölelere ilişkin hükümler içermektedir. Bu hükümler hem kanunda aldığı yer bakımından, hem de suça veya tazminata ilişkin herhangi bir meseleyi ele almaması açısından ilginçtir. Çıkış 21:18-32 cümleleri arasında yaralamaya ilişkin hükümler yer almaktadır. Çıkış 21:33-22:15 cümleleri arası tımar, işçilik, ödünç ve emanet konularına ilişkindir. Son olarak, Çıkış 22:16-17 cümleleri arası ise, evlilik hukukuna ilişkin hükümleri içermektedir. Bu iki hüküm kendisinden önce ve sonra gelen hükümlerden konu itibariyle epey farklıdır. Ne zaman ve neden buraya yerleştirildiği konusu da tartışmalıdır. Ayrıca Tevrat'ta evliliğe ilişkin hükümler sadece bunlarla sınırlı olmaktadır¹⁴⁰. Bunun sebebi İsrail oğullarında bu kanunu yaparken hala aile reisliği (pater familias) sisteminin etkili olması, henüz bu alana müdahale edecek kadar bir güçlü bir devlet yapısının bulunmaması olarak açıklanabilir¹⁴¹. Böylece bu hükümler sembolik ve özel olarak kabul edilen iki konuyu ele almıştır. Evliliğe ilişkin diğer durumların ise örf adet hukuku ile çözümlenmesi yoluna gidildiği tahmin edilmektedir. Aslında bu yöntem bütün Eski Mezopotamya hukuklarınınca

¹⁴⁰ BOECKER, H. Jochen, Law and the Administration of Justice in the Old Testament and Ancient East, Augsburg Publishing House, (Minneapolis, 1980), 135-139.

¹⁴¹ TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m., 317.

benimsenmiştir¹⁴². Hammurabi Kanunu'nun da mevcut hukuk düzeninin tamamına ilişkin düzenlemeler getirmediğine daha önce değinmiştik.

Çıkış 22:18 cümleden sonra hükümlerin yazılış şekli ve üslubunun değiştiğini görmekteyiz. Artık Antlaşma Kitabı'nın ikinci kısmında bulunmaktayız ve hükümler kazuistik değil, apodiktik şekilde formüle edilmektedir¹⁴³. Bu kısımda yer alan hükümlere, çalışmamızın ileriki bölümlerinde, apodiktik şekilde yazım tekniğini incelerken daha detaylı olarak değineceğiz.

Tevrat'ta hukuki hükümlerin yer aldığı diğer bir kısım ise Yasanın Tekrarı kitabıdır. Yasanın Tekrarı kitabı tamamıyla hukuk hükümlerini içeren bir hukuk metni değildir. Kitabın YT. 12-26. bapları, YT. 4:44-11:32. cümleleri ve YT. 27:1-30:20. cümleleri arasında hukuki nitelikte hükümler yer almaktadır. Kitabın geri kalan kısımları, ki bunlar YT. 1:1-4:43 cümleleri arası ve YT. 31-34. bapları arası hükümlerdir, daha farklı olarak edebi türde yazılmıştır. Bu kısımların Kitap'a nasıl ve ne zaman eklendiği tartışma konusudur. Daha önce belirttiğimiz ekler ve dokümanlar teorileriyle açıklanmaya çalışılmaktadır.

Yasanın Tekrarı kitabının Antlaşma Kitabı gibi bir kanun metni sayılıp sayılmayacağı tartışma konusudur. Öncelikle şunu belirtmek gerekir, Yasanın Tekrarı kitabı bizzat Musa tarafından söylev şeklinde İsrail oğullarına sunulmuştur. Tevrat'ın diğer kısımlarında Yehova birinci olarak İsrail oğullarına hitap etmekte, Musa ise birinci olarak bu emirleri alan kişi konumunda olmaktadır. Bu sebeple Yasanın Tekrarı kitabı için kutsal emirlerin ikinci elden topluma sunulması denebilir. Bu durum kitabın birinci ve en önemli özelliğini oluşturmaktadır. Yani bir hukuk kitabı ya da kanun metninden ziyade, hükümlerin kamuya ilanı için gerekli olan metinlerin bir toplamı olarak tanımlanabilir¹⁴⁴. Yasanın Tekrarı kitabında ele alınan konular, siyasi teşkilata, aile hukukuna, iş

¹⁴² BOECKER, H. Jochen, a.g.e., 139.

¹⁴³ BOECKER, H. Jochen, a.g.e. 140.

¹⁴⁴ BOECKER, H. Jochen, a.g.e., 177-180.

hukukuna, yabancı ve fakirlere yapılacak muamelelere, mülkiyete, sözleşmelere ve tazminat konularına ilişkindir¹⁴⁵.

Tevrat'ta yer alan hukuki nitelikteki hükümlerin bir kısmı da Kutsal Yasa olarak adlandırılan kısımda bulunmaktadır. Bu kısım tartışmalarla birlikte Levililer 17-26. bapları arasında bulunmaktadır. Ancak başlangıcı ve sonuç kısmı hakkında tartışmalar mevcuttur. Tevrat'ın bu kısmının ne zaman yazıldığı hususunda da tartışmalar mevcuttur. Genel olarak bu kısmın, İsrail oğullarının daha henüz bir devlet oluşturmadığı dönemlerinde yazıldığı kabul edilmektedir. Çünkü, bu kısımda devlete dair bir atıf bulunmamaktadır. Oysa Yasanın Tekrarı kitabında kralın hukukuna ilişkin YT. 17:14-20 cümleleri arasında hükümler bulunmaktadır. Sosyal hayat Kutsal Yasa'da dini buyruklarla düzenlenmektedir. Antlaşma Kitabı ve Yasanın Tekrarı kitabında olduğu gibi Kutsal Yasa'da tapınak ve kurban sunma buyruğu ile başlamaktadır. Daha sonra ise hukuki ve dini nitelikte buyruklar iç içe geçmektedir.

Kutsal Yasa, hukuki hükümlerin dini buyruklar şeklinde ele alınması açısından Yasanın Tekrarı kitabıyla büyük benzerlikler göstermektedir. Ancak, pek çok açıdan yine de Yasanın Tekrarı kitabından farklıdır. Öncelikle Kutsal Yasa tanrısal bir söylev şeklinde yazılmıştır, insani bir söylev tarzı yoktur. Hukuki esaslar Yehova'nın kutsallığı ile desteklenmektedir. Bu açıdan bakılınca Kutsal Yasa, Tevrat'ın, Eski Ahit'in dolayısıyla İsrail Hukuku'nun meşruluk temelini oluşturduğu izlenimi uyandırmaktadır¹⁴⁶.

Bunlardan başka Tevrat'ın Yaradılış kitabında yer alan pek çok hikayeden özellikle aile hukukuna ilişkin bir takım hukuki kurallar çıkarılabilmektedir. Son olarak Tevrat'taki hikayelerin, hatta hukuk kaidelerinin bilimsel açıdan kimilerince önemsiz kabul edildiğini ve şüphe ile yaklaşıldığını da belirtmek isteriz. Bu kişilere göre Tevrat'ta yer alan hükümler birbiriyle bağlantısız olarak gelişigüzel dizilmişlerdir ve muhafazakar Yahudilerce değiştirilmemiştir. Böylece zamanla yapılan ilavelerle birbirleriyle tezat olan, bazen birbirlerini hükümsüz

¹⁴⁵ TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m.,288.

¹⁴⁶ BOECKER, H. Jochen, a.g.e., 186,187.

kılan ve birbirlerini tekrar eden hükümler bir araya gelmiş ve kimse bunları kaldırmaya cesaret etmediği için yan yana kalmışlardır¹⁴⁷.

4. Tevrat'taki Hükümlerin Yazım Şekilleri:

Tevrat'ta yer alan hükümler iki şekilde formüle edilmiştir. Bunlara kazuistik yazım şekli ve apodiktik yazım şekli denilmektedir. Aslında daha farklı terimlerle bu hükümleri tarif eden düşünürler de vardır. Ancak Albercht Alt İsrail Hukuku'na ilişkin yazısında Tevrat'ta yer alan buyrukları iki çeşit hukuk hükmüne ayırmış ve bunlara kazuistik şekilde yazılan hukuk hükmü ve apodiktik şekilde yazılan hukuk hükmü olarak adlandırmıştır. Bu tanımlamalar yaygın kabul görmüştür¹⁴⁸.

a) Kazuistik yazım şekli:

Eski Mezopotamya'ya ait kanun hükümlerinin büyük bir çoğunluğunda olduğu gibi, Tevrat'ta yer alan hükümlerin bir kısmı şarta bağlıdır. Bu şekilde şarta bağlı olarak yazılan hükümlere kazuistik hüküm denmektedir. Hükümler “if-style” yani “eğer” ya da “ki” ifadesi ile başlamaktadır. Bu şekilde formüle edilen hükümlerde “ben” ve “sen” gibi ikinci tekil şahısları hedef alan ifadelerle rastlanmaz. Yani subjektif değildir, belirli bir adres gösterilmemiştir. “Eğer” ifadesi ile başlayan ilk cümlelerin yanında mutlaka ikinci bir cümle gelmektedir. Gerçek ve tam bir kazuistik hüküm bir ana şarta bağlıdır ve bu ana şartta olayın gerçekleşmesi için gerekli hareketler tarif edilmektedir. İkinci cümlede ise şartın gerçekleşmesi halinde doğacak hukuki sonuç belirtilmektedir. Fiillerin tanımlanması ve hukuki sonucun beyanı kazuistik hüküm oluşturmaktadır. Ancak, her zaman bu kadar basit olmayabilir.

Bazen durum daha karışık olabilmektedir. Bu durumlarda asıl olay ile tali olay ayrımı yapılmaktadır. Asıl olay “when” yani “...diği zaman” kelimesi ile başlamakta, tali olay ise “eğer” kelimesi ile başlamaktadır. Bu duruma ilişkin Çıkış 21:18 ve 19. cümleleri örnek olarak gösterilebilir. “ Kavga çıktığı zaman,

¹⁴⁷ TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m.,288,289.

¹⁴⁸ BOECKER, H. Jochen, a.g.e., 192,197.

bir adam komşusuna taşla ya da yumrukla vurur, vurulan adam ölmeyip yatağa düşer, eğer kalkıp değnekle dışarıda gezebilirse, vuran adam suçsuz sayılacaktır...” Burada görüldüğü gibi asıl olayı tanımlayan dört, tali olayı tanımlayan iki hareket vardır. Asıl olayın gerçekleşmesi için gerekli olan hareketler, kavga çıkması, bir adamın diğer bir adama taşla ya da yumrukla vurması, vurulan adamın ölmemesi (yani ortada bir cinayet olmayacak), vurulan adamın yatağa düşmesidir. Tali olayın gerçekleşmesi için ise vurulan adamın kalkması ve dışarı çıkıp değnekle gezinebilmesi gerekmektedir. İkinci cümlede bu hareketlerin gerçekleşmesi halinde vuran adamın suçsuz sayılacağını bize bildirmektedir¹⁴⁹. Tevrat'ta yer alan kazuistik tarzdaki hükümlerin en önemli özelliği üçüncü şahıs kullanılarak düzenlenilmiş olmasıdır. Eğer bu tarzda bir hüküm düzenlenilirken ikinci şahıs ifadeleri kullanılmışsa bu bir bozulmayı göstermektedir. Kazuistik tarz hem dil yapısı olarak hem de düşünüş olarak İsraililere yabancı bir tarzdır. Kazuistik hükümler sadece insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemektedir. Ayrıca milli bağlılık ve diğer kavimlerden ayrılık gibi hususlar bu hükümlerde yer almaz. Oysa İsrail Hukuku'nda bütün sosyal düzen Yehova'ya bağlıdır ve milli unsurlar kuvvetlidir. Kazuistik tarzda hükümlerde böyle bir bağlılık yoktur ve bu hükümlerde tanrıya yapılan atıflarda dahi Yehova kelimesi geçmez. Bunun yerine yaratıcı ya da tanrı tabirleri kullanılmaktadır. Bu hükümlerde din ve hukuk arasındaki bağın zayıf olması sebebiyle bu hükümlerin kaynağının İsrail Hukuku dışında ve din ile hukuk arasındaki mesafenin daha çok olduğu bir hukuk sistemi olduğu sonucuna varılmaktadır¹⁵⁰.

b) Apodiktik yazım şekli:

Bu tarzda yazılmış olan hükümlere kesin emir şeklinde hüküm de denebilir¹⁵¹. Tevrat'ta apodiktik yazım şeklinin dört versiyonu bulunmaktadır. Birinci tip İsrail Hukuku'da “*mot jumat*” olarak adlandırılan bir seri hükümleri içermektedir. “*Mot jumat*” serisinde yer alan hükümlerin özelliği kayıtsız şartsız ölüm cezasını gerektiren suçlara ilişkin olmasıdır. Çıkış 21:12 cümlesi bu tipten

¹⁴⁹ BOECKER, H. Jochen, a.g.e., 150,151.

¹⁵⁰ TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m.,297,298.

¹⁵¹ TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m.,299.

olan hükümlere örnek olarak gösterilebilir. İkinci tip hüküm ise “*arur*” yani lanetleme olarak adlandırılan hükümlerdir. YT. 27:15-26 cümleleri arasında yer alan hükümler bu niteliktedir. Üçüncü tip cinsel yasakları içeren suçlara ilişkin hükümlerdir. Bu hükümler Levililer 18:7-17 cümleleri arasında yer almaktadır. Dördüncü tip hüküm ise, belki de en meşhur olanı, On Emir olarak adlandırılan bir seri hükümlerdir. Bu hükümler Çıkış 20:2-17 ve YT. 5:6-18(21) cümleleri arasında yer almaktadır. Bu dört tip hukuk kuralı Alt tarafından apodiktik hükümler olarak adlandırılıp, bu şekilde gruplara ayrılmıştır. Ancak tipler arasında belirgin farklar da mevcuttur. İlk iki grup genel bir tarzda yani objektif ifadeler kullanılarak yazılmıştır. Son iki grup ise “sen” öznesi kullanılarak subjektif bir tarzda yazılmıştır. Buna rağmen ilk bakışta tüm bu hükümlerin tek bir ad altında tanımlanması şaşırtıcı olabilir. Ancak bu şekilde bir tanımlama daha uygun olmaktadır. Böylece bu dört grup arasındaki benzerliklerin belirtilmiş olmaktadır. Ayrıca, kazuistik hükümlerden farklı olan bu hükümleri ayırma ve ifade etmede daha açıklayıcı olmak için bu ad altında bu hükümlerin belirtilmesi daha isabetli olmaktadır. Şimdi bu grupları daha yakından inceleyelim.

aa) Birinci ve İkinci Seri Hükümler

Birinci seri hükümler “*mot jumat*” olarak adlandırılan hükümleri içermektedir. İkinci seri hükümler ise “*arur*” olarak adlandırılan hükümleri içermektedir. “*Mot jumat*” serisi hükümlerin ölüm cezasını gerektiren suçlara ilişkin olduğunu belirtmiştik. Bu tarz hükümler yazım şekli sebebiyle kazuistik hükümlerle karıştırılmaktadır. Bunun sebebi hüküm oluşturulurken karmaşık bir şart cümlesi kullanılmasıdır. Örnek olarak, Çıkış 21:12. ve 14. cümleleri arasında yer alan hükümleri verebiliriz: “her kim (kim) başka birisine vurup öldürürse, kendisi de kesinlikle öldürülecektir...,onu çıkarıp öldüreceksiniz.” Çıkış 21:12-17 arası hükümler bu şekilde formüle edilmiştir. Bu hükümlere *mot jumat* tarzı hüküm denir. Başlangıçta şart cümlesinin ardından, kesin bir emir içeren ikinci cümle gelmektedir¹⁵². Bu durum ayrıca bize daha önce de belirttiğimiz kazuistik yazım şeklinin nasıl ve neden bozulduğunu da açıklamaktadır. İlk cümle kazuistik

¹⁵² BOECKER, H. Jochen, a.g.e., 194-197. Tevrat.

yazım şeklinde olduğu gibi üçüncü şahıs kullanılarak objektif bir tarzda yazılmıştır. Ancak ikinci cümle “sen” ve “ben” zamirleri kullanılarak yazılmıştır. Bu yazım şeklinde zaten bir şart edatına gerek bulunmamaktadır. Bu hükme bağlı olan bir sonraki cümle olan 13. cümlede dini bir tavsiye bulunmaktadır. Yani hüküm dini bir motif içermektedir. Bu durum kazuistik yazım şekline tamamen aykırıdır. Bazı düşünörlere göre bu durum, orijinal İbranice metinden çeviri yapılırken hükmün kazuistik bir hale sokulması şeklinde açıklanmaktadır. Bunun yapılmasındaki amaç ise ifadenin güçlü kılınması ve hükmün sınırlarının daha iyi belirtilmesidir.

Peki kazuistik ifade tarzına tamamen yabancı olan bu yazım şeklinin kaynağı nedir? Bu soru İsrail oğullarının daha göçebe zamanlarında kullandıkları öz malları olan hukuk olarak cevaplandırılmaktadır. İkinci cümlede yer alan “öldürülecektir” ifadesindeki kesinlik ve suçun ve failin subjektif unsurlarının dikkate alınmaması, bu şekilde açıklanabilmektedir. “Yehova’nın hükümleri serttir ve daima failin hayatını talep eder.” Bu tarz hükümler tanrı ile insan ve insan ile insan arasındaki kutsal ve mahrem olan alana, özellikle aile ilişkilerine, ilişkin olmaktadır. Bu hükümlerle ilişkilerin sınırları belirlenmekte ve hiç kimse bu sınırı ihlal edememektedir. Özellikle ihlal eden imha edilir. Çıkış 22:18,19. cümlelerinde yer alan hükümler bu niteliktedir¹⁵³.

İkinci seri hükümler *arur* yani lanetleme olarak adlandırılan hükümlerdir. Lanetlemeye ilişkin hükümler YT. 27:15-26. cümleleri arasında yer almaktadır. Toplamda on iki tane lanetleme hükmü bulunmaktadır¹⁵⁴. Bu hükümlere göre bütün halk bir araya toplanır, lanetlemeyi gerektiren suçlamayı dinler ve amin diyerek suçluyu doğru bulmadıkları ve ondan ayrıldıklarını belirtirler. Bu hükümler öz İsrail Hukuku’na ait hükümler olarak kabul edilmektedir. Hükümler, kesin emir ve dini motif içermektedir. Bu hükümler bize ayrıca İsrail Hukuku’nun başka bir özelliğini göstermektedir. O da yaptırımların sadece dünyevi değil

¹⁵³ TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m.,300,301.

¹⁵⁴ BOECKER, H. Jochen, a.g.e., 198. Tevrat.

ayrıca ilahi bir özellik içermesidir. “Bu failin İsrail ve Yehova’yı birbirine bağlayan hayat dairesinden aforoz edilmesi” demektir¹⁵⁵.

Hükümleri daha yakından inceleyecek olursak lanetler çeşitli alanlara ilişkin suçlara ilişkindir. YT. 27:20,22,23 cümlelerde yer alan lanetlemeye ilişkin hükümler, Levililer 18:17,18,19,25 cümlelerde yer alan sosyal kurallara ilişkin hükümlerle paralel olmaktadır. Bu hükümler çeşitli cinsel yasaklara ilişkindir. Bunların dışında diğer lanetleme hükümleri, ana ve babaya saygısızca davranan(YT. 27:16), komşusunun hudut taşını değiştiren (YT. 27:17), kör adamı yolundan saptıran (YT. 27:18) vs gibi konulara ilişkin olmaktadır. İlk bakışta neden birbirinden alakasız hükümlerin bir araya getirilip bu seriyi oluşturduğu sorusu akıllara gelebilir. Burada anahtar nokta “gizlilik”dir. Lanetlemeye ilişkin suçların hepsi gizlilik içinde kamunun gözünden uzak işlenebilen suçlardır. Bu suçların neden lanetleme şeklinde oluşturulduğu sorusunun cevabı ise YT. 27:15 ve 26. cümlelerinde bulunmaktadır. Bu iki cümle dinsel içerikli ancak serinin geri kalanı dünyevi niteliklidir.

Lanetleme suçlarında toplumda herhangi bir kimse laneti ilan edemez. Laneti okuyacak kişi resmi bir şekilde bu iş için görevlendirilmiş olması gerekmektedir. Bu hükümlere ilişkin son husus ise İsrail oğullarının göçebe hayatlarından miras kalan bu hükümlerin Tevrat’a nasıl yerleştirildiğidir. Bu soru gene 15. ve 26. cümlede yer alan birinci ve on ikinci lanetleme ile cevaplandırılabilir. Bu lanetlemeler dinsel motif içermektedir. Tevrat’ta yer alan seri hükümlerin asıllarının onarlı gruplar halinde olduğu ileri sürülmektedir. Dünyevi nitelikli orijinal on lanetleme dinsel nitelikli birinci ve on ikinci lanetleme kullanılarak Tevrat’a yerleştirildiği düşünülmektedir. Yani birinci ve on ikinci lanetleme Tevrat’a sonradan eklenmiştir.

¹⁵⁵ TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m.,302.

bb) Üçüncü ve Dördüncü Seri Hükümler

Üçüncü ve dördüncü tip seri hükümler yasaklayıcı nitelikteki seri hükümler şeklinde adlandırılabilir. Bunların ilk iki tip seri hükümlerden farkı tamamen ikinci şahıs kullanılarak formüle edilmiş olmasıdır. Ancak bunları ilk iki tip seriden ayıran en önemli özellik yasaklayıcı nitelikteki emirlerin suçun oluşmasına neden olmuş ya da gerçekleşmiş bir olayı tanımlamamasıdır. Daha çok erken bir uyarı niteliği taşımaktadırlar. Bu hükümlerle, insanlara ileriki hayatlarında uymaları gereken bir model sunulmaktadır. Bu durum tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bir kısım düşünür bu hükümlerin birer hukuk kuralı sayılmayacağını ileri sürmektedir. Eğer hukuku sadece, tespit, yargı, hüküm ve ceza verme olarak tanımlarsak, bu hükümleri birer hukuk kuralı olarak kabul edemeyiz. Ancak, hukuku kanuni kural ve ilkeler olarak yorumlarsak söz konusu hükümleri hukuk kuralı olarak kabul edebiliriz.

İlk önce üçüncü seri hükümleri ele alırsak, bu hükümler Levililer 18:7-17 cümleleri arasında yer almaktadır. Bu seri toplam on bir hükmü içermektedir. Hükümler bir dizi cinsel yasaklara ilişkindir. Cinsel ilişkide bulunulamayacak akrabalar sayılmaktadır. Bu kurallar toplumun sağlığının ve saflığının korunması amacıyla yapılmıştır. Şunu unutmamak gerekir, İsrail oğulları göçebe hayat sürerlerken bir göçebe aile içinde bazen dört nesil bir arada yaşamaktaydı. Kapalı toplum yapısında huzuru korumak için bu tip kurallar gerekliydi. Buradan da anlaşılacağı üzere bu tip hükümlerin kaynağı İsrail oğullarının göçebe zamanlarından kalma öz hukuklarıdır.

Bu hükümlerin yazılış şekli oldukça basittir, “ you shall not bring on shame”, “...namusunu kirletmeyeceksin” ya da” ...cinsel ilişkiye girmeyeceksin” şeklinde de çevrilebilir. Bu hükümler herhangi bir şarta bağlanmamıştır. Genelde negatif cümleler şeklinde yazılmışlardır ve günlük hayata yönelik söylev şeklinde bir tarzları bulunmaktadır. Çıkış 23.1-3,6-9 cümleleri arası da bu tipten hükümler içermektedir. Dördüncü tip hükümler On Emir olarak adlandırılan seride bulunmaktadır. Bu hükümler Çıkış 20:2-17 ve YT. 5:6-18 cümleleri arasında yer

almaktadır. Bu türden yasaklayıcı hükümlerin kaynağının ne olduğu tartışma konusudur kimine göre araştırmak dahi gereksizdir. Çünkü bu hükümler her toplumda oluşabilecek tarzda hükümlerdir. Hatta insanoğlunun en ilkel zamanlarından bu yana kullandığı hitap söylev şeklidir¹⁵⁶. Ancak, biz bunu kabul etmekle birlikte, konumuza yönelik olarak Tevrat'ta yer alan bu tip hükümlerin kaynağını İsrail oğullarının göçebe zamanlarından kalma hukukları olarak nitelendireceğiz. Çünkü kazuistik şekilde yazılmış olan hükümlerin kaynağını İsrail oğullarının yerleştikleri ilin hukuku olarak kabul ettiğimiz için, bu hükümlerin kaynağını da İsrail oğulları olarak kabul etmemiz gerekmektedir. Bir sonraki bölümde bu konuya daha detaylı olarak değineceğiz.

5. Eski İsrail Hukuku'nun Kaynağı Meselesi:

İsrail Hukuku'nun kökeni hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Tevrat'ta yer alan ve apodiktik yazım şekliyle yazılmış hükümlerin kökeninin öz İsrail hukuku olduğu kabul edilmektedir. Bu hukukun doğduğu yer çöldür, sami kaynaklı hükümler de denilmektedir. Ancak, kazuistik tarzda yazılmış hükümlerin kaynağı konusunda soru işaretleri bulunmaktadır. Şüphesiz ki bu hükümlerin kaynağı öz İsrail hukuku değildir. İsrail oğullarının bu hükümleri sonradan yerleştikleri Kenan ilinde hakim olan hukuktan iktibas etmiş olmaları ihtimali yüksektir. Bu durumda da Kenan ilinde hakim olan hukuk ya da hukukun kaynağı nedir sorusu sorulmaktadır.

Kenan ili uzun bir müddet Babil egemenliğinde bulunmaktaydı. Bu sebeple Babil Hukuku'nun Kenan iline tesir ettiği söylenebilmektedir. Babil Hukuku denince de aklımıza ilk olarak Hammurabi Kanunu gelmektedir. Zaten Hammurabi Kanunu'nun keşfedilmesiyle İsrail Hukuku'nun kökeni hakkında tartışmalar başlamıştır. Kıyaslamalar ekseriyetle Hammurabi Kanunu üzerinden yapılmaktadır. Bu konuda üç görüş ortaya atılmaktadır.

¹⁵⁶ BOECKER, H. Jochen, a.g.e., 199-206. Tevrat.

Birinci görüş, Tevrat'ın özellikle Antlaşma Kitabı kısmının doğrudan doğruya Hammurabi Kanunu'ndan alındığını ileri sürülmektedir¹⁵⁷. Bu görüşü ileri sürenler Tevrat ile Hammurabi Kanunu arasındaki benzerliklerden yola çıkmışlardır. Öncelikle On Emir'i ele alan düşünürler, bu emirlerin Musa'dan daha evvel yazıldığını iddia etmektedirler. On Emir'i üç noktadan ele alan düşünürlere göre, dördüncü ve onuncu emirlerin arasında kalan emirlerin kaynağının aranmasına dahi lüzum yoktur. Dünyanın herhangi bir yerinde bu tarzdan hükümlere rastlanılmaktadır. Kısaca insanoğlunun olduğu her yerde bu türden hükümler bulunmaktadır. Mısır ve Babil yazılarında On Emir'in başka şekiller altında bulunduğu tespit edilmiştir. Mısır ya da Babil Hukuku'nun daha gelişmiş olduğu ve Musa'nın bunlardan etkilenmiş olabileceği ileri sürülmektedir. Musa az önce bahsettiğimiz yedi emri, ilk üç emri kullanarak kutsallaştırmıştır. Aynı şekilde Antlaşma Kitabı'nı da ele alan düşünürler burada da bazı benzerlikler tespit etmişlerdir. Buna göre, Antlaşma Kitabı'nın da aynı Eski Mezopotamya kanunlarında olduğu gibi bir prologu ve bir epilogu bulunmaktadır. Hammurabi nasıl Sümer ve Asur kanunlarından esinlendiyse, aynı şekilde Musa da Hammurabi Kanunu'ndan esinlenmiş olabilir. Son olarak, bu görüşü destekleyen düşünürler Sümer, Asur ve Hammurabi Kanunları'yla Tevrat arasındaki benzerlikleri ortaya çıkartmışlardır. Bu noktalara çalışmamızın üçüncü bölümünde daha detaylı olarak değineceğiz. Bu görüşe dair söyleyeceğimiz son şey, sadece benzerliklere bakarak neticeye ulaşmaya çalışmanın isabetli olmayacağıdır. Sadece benzerlikleri bulup çıkarmak, araştırmacının farklılıkları gözden kaçırmaya sebebiyet vermektedir. Bu durumda sağlıklı bir çalışmanın yapılmasını engellemektedir¹⁵⁸.

Tevrat'ın kaynağına ilişkin ikinci görüş ise Tevrat'ın doğrudan doğruya Hammurabi Kanunu'ndan alınmadığını ileri sürmektedir. Ancak Tevrat'ın, Hammurabi Kanunu'na örneklik etmiş ve her iki kanun metninden daha evvel mevcut olan, başka bir hukuk metninden ya da örf adet hukukundan etkilenecek işlendiğini ileri sürmektedir.

¹⁵⁷ TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m.,310.

¹⁵⁸ TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m.,290-293.

Bu görüşü kabul eden düşünürler iki sebep göstermektedirler. Birinci sebep daha önceki görüşlerde olduğu gibi iki kanun metni arasındaki yadsınamaz benzerlik noktalarıdır. İkinci sebep ise Tevrat'ta yer alan hukuki hükümlerin, Hammurabi Kanunu'nda yer alan hükümlere nazaran seviye bakımından geriliğidir. Bu son husus oldukça önemlidir. Gerçekten Hammurabi Kanunu'nda yer alan hükümler Tevrat'ta yer alan hükümlere nazaran oldukça karmaşık ve detaylı hukuk prensipleri içermektedir. Bu durumda şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır; gelişmiş bir kanun metni, kendinden daha geri bir yapıya sahip bir kanun metnine örneklik etmiş olamaz ve hiç kimse böylesine karmaşık ve detaylı prensipler içeren hukuk metninden sadece temel prensipleri alıp iktibas etmiş olamaz.

Her iki metni de incelediğimizde elimize bu görüşü destekleyen deliller geçmektedir. Tevrat'ta hırsızlık konusunda oldukça basit hükümler yer alırken, Hammurabi Kanunu'nda bu konu oldukça detaylı bir şekilde düzenlenmiştir. Mabet ya da saray hırsızlığı konularının da düzenlenmiş olması gibi. Başka bir örnek ise kısas prensibi konusunda verilebilmektedir. Tevrat'ta kısas prensibi en basit şekliyle düzenlenmişken, Hammurabi Kanunu'nda bu husus oldukça detaylıdır, kısas prensibi toplumdaki sınıflara göre uygulanmaktadır.

Başka bir açıdan bakarsak, Tevrat'ın ruhuna bakıldığı zaman, ana ve babaların suçu yüzünden çocukların, çocuklar yüzünden ana ve babaların cezalandırılmaması esasının kabul edildiğini görmekteyiz. Hammurabi Kanunu'nda ise, bazı durumlarda ana ve babalarının suçları yüzünden çocuklarının da cezalandırıldığı görülmektedir. Demek ki Tevrat Hammurabi Kanunu'ndan doğrudan doğruya esinlenmemiştir. Her iki metine örneklik etmiş müşterek bir kanun ya da örf adet hukukundan esinlenmiştir. Bu görüşü kabul eden düşünürler bu müşterek kanunun dört özelliği olduğunu ileri sürmektedir. Birinci özellik kan davasının keyfiliği yerine kısas prensibi ile zarar görenin zararının karşılanılmaya çalışılmasıdır. İkinci özellik, sadece kötü fiilin değil, kötü fiile dönüşebilecek kötü niyetin de cezalandırılmaktadır, örneğin yalancı tanıklık.

Üçüncü özellik, bir suç için yalnızca bir ceza öngörülmektedir. Dördüncü özellik ise, kısas prensibinin mali nitelikte suçlar içinde uygulanabiliyor olmasıdır.

Tevrat'ın hukuki kaynağına ilişkin üçüncü görüş ise, hem Tevrat'ın hem de Hammurabi Kanunu'nun birbirinden ilgisiz ayrı ayrı kaynaklardan geldiği ve zamanın gereklerine göre ekler ve yeniliklerle oluşturulmuş, birbirinden bağımsız iki ayrı metin olduğuna ilişkindir. Bu görüşe göre her iki metninde ne doğrudan ne de dolaylı olarak birbiriyle alakası bulunmamaktadır. İlk bakışta bir takım benzerlikler olduğu kabul edilse bile, aslında iki toplum arasında sosyal ve kültürel alanlarda bünye ve seviye itibarıyla büyük farklılıklar bulunmaktadır. Hukukun sosyal hayatın bir ürünü olduğunu kabul edilirse, bu iki metnin aynı kaynaktan esinlendiği ya da birinin diğerinden esinlendiği fikrinin kabul edilemeyeceği ileri sürülmektedir. Söz konusu farklar, her iki toplumun sosyal sınıflarına, ekonomik duruma, aile hukuklarına ve ceza hukuklarına ilişkin farklılıklardır¹⁵⁹.

Biz bu görüşlerden ikincisini kabul etmekteyiz. Hammurabi Kanunu ile Tevrat arasında benzerliklerin mevcut olduğu aşikardır. Ancak Tevrat Hammurabi Kanunu'na nazaran hem seviye hem de içerik bakımından daha geridir. Bu sebeple Hammurabi Kanunu'nun Tevrat'a örneklik etmiş olması ihtimali oldukça düşüktür. Aksi halde Tevrat'ın daha gelişmiş bir metin olması gerekmektedir. Bu durumda benzerliklerin izahının nasıl yapılacağı sorusu akla gelmektedir. Bu sorunun Kenan ilinde hakim olan ve aynı zamanda Hammurabi Kanunu'na örneklik etmiş olan hukuk olarak açıklanması isabetli bir yaklaşımdır. Kenanlılar, İsrail oğulları gelip yerleşmeden evvel, çok uzun süre yerleşik olarak topraklarında yaşamaktaydılar ve hukuk konusunda İsrail oğullarına öğretici olmaları ihtimali yüksek olmaktadır¹⁶⁰.

Tevrat'taki hükümleri daha yakından incelerken, apodiktik şekilde yazılmış olan hükümlerin İsrail oğullarının öz hukuklarına ait olduğunun kabul edildiğinden bahsetmiştik. Kazuistik şekilde yazılmış hükümlerin ise hem yazım

¹⁵⁹ TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m.,309-314.

¹⁶⁰ TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m.,299.

şekli olarak hem de düşünüş tarzı olarak İsrail oğullarına uymadığını belirtmiştik. Yazım şekli açısından, şartlı cümleler İsrail oğullarının dil yapısına göre gereksiz ve anlaşılması zordur. Düşünce olarak ise, bu hükümler oldukça laik unsurlar içermektedir. Zaten İsrail oğullarının bu hükümleri iktibas ederken kendi yapılarına uygun olarak değiştirmeye çalışmışlardır. Kazuistik yazım şeklini, şart cümlesinden sonra gelen ikinci cümleyi kesin emir şeklinde ve subjektif bir ifade ile bozmuşlardır. Ayrıca hükümlere tanrı ya da yaratıcı ifadelerini yerleştirmişlerdir¹⁶¹.

Kenan ilinde Hammurabi Kanunu'ndan etkilenmiş olan hukukun ne olduğu sorusunun cevabı ise, hiç kuşkusuz Mezopotamya Hukuku'dur. Sümerlilerle başlayan ve gelişen, daha sonra da Amurru göçleriyle sami etkileri de alan bu hukuk sadece Mezopotamya'da değil tüm komşu illeri de, hem yazım hem de düşünüş olarak, etkilemiştir¹⁶². Mezopotamya uygarlıklarını bir çatı altında toplayan pek çok birleştirici unsur bulunmaktadır. Bu unsurların başında ise hukuk ve kanun ile devlet anlayışları gelmektedir. Mezopotamya uygarlıklarının sahip olduğu hukuk, kanun ve devlet anlayışı ve teşkilatlanmaya ilişkin esaslar ve örf adetler Mezopotamya'yı da aşarak İran' da Elamlılar'ı, Musul ve Kerkük'te Hurrileri, Anadolu'da Hittileri, İsrail oğullarını ve hatta daha sonraları İslam kavimlerini etkilemiştir¹⁶³.

6. Eski İsrail Hukuku'nun Özellikleri:

Daha önceki bölümlerde İsrail Hukuku'na ilişkin bir takım özellikler üzerinde durmuştuk. İleride de İsrail Hukuku'nu daha detaylı olarak irdeleyeceğiz. Burada sadece İsrail Hukuku'na ilişkin ve onu Mezopotamya Hukuku'ndan ayıran en belirgin birkaç özelliği üzerinde duracağız.

¹⁶¹ Bkz; 50,51.

¹⁶² MEMİŞ,Ekrem, a.g.e.,148.Ayrıca bkz. TOSUN, Mebrure, "Sumer, Babil ve Assur'lularda Hukuk..." a.g.m.,569.

¹⁶³TOSUN, Mebrure, "Sumer, Babil ve Assur'lularda Hukuk..." a.g.m.,561,562. Ayrıca bkz; BİLGİÇ, Emin,"Eski Mezopotamya Kavimlerinde..."a.g.m.,119.

Öncelikle Eski Mezopotamya'da çok tanrılı dinler hakimdi, oysa İsrail oğulları tek tanrıya inanmaktaydı. Bu durum, bize, sosyal yapıların farklılığındaki büyüklüğü göstermektedir. İsrail oğulları Kenan'daki hukuku iktibas ederken, kendi sosyal yapılarına uydurmaya çalışmışlardır. Ancak yine de çok tanrıciyan tek tanrıci bir yapıya geçiş sebebiyle, Tevrat'ta bazı laik, hatta dini unsurlara aykırı bir takım hükümler gözlemlenebilmektedir¹⁶⁴. Tevrat sadece bir hukuk metni değildir, ayrıca ve öncelikle bir dini metindir, kutsal kitaptır. Genel olarak Eski Mezopotamya'daki tüm kanunlar süresiz ve değişmezdir. Ayrıca ilahi kaynaklıdır. Tevrat'ın açıkça kutsal ve bağışlayıcı tanrı tarafından verildiği belirtilmiştir¹⁶⁵. Bu sebeple sadece insanlar arası ilişkileri değil, aynı zamanda insan ile tanrı arasındaki ilişkiyi de düzenlemektedir. Bu sebeple hükümlere aykırı davranmak, insanlar arasındaki ilişkiyi düzenleyen hükümler de dahil olmak üzere, aynı zamanda kutsal süzeni bozma ve tanrının sözlerine uymama anlamına da gelmektedir. Daha önce Eski Mezopotamya kanunlarının prolog ve epiloglarını incelerken kanunların ilahi bir kaynağa dayandığını belirtmiştik. Ancak, kanun metni kısmında yer alan hükümlerin oldukça dünyevi olduğunu ve ilahi olanın, bu alana müdahale etmediğini belirtmiştik. Buradan Eski Mezopotamya kanunlarının ilahiliğinin sadece siyasi maksatla sınırlı kaldığı sonuçları çıkmaktadır¹⁶⁶.

Eski İsrail Hukuku'na ilişkin göze çarpan başka bir özellik ise, milli bir hukuk oluşudur. İsrail oğullarının geleneğinde, yerli yabancı ayrımı kuvvetlidir. Bu durum hukuklarına da yansımıştır¹⁶⁷. Eski İsrail Hukuku'nun temeli çöldür. Hukuk ve örf adet İsrail oğulları çölde göçebe bir hayat sürerlerken oluşmaya ve şekillenmeye başlamıştır. Bu sebeple, hukuklarında dini unsurlar kadar milli unsurlarda kuvvetlidir¹⁶⁸. Çölün coğrafi koşulları ve henüz bir devlet oluşturulamamış olması sebebiyle, İsrail oğullarının hukukları ve Tevrat Mezopotamya kanunlarına nazaran daha geri bir yapıya sahiptir ve detaylı

¹⁶⁴ BOECKER, H. Jochen, a.g.e., 155.

¹⁶⁵ BOECKER, H. Jochen, a.g.e., 136.

¹⁶⁶ TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m.,305,306.

¹⁶⁷ TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m.,315.

¹⁶⁸ TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m.,299.

değildir. Gene bu sebeple özellikle aile ve ceza hukukuna ilişkin kabile hükümleri göze çarpmaktadır¹⁶⁹.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Mezopotamya Hukuku'nda Hukuksal Düzenlemelerin Ana Hatları

A- Hukukun Dallara Ayrılması Sorunu

Her toplumun kendine has bir hukuk anlayışı ve geleneği bulunmaktadır. Eski Mezopotamya Hukuku içinde bu böyledir. Daha öncede belirttiğimiz gibi Eski Mezopotamya'da Sümerlilerden bu yana oluşmuş bir hukuk geleneği ve terminolojisi bulunmaktadır. Bu konuda elimize oldukça fazla vesika geçmiştir.

Ancak bu terminoloji ve gelenek günümüz modern hukukundan oldukça farklı olmaktadır. Öncelikle hukuk prensipleri ve buna bağlı olarak sınıflandırmalar günümüz hukukundan oldukça farklı yapılmaktaydı. Mesela Eski Mezopotamya Hukuku'nda medeni hukuk ile ceza hukukuna ilişkin hükümler iç içe geçmiştir. Bir hüküm hem kişiler hukukunun hem aile hukukunun hem de ceza hukukunun konusu olabilmektedir¹⁷⁰. Bu durum bizim açımızdan kafa karıştırıcı olmaktadır. Hükümleri daha yakından incelemeye çalışırken, aşağıda yapacağımız tasniflendirmeleri modern hukukta kullanılan sınıflandırmalar üzerinden yapmaya çalışacağız. Her konuyu başlıklar altında incelerken, öncelikle Eski Mezopotamya Hukuku'na değinilecek, sonunda da Eski İsrail Hukuku'nda yer alan düzenlemelerden bahsedilecektir.

¹⁶⁹ GALANTİ,Avram, Üç Sami Kanun Koyucu,(İstanbul,2002),17.

¹⁷⁰ TOSUN, Mebrure, "Sumer, Babil ve Assur'lularda Hukuk..." a.g.m.,571.

B- Kişiler Hukuku

1. Genel Olarak

Er Sülaleler devrinde Sümer toplumunda üç ana sınıf bulunduğu kabul edilmektedir. En alt sınıf olarak köleler kabul edilmekteydi. Bu kişiler genellikle ya savaş esirlerinden ya da yabancı memleketlerden kaçırılıp getirilen kimselerden oluşmaktaydı ve sayıları çok fazla değildi. Daha sonra ikinci sınıf olarak, tapınak ve saray hizmetlerinde bulunan ancak arazi sahibi olmayan köylüler ve işçiler gelmekteydi. Üçüncü sınıf ise, toprak sahipleri yani hür ve ayrıcalıklı olan kişilerden oluşmaktaydı. Bu sınıfın içinde kraliyet ailesine mensup olan zanaatçılar ve esnaflar da bulunmaktaydı.

Urnammu ve Lipit-İştar Kanunları'nda ise iki sosyal sınıf gözümüze çarpmaktadır. Bunlar hürler ve kölelerdir. Hammurabi Kanunu'nda ise toplumda üç ana sınıf bulunmaktadır¹⁷¹. Bunlardan birincisi “*awilu*” olarak adlandırılan sınıftır. Hem kadın hem de erkekleri içermektedir (*mar awilim-marat awilim*). Bunlar hür vatandaşlardır. İkinci sınıf “*muşkenum*” olarak adlandırılan insanlardan oluşmaktadır¹⁷². “*Muşkenum*” kelimesinin tam olarak karşılığı bulunmamaktadır. Ancak Eski Babil toplumunda “*awilum*” ve “*muşkenum*” sınıfı birbirinden ayrı kabul ediliyordu. Hem Eşnunna hem de Hammurabi Kanunu'nda *muşkenum*lar, kölelerden farklı, fakat *awilum*larla aynı ve eşit muamele görmekteydiler. *Awilum*lar hür, itibarlı ve daha geniş haklara sahip bir sınıftır. O halde *muşkenum*ları daha çok halk sınıfından olan insanlar olarak tanımlayabiliriz¹⁷³. Babil toplumunda yer alan üçüncü sınıf ise “*wartu-artu*” olarak adlandırılan kölelerdir. Bu köleler özel kişilere, tapınaklara ya da saraya ait olmaktaydılar¹⁷⁴.

Eski Mezopotamya'da, vatandaşlık ilişkisi kentleşme sürecine bağlı olarak gelişmekte ve değişmekteydi. Bazı sebeplerden ötürü, Babil Devlet'inde Nippur,

¹⁷¹ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 65, 66.

¹⁷² ROTH, Martha T, a.g.e., 24.

¹⁷³ TOSUN, Mevrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 271-273.

¹⁷⁴ ROTH, Martha T, a.g.e., 72.

Babil ve Sipar şehirlerinde oturan vatandaşlar ile Asur Devlet'inde Asur ve Harran'da oturan vatandaşlar özel bir vatandaşlık hakkına sahiptiler. Angarya işlerden, askeri hizmetlerden ve bazı vergilerden muaf tutulmaktaydılar. Yasalara karşı da bazı muafiyetleri söz konusuydu. Kralın kendisi onlara hapis ya da para cezası verememektedir. Ayrıca kral bu kimselerin hukuki taleplerini geri çevirememektedir. Bu kişiler ayrıca kendi hayvan sürüleri için vergi ödemekten muaftılar. Er Sülaleleri devrinde de halk meclisleri üyeleri olan vatandaşlar içinde bu durum geçerliydi.

2. Yabancılar

Eski Mezopotamya'da ilk bakışta yabancıların durumu şüpheli gözükmektedir. Çünkü insanların kendi memleketleri ya da etnik grupları dışında, eğer buldukları memleketin hükümdarı hukuki bir koruma sağlamamışsa, hukuki hakları bulunmamaktadır¹⁷⁵. Ancak, genel olarak bu kimselere hemen hemen bütün şehirlerde bazı haklar tanınmaktadır¹⁷⁶. Mesela limanlarda, şehir girişlerinde ve şehir içinde bazı özel alanlarda yabancılar, tüccarlara ve ziyaretçilere ikamet etme olanağı tanınmaktadır.

3. Kadınlar

Eski Mezopotamya'da genel olarak Sümer toplumlarında, Er Sülaleler devri olarak adlandırılan zamanlarda, kadınların sosyal durumunun daha iyi olduğu ve özgürlüklerinin daha geniş olduğu kabul edilmektedir. Sümer medeniyetinin başlangıcında kadınlar çeşitli şekillerde tapınaklarda hizmet etmekteydiler. Tapınak kadınları olarak adlandırılan bu kadınlar tapınaklara yapılan ödemeleri ve bağışları kabul etmekteydiler. Bazı kadınlar tapınaklarda rahibelik ve/veya fahişelik de yapmaktaydı. Toplumda kralın kızından herhangi bir özgür insanın kızına kadar herhangi bir kadın rahibe olabilirdi. Ayrıca

¹⁷⁵ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 66, 67.

¹⁷⁶ Bkz; 17.

rahibelerin halk meclislerinde de yer alabildiği kabul edilmektedir. Sümer toplumunda bazı durumlarda kadınlar birden fazla koca da alabilmekteydi¹⁷⁷.

Mezopotamya’da ilerleyen zamanlarda kadının durumunda değişimler başlamıştır. Kadınlar artık halk meclislerinde bulunamamaktadır. Kadınlar, Hammurabi zamanında borç yüzünden köle durumuna düşmemek için kocalarından alacaklı ile bu hususta anlaşma yapmalarını isteyebilmektedir. Hammurabi Kanunu’nun 151. maddesinde bu konu düzenlenmektedir. Kadınlar kendi mülklerine sahiptiler ve bu mülkleri kendi tasarruflarınca satmaktaydılar. Hammurabi Kanunu’nun 39. maddesinde kadınlar adına mülk kaydettirilebileceğinden bahsedilmektedir. Kanun’un 40. maddesi ise rahibe sınıfından bir kadının evini, tarlasını ya da bahçesini satabileceğinden bahsetmektedir. Kadınlar ayrıca katip olarak da hizmet verebilmekteydiler. Ancak gene de genel olarak bakıldığında kadınlara karşı bir yanlılık olduğu da aşikardır. Özellikle hukuk karşısında kadınların ve erkeklerin etkileşimi farklıdır. Pek çok madde kadınlara ve erkeklere yönelik olarak ayrı ayrı düzenlenmektedir.

Babil toplumunda, tapınak kadınlarına ilişkin en detaylı bilgi Hammurabi Kanunu’nda yer almaktadır. Öncelikle şunu belirtmek gerekirse, tapınak kadınları kendi içlerinde çeşitli sınıflara ayrılmaktadır¹⁷⁸. Bu kadınlar tapınak etrafında bulunan evlerde ikamet etmektedirler. Bu kadınlar ebeveynleri tarafından tapınağa verilmekteydi. Tapınağa giren kadınların çeyizleri tapınağa geçmezdi. Bu mallar kendilerine kalır ve ölümlerinden sonra tekrar aileye verilirdi. Kural olarak kadınlar evlenmezlerdi. Böylece çeyizin başka bir eve götürülmesi korkusu da ortadan kalkmaktaydı. Belki de bu sistem dönemin ruhuna uygun olarak aile mallarının gene aile içinde kalmasına hizmet etmekteydi. Gerçekten tapınak kadınları varlıklılardı, hatta aralarında prensesler dahi bulunmaktaydı¹⁷⁹.

¹⁷⁷ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,67,68. Ayrıca bkz; 24.

¹⁷⁸ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,68. TOSUN,Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 189,200.

¹⁷⁹ KLENGEL,Horst, Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü,(İstanbul,2001),96,97.

4. Köleler

Eski Mezopotamya’da üç tür köle bulunmaktaydı. Birincisi borç yüzünden kölelik durumudur. İkincisi eşya niteliğinde kabul edilen kölelerdir. Bu köleler ya savaş esiridir, ya satın alınmıştır ya da doğuştan köle olmaktadır. Üçüncü tür ise kıtlık zamanı aç kalmamak için maddi durumu kötü olan insanların gönüllü olarak bir toprak sahibine köle olması sonucu oluşan kölelik durumudur. Biz bunları serfler olarak adlandıracamız.

Sümer kültürünün hakim olduğu dönemlerde kadın köle sayısı erkek köle sayısından fazlaydı¹⁸⁰. Aslında aynı durum Babil dönemi içinde söylenebilmektedir. Bunun sebebi çok sayıda erkek kölenin devlet için bir tehlike oluşturabileceği inancı değildir. Erkek köleler kadın kölelere nazaran daha kısıtlı alanlarda çalıştırılabiliyordu. Bu sebeple özellikle toprak sahipleri kadın köle tercih ediyordu¹⁸¹.

Er Sülaleler devrinde köle sayısı oldukça azdı ve çoğunluğunu savaş esirleri oluşturmaktaydı. Bu kölelerin çoğunluğunun sahibi tapınaklar ve saraydı. Tapınaklar oldukça zengin ve iyi teşkilatlanmış birimlerdi. Bu nedenle bu kadar çok köle sahibi olmaları normaldir¹⁸². Bu köleler özel kışlalarda kalırlardı. Daha ilerleyen zamanlarda özel kişilerde köle sahibi olmaya başladılar. III. Ur Sülalesi zamanında özgür kişilerin de borç sebebiyle ya da aileleri tarafından satılarak köle durumuna düştükleri görölmektedir¹⁸³. Bu durum tüm Mezopotamya’da yaygınlaşmıştır. İnsanlar borçları sebebiyle eşlerini ve çocuklarını köle olarak satma yoluna gitmişlerdir. Hammurabi zamanında yurt dışından da köle satın alınabilmekteydi. Başka özel bir durum ise, insanların kıtlık zamanı borç yüzünden köle olmayı gönüllü olarak tercih etmesidir. İnsanların borç yüzünden kendilerini de köle olarak satması söz konusudur ancak bu durumda kişiler eşya niteliğinde köle olmaktadır. Burada bahsettiğimiz tür kölelik kuraklık ya da sel

¹⁸⁰ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,69.

¹⁸¹ KLENGEL,Horst, a.g.e. 258.

¹⁸² MENDELSON,Isaac,Legal Aspects of Slavery in Babylonia, Assyria and Palestine,(Willamsport,PA., 1932),54.

¹⁸³ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,70.

gibi doğal bir afet sebebiyle veya politik bir kaos ortamının oluşması nedeniyle insanların açlıktan ölmek ve korunmak için gönüllü olarak bir toprak sahibine bağlanması durumudur. Burada amaç korunmadır ve daha çok fakir ve toprağı olmayan vatandaşlar bu yolu tercih etmektedir¹⁸⁴. Bunların dışında, ayrıca sözleşmeye aykırılık sebebiyle de köle olunabilmektedir.

Lipit-İştar Kanunu'nun 14. maddesinde bir kölenin değerinin iki mislini efendisine ödediği takdirde kölelikten kurtulacağı bildirilmektedir. Aynı kanunun 15. maddesinde ise “*miqtum*” adı verilen özel bir tür köle eğer, kralın hediyesi ise satılamayacağını bize bildirmektedir.

Hammurabi Kanunu'nda da kölelik ile ilgili bazı hükümler bulunmaktadır. Kanunun 175. maddesinden bir kölenin özgür bir kadın ile evlenebileceği anlaşılmaktadır. Ancak bu evliliğin hukuki niteliği ve sonuçları hakkında elimizde çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Genel görüş olarak, köle sahibinin bu evliliği onaylaması gerektiği kabul edilmektedir. Kanunlarca kabul edilen başka bir durum ise kölenin kendi mülkiyetine sahip olabilmesidir. Hatta bazı durumlarda köle özgürlüğünü satın alabilmektedir. Anlaşılacağı gibi Hammurabi Kanunu'na göre kölenin özgür bir kadınla evlenmesi halinde mülkiyet edinebilmektedir. Ancak gelecekte, Yeni Babil döneminde bir kölenin özgürce çalışması ve sahibine bunun karşılığında aylık ödemesi durumu söz konusu olabilecektir. Bazı durumlarda da kölenin ölmesi halinde efendisi onun mirasçısı olabilmektedir. Bu konuda da elimizde pek çok hukuki vesika bulunmaktadır Köleler efendilerine büyük adam manasına gelen “*lugal*” ismiyle hitap etmekteydiler ve bu kelime, Eski Mezopotamya'da aynı zamanda kral manasında da kullanılmaktaydı¹⁸⁵.

Babil Hukuku'nda, eşya niteliğindeki kölenin azat edilmesi hususunda bazı formalitelerin yerine getirilmesi gerekmektedir. Azat etmeye ilişkin bulunan tabletlerde “çömleğin kırılması” ve “alın temizlenmesi” şeklinde ifadeler rastlanmaktadır. Özellikle “alın temizlenmesi” ifadesinin hem bir dini ritüel hem

¹⁸⁴ MENDELSON, Isaac, a.g.e.22,25,27.

¹⁸⁵ VERSTEEG, Russ, a.g.e.,71. TOSUN, Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 203. ROTH, Martha T, a.g.e., 28,29. Ayrıca bkz. MENDELSON, Isaac, a.g.e.,56.

de hukuki bir nitelik arz ettiği düşünülmektedir. Ancak azat etme hususunda hala pek çok detay bilinmemektedir. Azat etme ya da azat etme işlemini sonlandırıcı nitelikte bir işlemin gerekip gerekmediği, mesela azat etme için bir mahkeme kararının gerekip gerekmediği ya da köle sahibinin azatlık için bir bildiri yayınlamasının gerekip gerekmediği bilinmemektedir. Bu durumda bir adamın anının temizlenmesi son işlem olarak gözükmektedir. Ancak, başka bir hukuki metinde bir kızın azat edildikten sonra sahibine on şikel para ödediği belirtilmektedir. Bu noktada şunu belirtmemiz gerekmektedir; eşya niteliğindeki kölenin azat edildikten sonra toplumdaki durumu belli değildir. Hür vatandaşlara katılamayacağı tahmin edilmektedir¹⁸⁶.

Sümer Hukuku'nda köle sağlık sorunu yaşadığında ya da yaşlandığında efendisi tarafından çıkarılırdı ve bu durumda özgürlüğünü kazanırdı. Bu özgürlük kralın hediyesi olarak kabul edilmekteydi ve herkes buna saygı göstermek ve hayatının geri kalanında ona yardım etmek zorundaydı¹⁸⁷. Bunun dışında, Eski Mezopotamya da, köle ile efendisi arasında ikili anlaşmalar yapıldığı da görülmekteydi. Örneğin efendi, yaşlandığında ya da hastalandığında gelip kendisine bakacağı sözüne karşılık bir köleyi azat edebilmekteydi. Evlat edinme yoluyla ya da kendi özgürlüğünü satın alarak da bir köle özgür olabilirdi. Serfler de toprak sahibine bağlanırken yaptıkları sözleşmelerde şart koyarak, daha sonradan ödeme yoluyla serbest kalabilmekteydiler. Ayrıca kral bir adaletname ilan ederek toplu halde ya da özel olarak bir bildiri ile kişiyi hür kılabilmekteydiler. Eski Mezopotamya'da kölelere belli ölçülerde özgürlükler tanınmaktaydı. Bunlardan biri de kölelerin evlenebilmesidir. Urnammu Kanunu'nun 4. ve 5. maddeleri buna ilişkin bazı özel durumları düzenlenmektedir. Buna göre, bir köle kadın ve erkek evlenirse ve köle erkek sonradan özgürlüğünü kazanırsa, bu durum köle kadının statüsünü değiştirmez. Köle kadın evi terk etmeyecektir. 5. madde ise köle erkek ile hür kadının

¹⁸⁶ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 70, 71.

¹⁸⁷ MENDELSON, Isaac, a.g.e., 62.

evlenmesi durumunu düzenlemektedir. Bu evlilikten doğan ilk çocuğu köle efendisine vermek zorundadır diğer çocuklar hür kabul edilmektedir¹⁸⁸.

Hammurabi Kanunu'nda, efendinin ayrıca bir şey söylemesini gerektirmeden, kanuni olarak bir kölenin özgür kalmasına ilişkin dört durum mevcuttur. Bunlardan ilki 117. maddede düzenlenen durumdur. Buna göre, borç yüzünden alacaklının kölesi durumuna düşmüş kadın ve çocukların bu durumu üç yıl ile sınırlandırılmaktadır. Üç yıl sonra bu kişiler kendiliğinden hür olacaklardır. İkinci durum ise, hür bir kadın ile köle bir erkeğin evliliğinden doğan çocukların da hür kabul edilmesi durumudur. Bu durum kanunun 175. maddesinde düzenlenmiştir. Üçüncü durum kanunun 171. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, efendi cariye köleden olan çocukları evladı olarak kabul etmese dahi, ölümünden sonra cariye ve çocuklarına özgürlükleri verilmektedir. Son durum ise memleket dışında satın alınmış Babilli kadın ve erkek kölelerin durumuna ilişkindir ve kanunun 280. maddesinde düzenlenmektedir. Bu durumda Babil dışında satın alınmış Babilli kadın veya erkek köleye Babil'e döndüklerinde özgürlükleri geri verilmektedir¹⁸⁹. Toprak sahibi efendinin de belli bazı durumlarda geçici salıverme diyebileceğimiz bir çeşit azat etme durumu söz konusudur. Bu konuya ilişkin ele geçirilen bir vesikada toprak sahibinin kölelerini bir çeşit izinle üçüncü bir kişiye vermesi söz konusu olmaktadır. Bunun sebebi mevsim sebebiyle işin az olması ve bu aylarda kölelere bakmanın gereksiz bir harcama olmasıdır. Bu aylarda kölelerin ücretsiz olarak üçüncü kişilere verilmesi gene de karlı olmaktadır. Çünkü hem kölelerin masraflarını üçüncü kişi üstleniyor hem de ödünç karşılığı bir güvence tutarı belirleniyordu. Güvence tutarının yüksekliği ödünç alan kişiyi kölelere iyi bakmaya sevk ediyordu ve hiç kuşkusuz köleye bir şey olması halinde güvence tutarının ödenmesinin gerekmesi söz konusuydu, bu da kar sağlıyordu¹⁹⁰.

¹⁸⁸ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 72, 73. ROTH, Martha T, a.g.e., 17. MENDELSON, Isaac, a.g.e., 64.

¹⁸⁹ MENDELSON, Isaac, a.g.e., 62. TOSUN, Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 202, 203.

¹⁹⁰ KLENGEL, Horst, a.g.e., 104.

Eşnunna Kanunu'nda köle bir kadının çocuğunu yasa dışı olarak hür bir vatandaş gibi yetiştirmesine ilişkin hükümler yer almaktadır. Eğer bir anne köle çocuğunu yetiştirmesi için çocuğu bir awiluma verirse ve anne kölenin efendisi bu durumu daha sonradan fark ederse, çocuk artık bir yetişkin olsa dahi efendi onu köle olarak mülkiyetine alacaktır. Aynı şekilde bir tapınak ya da saray kölesi çocuğunu yetiştirsin diye bir muşkenuma verirse, saray ve tapınak çocuğu geri talep edebilecektir. Ancak anne kölenin çocuğunu alan kimse onu evlat edinmişse bu halde değerinin karşılığını saraya ya da tapınağa ödeyecektir. Tüm bu durumların ortak özelliği ise anne kölenin ya da çocuğu alan kişinin ilave bir ceza almamasıdır. Bu hususlar kanunun sırasıyla 33., 34. ve 35. maddelerinde düzenlenmektedir.

Eşnunna Kanunu'nun 15. maddesi, kadın ya da erkek kölenin tüccarlardan ve meyhaneci kadınlardan bir şey satın almasını yasaklamıştır. Aynı kanunun 52. maddesi kölelerin köle olduklarını belirtecek belli işaretlerin taşınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu işaretler zincir, pranga ya da kölelere özgü bir saç kesimi olabilmektedir. 51. maddede ise bu işaretleri taşıyan kişinin şehir kapısından efendisi olmadan ayrılamayacağını bize bildirmektedir. Kölelik işaretine ilişkin başka bir hüküm ise Hammurabi Kanunu'nda karşımıza çıkmaktadır. Kanunun 226. maddesine göre bir berber bir kölenin kölelik belirtisi saçını, sahibinin izni olmadan, bilerek keserse, o berberin elinin kesileceğini, ki bir daha aynı suç işlemesin, bildirmektedir. Ancak berber bir başkası tarafından ben o kölenin sahibiyim ve izin veriyorum şeklinde kandırılmışsa, o halde kandıran kimse kendi kapısının önüne asılarak idam edilecektir¹⁹¹.

5. Diğer Sınıflandırmalar

Eski Mezopotamya'da toplum içindeki sınıflandırma sadece yukarıda belirttiğimiz gibi hür-köle şeklinde yapılmıyordu. Ayrıca mesleklere göre de çeşitli sınıflandırmalar yapılmıyordu. Yukarıda da değindiğimiz gibi pek çok meyhaneci kadın, tüccar, esnaf, inşaatçı, berber gibi meslek tasnifleri mevcut

¹⁹¹ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,74-76. TOSUN,Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 80,82,84,207.

olmaktadır¹⁹². Bu tarz tasniflendirmeler ve meslek adları daha Sümerlilerden önceki yerli halkta dahi mevcut olduğu sanılmaktadır. Sümerliler bunlara daha yenilerini eklemiştir ve Mezopotamya geleneğine yerleştirmişlerdir¹⁹³. Tapınak kadınlarına ilişkin hem Sümer hem de Babil’de oldukça çeşitli sınıflandırmalar yapılmaktadır¹⁹⁴.

6. İsrail oğullarında Kişiler Hukuku

Eski İsrail Hukuku’ndaki toplumsal sınıflandırmalar daha farklı yapılmaktadır. Öncelikle mesleki olarak ruhban sınıfı dışında bir sınıflandırma bulunmamaktadır. Ayrıca İsrail Hukuku’nda yerli yabancı ayrımı oldukça kuvvetli olmaktadır. Bu durum, İsrail oğullarının kozmopolit bir devlet kuramamalarından ve ticaretin Mezopotamya toplumlarına nazaran oldukça geri olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple Mezopotamya’daki özellikle bir Babil toplumu gibi servet ve meslek farkına dayanan bir sınıflaşma bulunmamaktadır ve toplum milli kalmaktadır. Ancak toplum içerisinde bazı yabancılar da bulunmaktadır. Bunlardan “*Nokri*” adı verilen yabancılar misafirperverlikle karşılanmakta ancak herhangi bir himaye ile korunmamaktadır. “*Ger*” adı verilen yabancı topluluk ise İsrail oğulları ile beraber yaşamakta ve himaye edilmektedirler¹⁹⁵. Çıkış 23:9. cümlesi yabancılara baskı yapılmamasını emretmekte ve İsrail oğullarının da Mısır’da yabancı oldukları hatırlatılmaktadır.

İsrail oğulları hiçbir zaman kuvvetli merkezi otoriteye sahip bir devlet kuramadıklarından ötürü, aile reisinin kişiler üzerinde kuvvetli hakimiyeti söz konusu olmaktadır. Bu sebeple kadının konumu Eski Mezopotamya toplumlarına nazaran oldukça geri olmaktadır. Poligami esastır ve kadının boşanma talebi ya da hakkı dahi bulunmamaktadır.

¹⁹² TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m.,315.

¹⁹³ BİLGİÇ, Emin, a.g.m., 105.

¹⁹⁴ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. TOSUN,Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 274-276.

¹⁹⁵ TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m.,315.

İsrail oğullarında toplum hürler ve köleler olarak ikiye ayrılmaktadır. Yani müşkenum gibi bir ara sınıf bulunmamaktadır¹⁹⁶. Köleler de kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Yahudi köle ve Yahudi olmayan köle şeklinde bu ayırım yapılmaktadır. Kişiler borçları yüzünden de köle olabilmekteydi ayrıca Mezopotamya'da olduğu gibi çocuklarını da borç yüzünden köle olarak satabilirlerdi. Başka bir kölelik durumu ise savaş esiri olmaktı. Ayrıca hüküm altına alınmış uluslardan ya da ülke dışından satın alarak da köle temin ediliyordu. Bu son üç durumda elde edilen köleler, genelde Yahudi olmayan kölelerdir¹⁹⁷.

Yahudi olmayan köleler eşya sayılmaktaydı. Bu sebeple bu kölelere eşya niteliğindeki köleler diyebilmekteyiz. Çıkış 21:21. cümlede bu durum açıkça ifade edilmektedir. Ayrıca Levililer 25:44-46. cümlelerine göre bu kimseler ve onların çocukları yaşamları boyunca efendilerine hizmet edeceklerdir¹⁹⁸. Ancak, bu durum Yahudi olan köleler için farklıdır. Yahudi olan köleler daha farklı muamele görmekteydiler. Levililer 25:39-46. cümleleri arasında gene açıkça bu durum ifade edilmiştir. Fakirleşen ve kendini satmış olan bir Yahudi'ye köle olarak değil, işçi olarak muamele edilmesi gerektiği ve o kişilere efendilik taslanmayacağı, sert davranılmayacağı bildirilmiştir. Hatta özgürlüklerini elde ettiklerinde, eğer satın alındıklarında evliydiyse, eşlerini ve çocuklarını da alarak evlerine geri dönebilmektedirler. Bu durumun sebebi de gene aynı cümleler içinde açıklanmıştır. Çünkü İsrail oğulları tanrı tarafından Mısır'dan kurtarılan kullardır ve kural olarak köle olarak satılamazlar. Satılmaları gibi bir istisna halinde ise onlara işçi gibi muamele edilecektir. Aynı cümleler arasında eşya niteliğindeki kölelerin durumlarına ilişkin başka sonuçlara da ulaşmaktayız. Öncelikle, Tevrat, İsrail oğullarına kölelerini çevre uluslardan ya da aralarında yaşayan yabancıların arasından, ister dışarıda doğmuş ister İsrail oğullarının ülkesinde doğmuş, tercih etmelerini tavsiye etmektedir. Bu kişiler yaşamları boyunca efendilerine kölelik edecekler ve efendileri isterlerse onları çocuklarına miras olarak

¹⁹⁶ TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m.,318. Tevrat.

¹⁹⁷ MENDELSON,Isaac,a.g.e.,68.

¹⁹⁸ MENDELSON,Isaac,a.g.e.,30. Tevrat.

bırakabileceklerdir. Yahudi olmayan köleler isteseler de istemeseler de, efendilerinin ibadetlerine katılmak zorundadırlar. İster efendilerinin evinde doğmuş olsun ister dışarıdan gelsin, hepsi sünnet olmak zorunda ve bayramları kutlamak zorundadır. Tevrat'ta bu konuya ilişkin açık hükümler bulunmaktadır¹⁹⁹. Bunun sebebi, bu kölelerin sadece efendilerine değil, aynı zamanda efendilerinin tanrısına da ait olmalarıdır²⁰⁰.

Eski İsrail Hukuku'nda tıpkı Mezopotamya'da olduğu gibi tapınak köleliği mevcuttu. Tapınak kölelerine ilişkin Sayılar kitabının 31:30-47 cümleleri arasında bir takım bilgiler bulunmaktadır. Buna göre, Musa bir savaş dönüşünde ele geçirilen ganimetlerden, ki bunlara savaş esirleri de dahil, ellide birini tanrının konutunda hizmet eden Levililer'e (rahiplere) vermektedir²⁰¹. İsrail Hukuku'nda da kölelik işareti bilinmektedir. Aşağıda daha detaylı değineceğimiz gibi, hür olmayı reddeden bir kölenin kulağı delinerek işaretlenmektedir²⁰².

Yahudi kadın kölelerin durumu da ikiye ayrılmaktadır. Bazı kadın köleler hizmetçi olarak kullanılmaktaydı. Ancak bazı kadın köleler ise cariye olarak satılmaktaydı. Efendi, cariye olarak aldığı köleyi sonradan istemezse onu yabancılara satamamaktadır. Cariyenin, ebeveyni tarafından geri alınmasına müsaade etmesi gerekmektedir. Eğer, efendi aldığı cariye köleyi oğlu ile nişanlamışsa, ona kızı gibi davranması gerekmektedir. Ayrıca azat edilme hususunda da bazı farklılıklarda bulunmaktadır. Cariye niteliğindeki kadın kölenin durumu Çıkış 21: 7-11. cümleleri arasında düzenlenmiştir²⁰³.

Yahudi kölenin ayrıca bazı özgürlükleri de mevcuttur. Yahudi bir köle eş sahibi ve buna bağlı olarak çocuk sahibi olabilmektedir. Bu husus Çıkış 21:4-6 cümleleri arasında düzenlenmektedir²⁰⁴. Ayrıca Levililer 25:49. cümlesi uyarınca mülkiyet sahibi olma hakları da mevcuttur. Bu cümlede yer alan hüküm Yahudi

¹⁹⁹Yaradılış 17:12-14,23,27; Çıkış 12:44; Y.T. 12:12, 18, 16:11, 14, Tevrat.

²⁰⁰MENDELSON,Isaac,a.g.e.,68.

²⁰¹MENDELSON,Isaac,a.g.e.,55. Tevrat.

²⁰²MENDELSON,Isaac,a.g.e.,36-37.

²⁰³MENDELSON,Isaac,a.g.e.,49-50.

²⁰⁴MENDELSON,Isaac,a.g.e.,51.

bir kölenin geri satın alınmasından bahsetmektedir. Konumuzla ilgili olarak bu maddeden şu sonuçları çıkarabilmekteyiz, eğer kendini geri satın alabiliyorsa parası var demektir, parası varsa, mülkiyet edinebiliyor demektir²⁰⁵.

İsrail Hukuku'nda bir kölenin özgür kalabilmesi sadece dört durumda söz konusuydu. Bunlardan birincisine göre, altı yıl çalışan köle yedinci yıl özgür bırakılacaktır. İkinci durum, cariye olarak efendisine hizmet etmiş ancak daha sonra efendisi tarafından reddedilmiş kadın kölenin özgür kalmasına ilişkindir. Üçüncü durum kölenin satın alınarak özgür kalabilmesini mümkün kılmaktadır. Son hal ise kölenin yaralanması sonucu özgür kalmasına ilişkin olmaktadır. Bunlardan ilk üç durum sadece Yahudi köleler için mümkündür. Dördüncü hal ise bütün köleler için geçerlidir.

Çıkış 21:2., Levililer 25:54. ve Y.T. 15:12. cümlelerde belirtildiği üzere, efendisinin evinde altı yıl çalışmış olan bir Yahudi köle yedinci yılında özgür bırakılacaktır. Çocukları ve eşiyle birlikte kendini satmışsa çocukları ve eşi ve çocukları da özgür kalacaktır. Ancak efendisi ona bir eş vermişse ve o kadından çocukları da olmuşsa, efendisinin verdiği kadın ve ondan olan çocukları efendiye kalacaktır. Eğer bu Yahudi köle yedinci yılında özgür kalmayı reddederse ve ben efendimi, bana verdiği kadını ve çocuklarımı seviyorum, onlardan ayrılmak istemiyorum derse, bu halde kulağı bizle delinecek ve ömür boyu köle olarak kalacaktır. Hizmetçi olarak kullanılan Yahudi köle kadın içinde aynı şey söz konusudur. Hizmetinin yedinci yılında Yahudi erkek köle gibi özgür bırakılacaktır. Aynı şekilde efendisiyle kalmayı tercih ederse kulağı delinecek ve ömür boyu hizmet edecektir. Ancak her halükarda özgürlük yılında bütün ülke halkına özgürlük verilecektir. Özgürlük yılı²⁰⁶ genel bir aftır ve bütün günahlar bağışlanır bütün ülke halkına özgürlüğü verilir.

Cariye olarak kullanılan Yahudi köle kadının iki halde özgür kalması mümkündür. Birinci hal, artık efendisinin hoşuna gitmeyen köle kadının geri satın alınması yoluyla özgür olması durumudur. İkinci hal ise, eğer efendi kendisi için

²⁰⁵ MENDELSON, Isaac, a.g.e., 61.

²⁰⁶ Levililer 25:8-12. Tevrat.

bir başka kadın alırsa, ilk cariyesinin nafakasını, giysisini ve karılık haklarını eksik etmemesi, ettiği takdirde ise cariyenin karşılıksız olarak özgür kalacağına ilişkin durumdur. Bu haller Çıkış 21:7-11. cümleleri arasında düzenlenmiştir.

Levililer 25:47-54. cümleleri arası geri satın alınma yolu ile kölenin özgür olmasına ilişkindir. Ancak bu madde sadece kölenin Yahudi, efendinin ise İsrail oğulları ile beraber yaşayan bir yabancı olması gerekmektedir. Bu halde kölenin yakınları, akrabaları ya da kendisi parayla özgürlüğünü satın alabilmektedir. Bu cümlelerde yer alan hükümlerin ilginç yanı ödeme yapılamasa bile yedinci yılda Yahudi kölenin özgür kalacağına hükme bağlanmasıdır. Oysa burada efendi yabancıdır. Tam tersi durumda yabancı köle özgür kalamamaktaydı. Burada belirtilmesi gereken başka bir husus ise, yabancı efendinin ödemeyi kabul etmemesi durumunda ne olacaktır. Herhalde, özgür kalabilmek için yine yedinci yılın beklenmesi gerekmektedir.

Çıkış 21:26 ve 27. cümleleri efendileri tarafından dövülerek yaralanan kölelere ilişkin olmaktadır. Bu hükümler hem Yahudi hem de Yahudi olmayan kölelere ilişkindir ve Tevrat'ın kölelere ilişkin genel yaklaşımından oldukça farklıdır. Buna göre, efendi döverek kölesini kör ederse ya da dişini kırarsa, göze ve dişe karşılık köleye özgürlüğü verilecektir²⁰⁷.

Tevrat'ta ayrıca kaçak kölelere ilişkin hükümlerde bulunmaktadır. Bu hükümler Mezopotamya'da aynı konuya ilişkin hükümlerden farklı olarak kaçak kölenin himaye edilmesini öngörmektedir. Kölenin Yahudi olup olmaması fark etmemektedir, efendisinden kaçıp sığınan köle, efendisine iade edilmeyecektir ve aralarında yaşamasına müsaade edilecektir. Bu konuya ilişkin hukuk düzenleme, Y.T. 23:15-16. cümleleri arasında yer almaktadır²⁰⁸.

İsrail hukukunda kölelere ilişkin son husus ise, artık hür bir kişi olan eski kölenin toplumdaki pozisyonunun ne olacağına ilişkindir. Y.T. 15:13-15. cümleleri arasında yer alan hükümlerde efendilerine, kölelerini özgür bıraktıktan

²⁰⁷ MENDELSON, Isaac, a.g.e., 69-72. Tevrat.

²⁰⁸ TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m., 316.

sonra onları eli boş göndermemelerini emretmektedir. Efendilerin, kölelerine hayvanlarından, tahıllarından ve şaraplarından bol bol vermeleri öğütlenmekte ve Mısır'da kendilerinin de köle olduğu hatırlatılmaktadır. Söz konusu hüküm de Yahudi kölelere ilişkin olmaktadır²⁰⁹.

C- Aile Hukuku

1. Genel Olarak

Sümerliler döneminde aile oldukça geniş bir yapıya sahipti, ancak, Ur Sülalesi egemenliğinin sonlarına doğru aile oldukça küçük birim haline almaya başlamıştır²¹⁰. Kural olarak baba ailenin başı olmaktadır ve eşi ve çocukları üzerinde mutlak hakimiyeti bulunmaktadır.

Eski Mezopotamya'da aile hukukuna ilişkin pek çok husus sözleşmeler ile düzenlenmektedir. Evlilik, evlat edinme boşanma, hasta bakıcılığı (hemşirelik) ve çocuk yetiştirilmesi konularında pek çok sözleşme niteliğinde hukuki metin elimize geçmiştir²¹¹.

Aile hukukuna ilişkin bu denli çok elimize vesika geçmesi ve bu konunun kanuni düzenlemelerde de yer alması, bize Mezopotamyalıların aileye verdikleri önemi ve aileyi toplum düzeni için ne kadar önemli gördüklerini göstermektedir. Özellikle Hammurabi Kanunu'nda bu konu oldukça kapsamlı ve detaylı olarak ele alınmıştır.

2. Evlenme

a) Evlilik Sözleşmesi

Sümerlilerde evlenme kural olarak sözleşme ile gerçekleşmektedir. Pek anlaşılamayan bozuk bir Sümer öğrenci tabletinde, bir erkek bir kız ile evlenmeden önce cinsel ilişkiye girmişse, kızın anne ve babası onu (tanımamışsa)

²⁰⁹ MENDELSON, Isaac, a.g.e., 70. Tevrat.

²¹⁰ KLENGEL, Horst, a.g.e., 235

²¹¹ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 77.

ve o kız ile evleneceğini bildirmişse, erkek kız ile evlenebilir, denmektedir. Bu kural, bize istisnai bir durumu göstermektedir. Demek ki, böyle bir durum oluşmazsa, hukuken geçerli bir evliliğin gerçekleşmesi için çeşitli formalitelerin, geleneklerin, seremonilerin ve hukuki gereklerin yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunlara ilişkin pek çok hukuki metin elimize geçmiştir. Ayrıca Urnammu Kanunu'nun 8. maddesi sözleşme tabletinden bahsetmektedir.

Eşnunna Kanunu'nun 27. maddesine göre hukuken geçerli bir evlilik için, erkeğin, kızın anne ve babasının iznini alması ve sözleşme yapması gerekmektedir. Bu ikisi de şarttır. Aksi halde, evliliğin üzerinden bir sene geçmiş olsa dahi çift karı koca olarak kabul edilmeyecektir.

Pek çok düşünürü göre, Hammurabi Kanunu'na göre de geçerli bir evlilik için sözleşme gerekmektedir. Kanunda evlilik sözleşmesi için “*riksatum*” ifadesi kullanılmaktadır. Kanunun 128. maddesi açıkça, erkek kadını aldığı anda, eğer sözleşmesini yapmazsa evliliğin geçerli olmayacağını beyan etmektedir. Buna karşılık evlilik sözleşmesinin sadece bir ön koşul olduğunu ve evlilikten ayrı olduğunu öne sürenler de bulunmaktadır. Biz çalışmamızda evlilik sözleşmesinin geçerli bir evlilik için şart olduğu görüşünü kabul etmekteyiz.

Evliliğe ilişkin sözleşme dışında, sözleşme benzeri hukuki metinlerde elimize geçmektedir. Bunlarda genelde başlık parası ve tarafların birbirlerine verecekleri hediyeler düzenlenilmektedir. Ayrıca karşılıklı hak ve sorumluluklarını etkileyecek nitelikteki hususları da düzenleyebilmektedirler. Mesela, kural olarak kadın erkeğin evine girdikten sonra yani müşterek hayat başladıktan sonra, borçlardan müşterek olarak sorumlu olurlar. Ancak evvelki borçları için kadın eşine sözleşme tableti düzenlettiyse kocasının borcundan sorumlu tutulmamaktadır. Bu hususlar Hammurabi Kanunu'nun 151 ve 152. maddelerinde hükme bağlanmıştır.

b) Evlilik Sözleşmesinin Tarafları

Evlilik sözleşmesinin tarafları damat ile kızın babasıdır. Ancak kız babası, kızını evlendirmeden önce ölmüş ise, o halde baba yerine kızın erkek kardeşleri

sözleşmeye taraf olmaktadırlar. Genel olarak erkek tarafı evlilik için ilk adımı atmaktadır²¹². Hammurabi Kanunu'nda evlenme izni olan köle için, sahibi evlilik sözleşmesine taraf olmaktadır²¹³.

c) Evlilik Hediye ve Çeyiz

Eski Mezopotamya kanunlarının hemen hemen hepsinde evlilik hediyesinden bahsedilmektedir²¹⁴. Ancak bu konuya ilişkin olarak en detaylı düzenlemeler Hammurabi Kanunu'nda bulunmaktadır. Kanunda yer alan iki evlilik hediyesi gözümüze çarpmaktadır. Bunlar “*tirhatum*” ve “*biblum*” olarak isimlendirilmektedir. “*Tirhatum*” damadın gelinin babasına evlenmek için ödediği başlık parasıdır. “*Biblum*” ise damat tarafının gelin tarafına (gelinin babasına) vermiş olduğu evlilik hediyesidir. Evliliğe ilişkin düzenlenen tabletlerde bu iki hediyeden sıkça bahsedilmektedir²¹⁵.

Kanunda çeyiz “*seriktum*” kelimesiyle ifade edilmektedir. Çeyizler genellikle yağ, arpa, giyecek mutfak malzemesi, mücevher gibi menkul mallardan oluşmaktadır. Kanunda ayrıca “*nudunnum*” ifadesi yer almaktadır. “*Nudunnum*”un tam olarak ne anlama geldiği bilinmemektedir. Ancak çeyizden farklı bir ifade ile belirtilmesinden yola çıkılarak, damadın geline vermiş olduğu düğün hediyesi olarak yorumlanmaktadır. Gelinin toplam malvarlığı olarak ifade edenler de vardır.

Evlilik gerçekleştiğinde kadının çeyizinin zilyetliği ve kontrolü kocanın eline geçmektedir, ancak mülkiyet kadına ait olmaktadır²¹⁶. Hammurabi Kanunu'ndan anlaşılacağı üzere kadın da erkek gibi hukuki ehliyete sahiptir ve kendi malları üzerinde tasarrufta bulunabilmektedir²¹⁷. Kadın ödünç verebilmekte,

²¹² VERSTEEG,Russ, a.g.e.,78-80. Eşnunna Kanunu md. 23. TOSUN,Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 81,82,197,200. ROTH, Martha T, a.g.e., 18.

²¹³ OKANDAN, G. Recai. “Hammurabi Mecellesi”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fak. Mecmuası, XVII, (1951), 8.

²¹⁴ Bkz. Urnammu Kanunu md. 12, Lipit-İştar Kanunu md. 29.

²¹⁵ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,80.

²¹⁶ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,82,83.

²¹⁷ OKANDAN, G. Recai, a.g.m.,6.

borçlanabilmekte, tarlasını ve bahçesini kiralayabilmektedir. Buradan kadının çeyizi üzerinde tasarrufta bulunabileceği sonucunu çıkarabilmekteyiz²¹⁸. Ancak bu durum gene kanun tarafından sınırlandırılmaktadır. Kanununun 141. maddesine göre eşyalarını saçıp savurarak evinin düzenini bozan kadının kocasının, eşini haklı sebeple boşayabileceği belirtilmektedir. Bu halde malların mülkiyeti de kocaya geçmektedir. Bu hüküm ile kanun kadının tasarruf hakkı ile kocanın zilyetliği arasında denge kurulmaktadır.

Hammurabi Kanunu'nun 171. maddesine göre, kadın ancak kocası öldüğünde çeyizinin ve kocasının ona verdiği düğün hediyesinin zilyetliğini ve kontrolünü eline geçirebilmektedir. Eğer kadın kocasından önce ölürse ve oğulları varsa, bu durumda çeyiz miras olarak oğullarına gidecek baba çeyiz üzerinde hak iddia edemeyecektir²¹⁹. Eğer koca eşini kendisine oğlan çocuk doğuramadığı için ya da kadının kusurunun olmadığı başka bir sebeple boşamaya kalkarsa, çeyiz yine kadına kalmaktadır. Ancak, boşanmada kadının kusuru varsa o halde koca kadının çeyizini alıkoyabilecektir²²⁰.

Eşnunna Kanunu'nun 17. ve 18. maddeleri ise, başlık parası ve hediyeler için bazı düzenlemeler getirmiştir. Buna göre, eğer bir adam kayın pederine başlık parasını ödedikten sonra gelin ve damattan biri ölürse, bu halde başlık parası sahibine dönecektir. Yani damadın ailesi parayı almaktadır. Eğer, damat kayın pederinin evinde iç güveysi olarak yaşarken gelin ölürse, bu halde damat vermiş olduğu başlık parasını alamayacaktır. Eve getirmiş olduklarından başlık parası çıkarılacak ve artanı götürebilecektir²²¹.

²¹⁸ KLENGEL,Horst, a.g.e.,236.

²¹⁹ Eşnunna Kanunun md. 18, Hammurabi Kanunun md. 162. TOSUN,Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 81,201.VERSTEEG,Russ, a.g.e.,83.

²²⁰ Hammurabi Kanunun md. 138,149,163-164. TOSUN,Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 199-201.VERSTEEG,Russ, a.g.e.,83.

²²¹KILIÇ, Yusuf, "Eski Mezopotamya ve Anadolu'da Aile Hukuku",

d) Evliliğin Gerçekleşmesi

Evliliğin gerçekleşmesi için öncelikle başlık parasının ve evlilik hediyesinin gelinin babasına teslim edilmesi gerekmektedir. Eski Babil Hukuku'nda bu noktada evliliğin yeni başladığı ama henüz tamamlanmadığı kabul edilmektedir. Evliliğin tamamlanması için gelinin damada teslim edilmesi gerekmektedir. Teslimin nasıl gerçekleşeceği hususu kanunda açık olarak ifade edilmemektedir. Üç ihtimalden birinin gerçekleşmesiyle evliliğin tamamlanacağı kabul edilmektedir. Bunlar, gelinin damadın evine gidip yerleşmesi, cinsel ilişki kurulması ya da damat tarafında sembolik sözlerle evliliğin gerçekleştiğinin bildirilmesidir.

Başlık parası ve evlilik hediyesinin gelinin babasına teslim edilmesiyle evliliğin başladığından söz etmiştik. Kimi düşünür aslında bunun nişandan ibaret olduğunu savunmuştur. Ancak biz bunu “nişanlılık evliliği”²²² olarak adlandırmaktayız ve sade bir nişan olarak kabul etmemekteyiz. Nişanlılık evliliği ayrıca kanunlar tarafından da korunmaktadır. Eğer damat başlık parasını ve evlilik hediyesini verdikten sonra, kayınpederine gidip kızını almaktan vazgeçeceğini bildirirse, vermiş olduklarını geri alamamaktadır. Tam tersi durumda kayınpeder damadına kızını ona vermeyeceğini bildirirse bu halde aldıklarını iki katını damadına ödeyecektir²²³. Eğer damadın bir arkadaşı, damadı kayınpederine kötülediye ve bu kötüleme sebebiyle kayınpeder kızını onunla evlendirmekten vazgeçtiyse, hediye ve başlık parası olarak ne aldıysa iki katını damada geri verecek ve kızını da kötüleyen adamla evlendiremeyecektir²²⁴.

Nişanlılık evliliğine ilişkin değinilmesi gereken son husus ise gelin ve damadın yaşlarının küçük olması durumuna ilişkindir. Bu durumda evliliğin gerçekleşmesi iki ihtimalle olur. Birinci ihtimal kızın yetişkin olduğunda,

²²² KILIÇ, Yusuf, a.g.e.,36

²²³ Hammurabi Kanunu md. 159,160. TOSUN, Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 201. Urnammu Kanununun md. 15. ROTH, Martha T, a.g.e., 19. VERSTEEG, Russ, a.g.e.,84.

²²⁴ Hammurabi Kanunu md. 162. Eşnunna Kanunu md. 25. TOSUN, Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 81,201 Lipit-İştâr Kanunu md. 29. ROTH, Martha T, a.g.e., 32. VERSTEEG, Russ, a.g.e.,84.

damadın evine gitmesiyle, evlilik gerçekleşmiş olur. İkinci ihtimalde kız nişanlılık evliliği gerçekleştiğinde gidip damadın evine yerleşmektedir. Orada evin kızı gibi büyütülür. Yetişkin olduğunda zaman evlilik gerçekleştirilir. Her iki ihtimalde de baba evinden çıktığında çeyizini götürebilmektedir²²⁵. Hammurabi Kanunu'nun 156. maddesi ikinci durumda gelini korumak için getirilmiş bir hükümdür. Eğer baba oğuluna seçtiği geliniyle, oğulu cinsel ilişkide bulunmadan evvel cinsel ilişkide bulunursa, kıza otuz şikel para ödemek ve babasının evinden getirdiği çeyizi ona vermek zorundadır.

e) Evliliğe İlişkin Özel Durumlar

aa) Çokeşlilik

Eski Mezopotamya'da kural olarak tek eşlilik söz konusuydu. Genellikle bir erkek kendi sınıfından olan bir kadın ile evlenebilmekteydi²²⁶. Bu durum sadece hukuken geçerlidir, çünkü erkek istediği ve bakabildiği kadar cariye alabilmektedir²²⁷. Ancak hukuken bazı özel durumlarda erkeğe çok eşlilik izni verilmektedir.

Birinci durum Hammurabi Kanunu'nun 144 ve 145. maddelerinde düzenlenmektedir. Bu maddelerde yer alan hükümlere göre, eğer bir adamın rahibe sınıfından olan karısı ona çocuk temin edemezse, bu halde adam ikinci bir eş alabilecektir. Ancak bu ikinci eş, ilk eş ile aynı statüde olamayacaktır. Çok eşliliğe ilişkin ikinci düzenleme Hammurabi Kanunu'nun 148. maddesinde düzenlenmektedir. Aynı şekilde Lipit-İştar Kanunu'nun 28. maddesi de Hammurabi Kanunu'nda yer alan düzenlemeye paralel bir hükümdür. Bu maddelerde yer alan düzenlemeye göre eğer bir adamın eşi hastalıklıysa (bu hastalık bulaşıcı olabilir ya da kronik olabilir) bu durumda ikinci bir eş almasına müsaade edilmektedir. Üçüncü durum ise, eşin kocasını küçük düşürücü davranışlarda bulunmasına ilişkindir. Bu duruma ilişkin düzenleme Hammurabi

²²⁵ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,81.

²²⁶ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,86.

²²⁷ MEMİŞ,Ekrem, a.g.e.,159.

Kanunu'nun 141. maddesinde yer almaktadır. Söz konusu "küçük düşürücü" davranışlardan kasıt zina değildir. Zina kanunda ayrıca düzenlenmiştir²²⁸.

bb) Askerin Evliliğinin Korunması

Savaşta esir düşmüş askerin evliliğinin korunması için hem Hammurabi Kanunu'nda hem de Eşnunna Kanunu'nda özel hükümler yer almaktadır. Eşnunna Kanunu'nun 29. maddesine göre, savaşta esir düşmüş bir adamın karısı, daha sonradan başka bir adamla evlendiğinde ve ondan çocuk doğursa bile, esir olan adam kurtulup tekrar ülkesine (şehrine) döndüğünde karısını geri alabilmektedir.

Gücünü askeri kuvvetinden alan Babil'de ise benzer düzenlemeler daha detaylı olarak yer almaktadır. Askerin evliliğinin korunmasına ilişkin hükümler Hammurabi Kanunu'nun 133,134 ve 135. maddelerinde düzenlenmektedir. Bu maddeler uyarınca evinden zorla alınıp götürülen kişinin eşi, eğer evde yeterli miktarda yiyecek bulunmaktaysa, tekrar evlenememektedir. Eğer bu durumdaki kadın evini dağıtıp ikinci bir evlilik yaparsa, ona suya atılma cezası uygulanacaktır. Ancak evinde yeterli koşullar bulunmamaktaysa, kadın başka bir evlilik yapabilmektedir. Her halükarda eşi esaretten kurtulup geri döndüğünde, kadın ilk kocasının evine geri dönmektedir. İkinci evliliğinden olan çocuklar ise ikinci kocada kalmaktadır²²⁹.

cc) Gaiplik

Hammurabi Kanunu'nun yukarıda bahsettiğimiz 133,134,135. maddeleri gaiplik için de uygulanabilmektedir. Bu maddelerde bir kişinin zorla alınıp götürülmesinden bahsedilmektedir. Zorla alınıp götürülme fiili bir savaşta gerçekleşebileceği gibi başka durumlarda da gerçekleşebilmektedir. Burada kişi iradesi dışında ülkesinden "şehrinden" uzak kalmaktadır²³⁰.

²²⁸ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,86. TOSUN,Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 199,200. ROTH, Martha T, a.g.e., 31.

²²⁹ TOSUN,Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 82,198.

²³⁰ KILIÇ,Yusuf, a.g.e.,39,40.

Ancak, bazı hallerde kişinin kendisi ülkesini “şehrini” terk etmektedir. Bu durum Hammurabi Kanunu’nun 136. ve Eşnunna Kanunu’nun 30. maddelerinde özel olarak düzenlenmiştir. Bu durumda, şehri terk eden adam geri döndüğü zaman, karısı başka bir evlilik yapmışsa, karısını geri isteyememektedir²³¹. İkinci koca için kanunlarda “*hawirum*” ifadesi kullanılmaktadır²³².

dd) Dul kadının evlenmesi

Kocası esir düşen ya da gaip olan kadınların tekrar evlenmesi durumunu daha önceki bölümlerde incelemiştik. Bu bölümde kocası ölmüş ve boşanmış kadınların durumunu inceleyeceğiz.

Hammurabi Kanunu’nun 177. maddesi kocası ölmüş olan kadının yeniden evlenebilmesi durumunu düzenlemektedir. Bu madde de sadece yeniden evlenme değil ayrıca birlikte yaşama durumu da düzenlenmiştir. Maddede yer alan düzenlemeye göre, kocası ölmüş bir kadının eğer çocukları küçükse yeniden evlenmesi ya da başka bir erkekle birlikte yaşaması için hakimlerin onayını alması gerekmektedir. Hakimler ölen eşin mallarını tespit etmekte, kadını ve yeni eşini malların yediemini yapmaktadır. Kanununun 172. maddesi de benzer bir hususu düzenlemektedir. Bu maddede düzenlenen durumda, kadının evlenmesi için artık hakimlerin onayına ihtiyacı bulunmamaktadır. Anlaşılacağı üzere çocukları yetişkin olan bir kadının yeniden evlenmesi durumu düzenlenmiştir.

Kanununun 137. maddesi ise boşanmış bir kadının yeniden evlenebilmesinden bahsedilmektedir. Ancak buradaki kadınlar alelade kadınlardan değildir. “*Naditum*” ve “*sigutum*” olarak adlandırılan rahibe ve tapınak kadınlarındandır. Kocasına çocuk doğuran bir “*sigutum*” ya da kocasına çocuk temin eden bir “*natidum*”u, kocası boşamaya kalkarsa, kadın çeyizini ve kocasının malının mülkünün yarısını alacak ve bunlarla çocuklarını büyütecektir. Çocukları büyüdükten sonra ise dileği kişi ile evlenebilmektedir²³³. Bu aynı

²³¹ TOSUN, Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 82,198.

²³² VERSTEEG, Russ, a.g.e., 86.

²³³ TOSUN, Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 198,202,203. Ayrıca bkz. KILIÇ, Yusuf, a.g.e., 36-38.

zaman da ayrıcalıklı bir durumu da biz göstermektedir. Bu kadınların özel evlilik hakları bulunmaktadır²³⁴.

3. Boşanma

a) Genel Olarak

Genel olarak eski Mezopotamya’da boşanmalar sebebe dayalı ya da sebepsiz olarak ikiye ayrılmaktaydı. Kural olarak kadınının boşanma talebinde bulunma hakkı bulunmamaktadır, ancak ilerleyen zamanlarda bu kurala bazı istisnalar getirildiği görülmektedir. Aynı şekilde bazı istisnai durumlar haricinde, örneğin kadının boşanmada kusurlu olması halinde, erkeğin bir nafaka tutarı ödemesi gerekmektedir.

Tamamlanmış bir evlilikte boşanmanın gerçekleşebilmesi için erkeğin kadına karşı ve şahitlerin önünde sembolik sözler olan “ sen beni karım değilsin” bildirisinde bulunması gerekmektedir. Genel olarak boşanmış çiftlerde çocukların annede kaldığı kabul edilmektedir. Ancak kadının kusurlu olduğu hallerde çocukların büyük olasılıkla babada kaldığı düşünülmektedir²³⁵.

b) Boşanmaya İlişkin Esaslar

aa) Sebebe Dayalı Boşanmalar

Eski Mezopotamya’da kural olarak boşanmanın üç sebebi bulunmaktadır. Bunlar, kadının hasta olması, kadının kocasına itaatsizliği ve kadının çocuk doğuramamasıdır.

Urnammu Kanunu’nun 9., 10. ve 11. maddeleri boşanmaya ilişkin düzenlemeler içermektedir. Bu maddeler daha çok boşanma sonrası ödenecek nafakalara ilişkin düzenlemeler getirmektedir. Kadının kız ya da dul olması ve

²³⁴ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,87.

²³⁵VERSTEEG,Russ, a.g.e.,88.

resmi sözleşmeli bir evliliğin bulunması nafakanın belirlenmesi hususunda önem arz etmektedir. Ancak boşanma sebepleri üzerinde durulmamıştır²³⁶.

Ana-İtîşu Kanunu'nda boşanmaya ilişkin yalnızca bir düzenleme bulunmaktadır. Hüküm kanununun 4. sütununun bir maddesinde düzenlenmektedir²³⁷. Bu maddede, kocanın karısını boşama talebinde bulunabileceğinden, ancak kadının böyle bir talepte bulunması halinde suya atılarak cezalandırılacağından bahsedilmektedir. Bu kanun zamanında kadının hala kocasının mutlak otoritesi altında bulunmakta olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca, bu kanunda da boşanma sebepleri üzerinde durulmamıştır²³⁸.

Eşnunna Kanunu'nun 29. ve 30. maddelerine az önce değinmiştik. Buna göre, bir askerin savaş esiri olması ya da bir adamın zorla evinden alınıp götürülmesi halinde ailenin korunması amacıyla karısından boşanmış sayılacağı kabul edilmektedir. Bu kişi esaretten geri döndüğünde karısını geri talep edebilmektedir. Ancak bu kişi gönüllü olarak evini ve ailesini terk etmişse, bu durumda boşanma tamamen kesinleşmiştir, geri dönse bile karısını talep edememektedir.

Boşanmaya ilişkin en detaylı bilgiyi Hammurabi Kanunu'nda elde etmekteyiz. Hammurabi Kanunu'nda hem boşanmaya ilişkin esaslar hükme bağlanmakta hem de bu esaslar çeşitli sınıflara göre tasnif edilmektedir. Kanununun 138. maddesi bir erkeğin kendisine çocuk doğuramayan “*sugitum*” ya da kendisine çocuk temin etmeyen “*naditum*” olan karısını boşayabileceğinden söz etmektedir. 141. madde kocasına itaat etmeyen, evini ve malını dağıtan kadını kocasının boşamasına izin vermektedir. Aynı madde eğer kocası onu boşamazsa, evinde köle gibi yaşatabileceği düzenlemektedir. 148. ve 149. maddeler ise kocası kadının hastalığı yüzünden ikinci bir eş alan kadının durumunu düzenlemektedir, ancak bu maddeler bir özellik arz etmektedir²³⁹. Koca ikinci eş alsada dahi karsının

²³⁶ ROTH, Martha T, a.g.e., 18.

²³⁷ TOSUN, Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 48.

²³⁸ KILIÇ, Yusuf, a.g.e., 24.

²³⁹ TOSUN, Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 199.

rızası olmadan onu boşayamamaktadır. Koca kadına ev yaptırmakla ve ona bakmakla mükelleftir. Ancak kadın kocasıyla yaşamak istemezse, bu durumda kocası onu boşayabilmektedir. Yani boşanma kadının rızası ile olmaktadır²⁴⁰.

bb) Sebepsiz Boşanmalar

Lipit-İştar Kanunu'nda da boşanmaya ilişkin bir madde bulunmaktadır. 30. maddede yer alan hüküm sebepsiz boşamaya ilişkin olmaktadır²⁴¹. Bu maddede yer alan düzenlemeye göre eğer, genç bir erkek, bir sokak fahişesine gitmeyi alışkanlık edinirse ve hakimler o kadına gitmemesini konusunda onu uyarılmışlarsa ama o sokak kadını için karısını boşarsa, bu durumda karısına nafaka ödeyip onu boşayabilecek ama sokak fahişesiyle evlenemeyecektir.

Eşnunna Kanunu 59. maddesiyle sebepsiz yere eşini boşayan erkeği cezalandırmaktadır. Buna göre, haklı bir sebebe dayanmaksızın eşini boşayan kişi evini ve eşyaları kaybetmektedir²⁴². Eski Mezopotamya'da haklı sebeplerden neyi kastedildiğine yukarıda değinmiştik.

Hammurabi Kanunu'nun 137. maddesine göre, bir erkek "*naditum*" ya da "*sigutum*" olan karısını sebepsiz yere boşamaya kalkarsa, kadına çeyizini ve kendi malının mülkünün yarısını vermek zorundadır.

Hammurabi Kanununun 142. maddesi ise oldukça dikkat çekicidir. Bu madde kadının boşanma talebini düzenlemektedir. Eğer bir kadın kocasının sadakatsizliğinden şikayetçi ise kocası evini dağıtıyor ve onu küçük düşürüyorsa, önce hakimler durumu inceleyecek, kadın haklıysa boşanmalarına karar verebilecektir. Ancak tam ters durumda, kadın haklı çıkmazsa, kadın suya atılarak cezalandırılacaktır²⁴³. Mezopotamya da hakim olan, kadının boşanma talebinde bulunamamasına ilişkin ilkenin, en önemli istisnasını bu kural oluşturmaktadır.

²⁴⁰ KILIÇ, Yusuf, a.g.e., 51.

²⁴¹ TOSUN, Mevrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 68.

²⁴² TOSUN, Mevrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 85.

²⁴³ TOSUN, Mevrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 199.

cc) Zina

Mezopotamya’da fahişelik yasal olarak tanınmaktaydı. Hatta tapınaklarda bazı rahibeler fahişelik yapmaktaydı. Buradan yola çıkarak şu sonucu elde etmekteyiz, zina sadece erkeye karşı işlenmiş bir suçtur. Kadına karşı değil. Buradan da bu suçun failinin sadece kadınların olabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır²⁴⁴.

Urnammu Kanunu’nun 7. maddesine göre evli bir kadın isteyerek başka bir erkekle cinsel ilişkiye girmişse, ceza olarak nehre atılacaktır. Zina yapan kadının cezası muhakkak ölümdür. Ancak, kadının birlikte olduğu erkek serbest bırakılacaktır²⁴⁵.

Eşnunna Kanunu’nun 28. maddesinde zina düzenlenmektedir. Bu maddede de zina yapan kadın ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır. Ancak, birlikte olduğu erkeğin akıbeti hakkında bir bilgi verilmemektedir²⁴⁶.

Zina, Hammurabi Kanunu’nda da ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Kanunun 129. maddesine göre, bir adamın karısı başka bir erkekle zina yaparken yakalanırsa, her ikisi de bağlanıp suya atılacaktır. Ancak adam karısını bağışlarsa kralda kölesini (yüksek ihtimal vatandaşı kastetmekte) bağışlayacaktır. İki husus dikkat çekicidir. Öncelikle Hammurabi Kanunu’nda sadece zina yapan kadın değil, birlikte olduğu erkek de cezalandırılmaktadır. Ayrıca, zina yapan kadının kocasına bağışlama hakkı tanınmaktadır. 131. madde ise kocası tarafından zina ile suçlanan kadınlara ilişkin olmaktadır. Bu maddeye göre kadın tanrı üzerine yemin ederek bu suçlamadan kurtulabilmektedir. 132. madde de benzer bir hususu düzenlemektedir. Buna göre, başkası tarafından kocasını aldattığı iddia edilen kadın, bu ithamdan aklanmak için ve kocası için suya atlayacaktır²⁴⁷. Anlaşılacağı üzere burada “su ordalı” (suya atılma) ceza niteliğinde değildir. Amaç gerçeğin ortaya çıkmasıdır. Hakim pozisyonunda olan nehir, eğer kadın yalan söylüyorsa

²⁴⁴ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 87.

²⁴⁵ ROTH, Martha T, a.g.e., 17,18.

²⁴⁶ TOSUN, Mevrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 82.

²⁴⁷ TOSUN, Mevrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 198.

kadını batırıp öldürecek, eğer kadın doğruyu söylüyorsa, yüzeye çıkartıp hem sudan hem de suçlamalardan kurtaracaktır²⁴⁸. 143. maddesi hafif meşrep olan ve kocasını küçük düşüren kadınlara uygulanmaktadır. Buna göre, evini dağıtan, dışarıya düşkün olan ve kocasını küçük düşüren kadın suya atılarak cezalandırılacaktır²⁴⁹.

c) Nafaka

Urnammu Kanunu'nda boşanmaya ilişkin hükümlere göre bir adam karısını boşadığı takdirde ona altmış şikel nafaka tutarı ödemesi gerekmektedir. Eğer dul bir kadınla evlenmişse ve o kadından boşanmaktaysa otuz şikel nafaka tutarı ödemektedir. Dul kadınla aralarında resmi bir evlilik sözleşmesi bulunmamaktaysa, herhangi bir nafaka ödeme yükümlülüğü bulunmamaktadır²⁵⁰.

Ana-İttişu Kanunu'nda yer alan boşanmaya ilişkin hükümde de bir adamın karısını boşaması halinde karısına otuz şikel nafaka tutarı ödemesi gerektiği belirtilmektedir. Lipit-İştar Kanunu'nda herhangi bir nafaka tutarı belirtilmemiştir²⁵¹.

Eşnunna Kanunu'nda sadece karısını sebepsiz yere boşayıp ikinci bir eş alan adamın evinden ve eşyasından uzaklaştırılacağı belirtilmektedir²⁵².

Hammurabi Kanunu evlenme ve boşanmada olduğu gibi nafakayı da detaylı olarak düzenlemektedir. Daha öncede belirttiğimiz gibi kendisine çocuk temin eden veya doğuran ve rahibe sınıfından olan bir kadını boşayan adam, karısına çeyizini tam olarak vermekle ve ayrıca kendi malının yarısını çocuklarını yetiştirmesi için vermekle yükümlüdür. 138. maddeye göre, eğer bir adam kendisine çocuk doğuramayan bir kadını boşamaya karar verirse, daha önceden ödemiş olduğu başlık parası kadar gümüşü ve kadının çeyizini tam olarak

²⁴⁸ KILIÇ, Yusuf, a.g.e.,52,53.

²⁴⁹ TOSUN, Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e.,199.

²⁵⁰ Urnammu Kanunu 9,10,11. maddeler. ROTH, Martha T, a.g.e.,18.

²⁵¹ TOSUN, Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e.,48.

²⁵² Eşnunna Kanunu 59. md. TOSUN, Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e.,85.

vermekle yükümlüdür. Eğer başlık parası ödememişse, kadına altmış şikel ödemekle yükümlüdür. Eğer adam bir muşkenum ise, yani halk sınıfından biriye, yirmi şikel ödemekle yükümlüdür²⁵³.

4. Ebeveynlik, Çocuk ve Çocuğun Yetiştirilmesi

a) Evlat Edinme

Eski Mezopotamya’da küçük çocukların ve nadiren de olsa yetişkinlerin evlat edinilmesi bir gelenektir. Çocukları olmayan çiftler çeşitli sebeplerden ötürü çocuk evlat edinmektedirler. Bunlar, aile adının devamı, aile işinin başına bir varis bırakma isteği, evlat edinen ana ve babanın yaşlandıklarında kendilerine birilerinin bakması isteği ve ölümlerinden sonra bazı dini gereklerin yerine evlatlık tarafından yerine getirilmesi isteğidir. Bu sebeple zengin aileler öksüz ya da fakir olan insanların çocuklarını evlatlık olarak almaktadırlar²⁵⁴.

Ancak bazı durumlarda çocuklu ailelerinde evlat edindikleri bilinmektedir. Burada amaç iş gücü elde etmektir²⁵⁵.

Evlat edinmeye ilişkin en detaylı bilgileri Hammurabi Kanunu’ndan elde etmekteyiz. Ana-İttişu ve Eşnunna Kanunu’nda da bazı hükümler bulunmaktadır. Urnammu ve Lipit-İştur Kanunları’nda ise bu konuya değinilmemiştir.

Evlat edinilen çocuk kural olarak evlat edinen ailenin mirasçısı olmaktadır. Ancak kendi ailesinden olan miras hakkını kaybetmektedir. Hammurabi Kanunu’nun 190. maddesine göre bir adam evlat edindiği çocuğu büyütüp kendi çocuklarıyla bir saymazsa, evlat edinilen çocuk kendi ailesine geri dönebilmektedir.

Evlat edinen ailenin daha sonradan çocuk sahibi olması durumunda, Hammurabi Kanunu çocuğun evlatlıktan çıkartılmasına müsaade etmektedir. Evlat edindikleri çocuk yetişkin ve ev sahibi olduktan sonra, kendi çocuklarına

²⁵³TOSUN, Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 199.

²⁵⁴ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 92.

²⁵⁵ KILIÇ, Yusuf, a.g.e., 27.

sahip olan evlat edinenler, onu evlatlıktan atmaya karar verirlerse, bu durumda baba malının üçte birini ona vermek zorundadır. Ancak gayrimenkullerinden vermek zorunda değildir²⁵⁶.

Hammurabi Kanunu'nu öz ailenin evlatlık üzerinde hak iddia etmesini yasaklamıştır. Ayrıca evlat edinilen çocuğun da evlat edinen aileye karşı bir sorumluluğu vardır. Evlat edinen öz ailesini araştırmayacaktır. Aksi takdirde, çocuk öz ailesine verilmektedir²⁵⁷. Sümerlilere ait olduğu tahmin edilen bir hukuk metninin 4. ve 5. maddelerine göre, evlat edinilen çocuk, eğer daha sonradan ana ve babasını reddederse, evlat edinen aile onu köle olarak satabilmektedirler. Aynı şekilde, evlat edinen aile, sen bizim evladımız değilsin diyerek, evlat edindikleri çocuğu miraslarından mahrum edebilmektedir²⁵⁸.

Hammurabi Kanunu'nun 192 ve 193. maddelerine göre, saraya ait bir hizmetlinin ya da rahibenin evlatlığı, onu yetiştirenlere sen benim anam-babam değilsin derse, ceza olarak dili kesilmektedir. Eğer kaçıp öz ailesini bulursa, ceza olarak gözleri kör edilmektedir.

Hammurabi Kanunu çıraklık durumunu da evlat edinme olarak düzenlemiştir. Buna göre ustası tarafından meslek öğretilerek yetiştirilen çocuğun üzerinde öz ailesi tarafından hak iddia edilemeyecektir. Ancak, ustası ona sanatını öğretmezse, çocuk öz ailesinin yanına gidebilmektedir. Bu hususlar kanununun 188. ve 189. maddelerinde düzenlenmektedir.

Eşnunna Kanunu'nda sütannelik bir çeşit geçici evlat edinme şeklinde düzenlenmiştir. Bu konuya ilişkin hüküm kanununun 32. maddesinde yer almaktadır. Kanunun 35. maddesinde ise saraya ait bir kölenin evlat edinilmesi düzenlenmektedir²⁵⁹.

²⁵⁶ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,92,93.

²⁵⁷ Hammurabi Kanunu md 185,186, 187. VERSTEEG,Russ, a.g.e.,93.

²⁵⁸ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,93. ROTH, Martha T, a.g.e.,44.

²⁵⁹ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,93,94.

b) Çocuğun Sorumluluğu

Hammurabi Kanunu'nun 169. maddesi çocuğun mirastan mahrum edilmesi durumunu düzenlemektedir. Eğer çocuk babasına karşı mirastan mahrum edilmesine yetecek kadar ağır bir suç işlemişse, önce hakimlerin bu suçu tespit etmesi gerekmektedir. Suçun ikinci defa işlenmesi halinde babanın mirasından mahrum edilmektedir. 195. madde ise, çocuğun babasına vurması halinde, elinin kesileceğini bildirmektedir²⁶⁰.

5. İsrail oğullarında Aile Hukuku

a) Genel Olarak

İsrail oğulları kuvvetli merkezi otoriteye sahip bir devlet kuramamışlardır. Toplum gücünü ailelerden almaktadır. Bu sebeple kuvvetli ve disiplinli aile onlar için oldukça önemlidir. Her ne kadar ihtiyarların toplum üzerinde önemli etkisi olsa da, aile babanın mutlak otoritesi altındadır. İsrail oğullarında kan hısımlığı esas kabul edilmektedir²⁶¹.

b) Evlenme

Özellikle Hammurabi Kanunu ile kıyaslandığında Tevrat'ta oldukça az hüküm bulunmaktadır. Bu sebeple genellikle dolaylı yorumlar yaparak sonuçlar çıkartılmaktadır.

Tevrat'ta evlilik sözleşmesine ilişkin açık bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak, yazılı veya yazısız böyle bir sözleşme yapıldığı kabul edilmektedir. Bu sonuca Çıkış 22:16,17 cümlelerinden yola çıkılarak varılmaktadır. Şöyle denmektedir “ Eğer biri nişanlı olmayan bir kızı aldatıp onunla yatarsa, başlık parasını ödemeli ve onunla evlenmelidir. Babası kızını ona vermeyi reddederse, adam normal başlık parası neyse onu ödemelidir.”

²⁶⁰ TOSUN, Mevrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 202,205.

²⁶¹ TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m.,317.

Buradan yola çıkarak öncelikle İsrail Hukuku'nda başlık parasının da kabul edildiğini görmekteyiz. Başlık parası ödendikten sonra baba kızını vermektedir. Buradan da evlilikte kadının söz hakkı olmadığı sonucu çıkmaktadır. Evlenmeden evvel kız babasının mutlak hakimiyeti altındadır. Ancak, erkek de bu konuda tam manasıyla söz hakkına sahip değildir. Evlilik sözleşmesi iki erkek arasında yapılan bir sözleşmedir ancak aşiretin menfaatlerinin de korunması gerekmektedir.

Yaradılış 34:12 yer alan hikayeden başlık parasının ne ve ne kadar olması gerektiği hususunda bir sınır olmadığı görülmektedir. Ancak genelde ödenebilir ve makul fiyatların varlığı kabul edilmektedir. Y.T. 22:29. ve Çıkış 22:17. cümleleri bize başlık parasının miktarı hususunda bir fikir vermektedir. Çıkış 22:17 nişanlı olmayan bir kızla onu kandırıp tecavüz eden kişinin babanın evlenmelerine rızası olsun olmasın başlık parası vermesi gerekliliğinden bahsetmiştik. İşte Y.T. 22:29 bu konuya bir açıklık getirmekte ve kız için 50 gümüş başlık parası verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu olağan dışı bir durum söz konusudur, çünkü artık bakire olmayan bir kızın evlenmesi daha zordur ve bu sebeple başlık parası daha yüksek tutulmuştur. Demek ki, normal koşullarda, başlık parasının bu miktarın daha altında bir tutar olması gerekmektedir²⁶².

c) Evlilik Malları

Tevrat'ta başlık parası için "*moher*" ifadesi kullanılmaktadır. Hammurabi Kanunu'nda geçen "*nudunnum*" ifadesi yerine de "*nidunya*" kelimesi kullanılmaktadır. Anlaşılacağı üzere İbraniceye sonradan geçmiş olan ve Tevrat'ta yer almayan bir ifadedir. Damadın geline hediye ettiği malları ifade etmek için kullanılmaktadır²⁶³.

Tevrat'ta çeyiz, evlilik hediyesi ve nafakaya ilişkin açıklayıcı ve bu konulara çözüm getiren hükümler bulunmamaktadır. Ancak, Yaradılış 29:24,29 cümlelerinde yer alan hikayede Laban adlı bir kişinin kızına çeyiz olarak hediye

²⁶² BOECKER, H. Jochen, a.g.e., 108,109. Tevrat.

²⁶³ GALANTİ,Avram, a.g.e., 25.

ettiği köle kızıdan bahsedilmektedir. Yaradılış 24:59,61. cümlelerinde de çeyiz verilmesine ilişkin bir anlam çıkarılabilir.

d) Boşanma

Tevrat'ta kadının boşanma talebinde bulunmasına ilişkin hiçbir hüküm yer almamaktadır. Boşanma işlemi sadece erkeğin yapabileceği bir iş ve erkeğe verilmiş bir haktır.

Y.T. 24:1-4. cümleleri arasında erkeğin boşanma talebinde bulunması düzenlenmiştir. Buna göre, erkeğin boşanma talebinde bulunabilmesi için karısında yakışksız bir şey bulması yeterlidir. Bu yakışksız şey nedir ya da kime göre yakışksızdır bilinmemektedir. Bu sebeple erkeğin eşini boşaması oldukça kolay ve zahmetsiz olmaktadır. Ancak bu “yakışksız şeyden” zinanın kastedilmediği açıktır. Zina, Tevrat'ta bir suç olarak ayrıca düzenlenmektedir. Tevrat ayrıca erkeğin boşadıktan sonra tekrar evlenen karısıyla, eğer kadın ikinci eşiyse de boşanırsa, tekrar evlenmesine müsaade etmemektedir.

Boşanma sonrasında nafakanın ne olacağına ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır. Çıkış 21:7-11. cümlelerinden anlayacağımız gibi erkek ikinci bir eş alabilmektedir.

Erkek iki halde eşini asla boşayamamaktadır. Birinci hal Y.T. 22:28. cümlesinde düzenlenmektedir. Buna göre, evlendikten sonra karısını bakire olmamakla suçlayan adam, bunu aksinin ispatı halinde bir daha asla karısını boşayamamaktadır. İkinci hal Y.T. 22:13-19. cümleleri arasında düzenlenmektedir. Bu cümlelerde yer alan düzenlemeye göre, tecavüz ettikten sonra evlendiği eşini erkek asla boşayamayacaktır.

e) Çokeşlilik

Eski Mezopotamya uygarlıklarının aksine İsrail oğullarında çokeşlilik yaygındı. Daha doğrusu iki eşlilik yaygındı. Bunun sebebi ekonomik nedenlerdir. Ancak, çok eşli erkeklerinde sayısı az olmamaktadır. Daha çok krallar ve

zenginler çokeşli evlilikler yapmaktadır. Örneğin, Süleyman'ın 700 resmi karısı, 300 de cariyesi bulunmaktaydı.

f) Zina

Zina Tevrat'ta kınanmış ve yasaklanmıştır. Levililer 20:10 komşusunun karısıyla zina yapan erkeğin durumu düzenlenmektedir. Y.T. 22:22 de ise başka bir adamın karısıyla zina yapan erkeğin durumu düzenlenmiştir. Zina yapan erkek ve kadın, bu cümlelerde yer alan hükümlere göre ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır.

Zinaya ilişkin bir başka dikkat çekici hüküm ise Y.T. 22:23 ve devamı cümlelerinde düzenlenmiştir. Burada nişanlı kızla cinsel ilişkide bulunan erkeğin durumu söz konusudur. Nişanlı kızla cinsel ilişkide bulunma da zina olarak değerlendirilmektedir. Burada da, tıpkı Eski Mezopotamya uygarlıklarında olduğu gibi, “nişanlılık evliliği” söz konusudur. Başlık parası babaya ya da kızın akrabasına ödenmesinden sonra kız evli sayılmaktadır, sadece evlilik tamamlanmamıştır.

Zinaya ilişkin değineceğimiz son husus ise zinanın niteliğine ilişkin olmaktadır. Zina İsrail oğullarınca sadece iki kişi arasında cereyan eden bir olay olmamaktadır. Ayrıca tanrının düzenine ve topluma karşı işlenmiş bir suçtur. Bu sebeple failer kesin bir şekilde ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır. Tevrat'ta zinaya ilişkin bütün hükümlerde kötülüğü aranızdan atacaksınız denilmektedir²⁶⁴.

g) Evlat Edinme

Tevrat'ta evlat edinmeye ilişkin bir hüküm yer almamaktadır. Yaradılış 30:1-13, 48:5,12, 50:23. cümlelerinde evlat edinmeye ilişkin biraz izlenim uyandıracak ifadelere rastlanmaktadır. Ancak, açıkça “evlat edinme” ifadesi yer almamaktadır.

²⁶⁴ BOECKER, H. Jochen, a.g.e., 111-113. Tevrat.

Bu durum çeşitli sebeplere dayanmaktadır. Öncelikle Eski Mezopotamya uygarlıklarında esas olarak tek eşlilik prensibi hakim olmaktadır, bu sebeple çocuksuz aileler evlat edinme yoluna başvuruyordu. Oysa İsrail oğulları birden fazla eş alabilmektedir. Kısırlık evlat edinme için bir neden teşkil etmemektedir. İkinci olarak, erkeğin çocuğunun olmaması ve çocuksuz ölmesi durumunda, erkeğin dul eşinin ölenin erkek kardeşiyle evlenmesi ve doğacak ilk erkek çocuğun ölen kardeşin çocuğu ve mirasçısı sayılması söz konusu olmaktadır. Buna levirant evlenmesi denmektedir. Y.T. 25:5-10. cümleleri arasında düzenlenmektedir. Bu yola pek sık başvurulmamaktadır ve kardeşin dul yengesiyile evlenmeyi reddetme hakkı bulunmaktadır. Ancak, gene de “evlat edinme” gerekliliğini ve isteğini azaltan nedenlerden biri olmaktadır. Tevrat'ta evlat edinmeye ilişkin açık bir düzenleme olmamasının belki de en büyük ve önemli nedeni ise, İsrail oğullarının oldukça milli bir yapıya sahip olmasıdır. Kan hısımlığı önemli ve esas kabul edilmektedir. Dinleri bile millidir. Bu sebeple, dışarıdan başka bir kanın gelmesini kabul etmemeleri gayet normaldir²⁶⁵.

h) Çocuğun Sorumluluğu

Tevrat'ta çocuğun ana ve babasına itaat etmesine çok önem verilmiştir. Bunun için çok sıkı kurallar getirilmiştir. On emrin beşincisinde anne ve babaya saygı gösterilmesi emredilmiştir. Ana babasına karşı gelen, müsrif, ayyaş, söz dinlemez oğul, önce kent kapısında yaşlılara gösterilecek sonra, bütün erkekler tarafından taşlanarak öldürülecektir. Tevrat'ta anne veya babasına vuran çocuk ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır. Ayrıca anne ve babasını hor gören çocuk lanetlenmekte yani cemaatin dışına atılmaktadır²⁶⁶.

²⁶⁵ BOECKER, H. Jochen, a.g.e., 120,121. Tevrat. Ayrıca bakınız, TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m.,317.

²⁶⁶ Çıkış 20:12, Y.T. 21.18-21, Levililer 20:9, Y.T. 27:16, Tevrat. GALANTİ, Avram, a.g.e., 39.

D- Miras Hukuku

1. Genel Olarak

Eski Mezopotamya’da miras hukukunun tam olarak ne zaman başladığı tespit edilememektedir. Ancak özel mülkiyetin varlığının olduğu yerde mirasa ilişkin uygulamaların olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Bu sebeple mirasa ilişkin uygulamaların Cemdet-Nasr dönemine kadar gittiği varsayılmaktadır²⁶⁷.

Urugakina Adaletnamesi’nde ve Urnammu Kanunu’nda mirasa ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır. Lipit-İhtar Kanunu’nda ve Eşnunna Kanunu’nda mirasa ilişkin hükümler bulunmaktadır. Miras hukukuna ilişkin en detaylı düzenlemeler Hammurabi Kanunu’nda yer almaktadır.

Genel olarak Sümerlilerle başlayan gelenekle miras hukukuna ilişkin düzenlemelerin yapıldığı kabul edilmektedir²⁶⁸. Eski Babil dönemi uygulamalarında ölenin terekesi ölümünden hemen sonra açılmaktadır ve tıpkı modern hukuklarda olduğu gibi mirasçılar ölenin mallarıyla birlikte borçlarını da devralmaktadırlar. Başlangıçta sadece erkek çocuklar mirasçı olabilmekteyken, Babil döneminde kadınlar da mirasçı olabilmektedirler.

Ölenin evlenmemiş kız ve erkek çocuklarının hakları gözetilmektedir. Eğer mal bölünemez nitelikte ise, kardeşler arasında müşterek mülkiyet esaslarıyla kullanılmakta ya da kardeşlerden biri çıkıp malı diğer kardeşlerden satın alabilmektedir.

2. Mirasın Paylaşımı

Mirasın paylaşımı hususunda ilk erkek çocuk öncelik sahibidir. Mirasın ilk erkek çocuğa intikal etmesi Eski Babil döneminde görülmektedir. İlk erkek çocuk da öldükten sonra diğer kardeşler mirası eşit olarak paylaşabilmektedir. Ölen kişinin çocukları küçükse, dul anneleri yediemin olarak mirası yönetmektedir. Çocukları büyüdükten sonra da mirası çocuklarıyla eşit olarak paylaşmaktadır.

²⁶⁷ KILIÇ, Yusuf, a.g.e.,28.

²⁶⁸ OKANDAN, G. Recai., 13.

Ancak eşi tarafından kendisine düğün hediyesi verilmişse bu halde mirastan pay alma hakkı bulunmamaktadır²⁶⁹. Ölen kişinin çocuğunun olmaması halinde mirası kardeşlerine, kardeşi de yoksa, ölenin amcalarına gitmektedir²⁷⁰.

Hammurabi Kanunu 166. maddeye göre, ölen kişinin evlenmemiş oğlu var ise, terekeden öncelikle onu için bir başlık parası tutarı ayrılacak ve kardeşler bundan sonra mirası aralarında bölüşeceklerdir. Daha önce gördüğümüz gibi baba bazı durumlarda, ister öz evladı olsun ister evlatlığı olsun, mirasından çıkarabilmektedir. Ancak bu durum oldukça istisnaidir. Çocuk mirastan çıkartılmasını gerektirecek bir suç işlemeli, bu suç hakimlerce tespit edilmeli ve tespitten sonra çocuğun aynı suçu tekrar işlemesi gerekmektedir. Yani, mirastan çıkarma işlemi hakimlerin denetimiyle gerçekleşmektedir. Bu hususlar Hammurabi Kanunu'nun 168. ve 169. maddelerinde düzenlenmektedir²⁷¹

3. Kadının Mirasçılığı

a) Dul Eşin Mirasçılığı

Dul eşin mirasçı olma durumu Hammurabi Kanunu'nun 171b. maddesinde düzenlenmektedir. Buna göre, kadın çeyizini ve kocasının ona verdiği düğün hediyesini alıp merhum kocasının evinde dilediği kadar oturma hakkına sahiptir. Çocukları anneyi evden atamamaktadır. Tereke çocuklar arasında paylaşılmaktadır. Ancak dul anne sadece intifa hakkına sahiptir. Evi asla para karşılığı satamamaktadır. Demek ki evin içinde oturduğu müddetçe evden faydalana bilmekte, mesela kiraya verebilmektedir. 172. maddeye göre ise, eğer merhum kocası ona evlilik hediyesi vermediyse, kadının çocukları kadına çeyizinin tamamını vermekte ve kocasının malından varis gibi hissesini almaktadır. Dul kadın evi terk etmeye karar verirse o zaman kocasının vermiş olduğu evlilik hediyesini çocuklarına bırakıp, çeyizini de alıp dilediği kocaya

²⁶⁹ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,97,98.

²⁷⁰ OKANDAN, G. Recai., 14.

²⁷¹ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,98,99.

varabilmektedir. Dul eşin çocuklarının küçük olması durumunda ne olacağını hususunun üzerinde durulmuştu²⁷².

b) Kız Çocuklarının Mirasçılığı

Lipit-İştar Kanunu'nun b maddesine göre, erkek evladı olmadan ölen kişinin evlenmemiş kızları ölenin mirasçısı olabilmektedir²⁷³. Aynı kanununun 22. maddesine göre yüksek sınıftan bir rahibe, babası hayattayken, babanın evinde erkek kardeşleriyle eşit varis gibi birlikte oturabilmektedir²⁷⁴.

Hammurabi Kanunu'nda da belirli yüksek sınıftan rahibelerin miras haklarına ilişkin düzenlemeler bulunmaktadır. Bu düzenlemeler kanunun 178-183. maddeleri arasında yer almaktadır. Rahibeler arasında farklılık gözetilmektedir. Genel olarak özetlemek gerekirse, babaları tarafından çeyiz almamış rahibeler, babaları öldükten sonra mirastan statüsüne göre hisse almaktadırlar. Ancak bu malları yaşadıkları müddetçe kullanabilmektedirler. Öldükten sonra malları kardeşlerine geçmektedir.

Burada iki rahibenin durumu oldukça dikkat çekicidir. Birincisi "*Marduk naditumu*"dur. Marduk tanrısına adanmış özel sınıf bir rahibedir ve diğer naditumlardan farklıdır. En önemli fark ise, "*Marduk nuditumu*" sınıfına yaraşır bir şekilde kendi malı üzerinde dilediği gibi tasarruf edebilmekte ve öldükten sonra malını dilediğine verebilmektedir. İkinci olarak sugitum rahibesi dikkatimizi çekmektedir. Çeyiz almış bir sugitum babasının ölümünden sonra babasının malından hisse alamayacağı ifade edilmektedir. Ancak henüz evlenmemiş ve babasının malından çeyiz alamamış ise, babasının ölümünden sonra kardeşlerinin ona çeyiz hazırlayıp evlendirmeleri gerekmektedir. Bu sınıf

²⁷² TOSUN, Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e.,201.

²⁷³ ROTH, Martha T, a.g.e.,26.

²⁷⁴ ROTH, Martha T, a.g.e.,30.

rahibeler kocalarına çocuk da doğurabilmektedir. Dolayısıyla çeyizleri onların ölümünden sonra çocuklarına geçmektedir²⁷⁵.

Son olarak Eski Babil döneminde elde edilen çeşitli hukuki vesikalara bakılacak olunursa, babanın mirasından faydalanabilmek için illa rahibe sınıfına mensup olunmasının şart olmadığı görülmektedir. Tek şart kız çocuğunun henüz evlenmemiş olması gerekmektedir. Bu durumda olan bir kız çocuğu ya babasının malından belirli bir hisse almaktadır ya da çeyiz almaktadır²⁷⁶.

4. Kadına Mirasçı Olunma Durumu

Kadına mirasçı olunması durumu Hammurabi Kanunu'nun 162-164. maddelerinde düzenlenmektedir. Buna göre bir kadın evlendikten sonra kocasına çocuk doğurmuş ve sonra ölmüşse, kadının çeyizini çocukları paylaşmaktadır. Baba çeyiz üzerinde bir hak iddia edememektedir. Eğer kadın çocuk doğurmadan ölmüşse, bu durumda kayınpeder damadın vermiş olduğu başlık parasını iade etmelidir. Başlık parası iade edilirse, damat kızın çeyizi üzerinde hak iddia edememektedir, çeyiz ölen kadının baba evine geri dönmektedir. Ancak, baba başlık parasını iade etmediyse, o halde damat, ölen kadının çeyizinden başlık parasına denk gelen bir miktarı alabilmektedir. Çeyizden kalanların ise ölen kadının baba evine gönderilmesi gerekmektedir.

Hammurabi Kanunu'nun 167. maddesi farklı bir durumu daha doğrusu karışık bir durumu düzenlemektedir. Lipit-İştar Kanunu'nun 24. maddesi de paralel bir düzenlemeyi içermektedir. Burada, erkeğin ikinci kez evlenmesi durumu söz konusudur. Bu durumda ikinci evliliğinden olan çocuklar ölen ilk eşin çeyizi üzerinde hak iddia edememektedirler. Burada iki eşinde ölümü söz konusudur. Her çocuk kendi annesinin çeyizine mirasçı olmaktadır. Babanın ölmesi halinde ise babanın mirası eşit olarak paylaşmaktadırlar²⁷⁷.

²⁷⁵ TOSUN, Mevrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 203, 204.

²⁷⁶ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 102, 103.

²⁷⁷ TOSUN, Mevrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 201.

Lipit-İştar Kanunu'nun 26. maddesi eşi öldükten sonra kendisine çocuk doğurmuş olan cariye ile evlenen adamın durumunu düzenlemektedir. Yukarıdaki madde ile birlikte yorumlarsak, ikinci eşten olan çocuklar ilk eşin mirasını alamamaktadır. Babanın mirasını ise eşit bir şekilde paylařmaktadırlar²⁷⁸.

5. Özel Durumlar

a) Köle Kadın İle Hür Adamın Çocuklarının Mirasçılık Durumu

Lipit-İştar Kanunu'nun 25. maddesine göre bir adamın eşi ona çocuk doğurduysa ve aynı zamanda cariyesi de ona çocuk doğurduysa, baba köle ve çocuklarına özgürlüklerini verebilmektedir. Ancak çocuklar resmi eşin çocuklarıyla birlikte mirası bölüşemeyeceklerdir. Aynı kanunun 27. maddesinde ise, karısı çocuk doğuramayan adamın bir sokak fahişesinden çocuk sahibi olması durumu düzenlenmektedir. Bu durumda, adamın doğuran kadına yiyecek ve giyecek temin etmesi gerekmektedir. Kadının doğurduğu çocuklar ise adamın varisleri olmaktadır. Ancak adamın yasal eşi yaşadığı müddetçe sokak kadını ile aynı evde oturamamaktadır.

Hammurabi Kanunu benzer konuda daha farklı ve detaylı düzenlemeler getirmektedir. Bu konu kanunun 170 ve 171. maddelerinde düzenlenmektedir. Bir adamın hem eşinden hem de cariyesinden çocukları varsa ve yaşarken cariyesinden olan çocukları kendi çocukları olarak tanımişsa, baba öldüğünde ilk eşin ve cariyenin çocukları mirası eşit olarak bölüşmektedirler. Ancak, ilk eşten olan ilk erkek çocuğa mirastan öncelikli seçim hakkı verilmektedir. Yani ilk evlat prensibi uygulanmaktadır. Eğer baba cariye den olan çocuklarını yaşarken kendi çocuğu olarak kabul etmezse, bu halde cariye den olan çocuklar babanın malı üzerinde hak iddia edememektedirler. Ancak ilk eşten olan çocuklar da cariye ve cariyenin çocukları üzerinde hak iddia edememektedir. Yani cariye ve çocukları

²⁷⁸ ROTH, Martha T, a.g.e.,30.

diğer mallarla birlikte terekeye dahil olmamaktadırlar. Cariye ve çocuklarına özgürlükleri verilmektedir²⁷⁹

b) Köle Adam ile Hür Kadının Çocuklarının Mirasçılık Durumu

Hammurabi Kanunu'nun 175 ve 176. maddeleri köle adam ile hür kadının çocuklarının hukuki durumunu düzenlemektedir. 175. madde köle sahibinin soylu sınıftan olan hür kadının çocukları üzerinde hak iddia edemeyeceği belirtilmektedir. 176. maddede ise köle öldüğü zaman kölenin mirasının nasıl bölüşüleceği düzenlenmektedir. Buna göre, soylu sınıftan olan hür kadın baba evinden getirdiği çeyizini almaktadır. Evlendikten sonra edinilen mülkler ise ikiye bölünmektedir. Yarısını kölenin sahibi almaktadır. Diğer yarısı ise soylu hür kadın kendi çocukları için almaktadır²⁸⁰.

c) Nişanlı Çiften Birinin Ölmesi Durumu

Eşnunna Kanunu'nun 17. ve 18. maddeleri nişanlı çiftlerden birinin ölmesi durumunda ne olacağını düzenlemektedir. Eski Mezopotamya'da başlık parasının kayınpedere verilmesinden sonra evliliğin başladığını ve bu durumun “nişanlılık evliliği” olarak adlandırıldığından söz etmiştik. Kanunun 17. maddesine göre, evliliğin henüz tamamlanmamış evresinde çiftten birinin ölmesi halinde başlık parası damada ya da damadın ailesine gitmektedir. 18. madde ise, içgüveyi olarak kayın pederinin evinde yaşayan damadın durumu düzenlenmektedir. Gelinin ölmesi durumunda içgüveyi damat, başlık parasını geri alamamaktadır. Başlık parası dışında eve getirdiklerini ise alabilmektedir²⁸¹.

6. Vasiyetnameler

Eski Babil dönemine ait kalma birçok vasiyetname örnekleri elimize geçmektedir. Ancak miras paylaşımının esas olarak kanunlar vasıtasıyla yapıldığı tahmin edilmektedir. Vasiyetnamelerin şekli bizim modern anlamda anladığımız

²⁷⁹ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,102,103. ROTH, Martha T, a.g.e.,30. TOSUN,Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e.,202.

²⁸⁰ TOSUN,Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e.,203.

²⁸¹ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,101. TOSUN,Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e.,81.

şekilde olmamaktadır. Yani Mezopotamyalılar bir takım hukuki belgelerle bizim günümüzde vasiyetname ile elde ettiğimiz hukuki sonuçları elde etmekteydiler. Bunu üç şekilde yapmaktadırlar. Birinci yol olarak evlat edinme yoluyla kişiler malvarlıklarının ölümünden sonra kime devredileceğini bildirmiş olmaktadır. İkinci ve üçüncü yol Hammurabi Kanunu'nun 150. ve 165. maddelerinde düzenlenmektedir. Bu maddelerde bağışlama yapılabileceği belirtilmektedir ve bu bağışlamanın yazılı bir belge ile yapılması şart koşulmuştur. 150. madde bir adamın karısına tarla bahçe gibi bir hediye vermesi ve bunu bir belge ile düzenlemesinden bahsetmektedir. Bu durumda, adamın ölümünden sonra çocukları bu mal üzerinde hak iddia edememektedirler. Kadın bu malı başkasına satamamakta ya da verememektedir ama en sevdiği çocuğuna kendi ölümünden sonra verebilmektedir. 165. madde ise, babanın ölmeden önce en sevdiği çocuğuna bir malı hediye etmesinden bahsetmektedir. Aynı şekilde hediye edilen malın belge ile düzenlenmesi gerekmektedir. Baba öldükten sonra diğer kardeşler mal üzerinde hak iddia edememektedir. Hediye edilen mal terekeden çıkarılıp kardeşe verilmekte, kalan tereke ise kardeşler arasında eşit bir şekilde paylaştırılmaktadır. Görüldüğü gibi bunlar vasiyet benzeri durumlardır.

Bu hükümlerle ayrıca yukarıda bahsettiğimiz mirasın eşit bir şekilde paylaşılması ilkesi pekiştirilmektedir. Kural, her çocuğun mirastan pay alabilmesidir. Hediye ise küçük istisnalardır²⁸².

7. İsrail oğullarında Miras Hukuku

Tevrat'ta miras hukukuna ilişkin oldukça az düzenleme yer almaktadır. Kural olarak sadece erkek çocukları mirastan pay alabilmektedir. İlk erkek çocuğunun öncelik hakkı bulunmaktadır. İlk evlat olarak mirastan diğer kardeşlerine nazaran iki kat pay almaktadır. Bunun sebebi olarak, ilk erkek çocuğunun dul anneye ve evlenmemiş kız kardeşlere bakma ve koruma yükümlülüğünün olması varsayılmaktadır. İlk oğul İbranicede "*bikor*"²⁸³ ifadesi

²⁸² VERSTEEG,Russ, a.g.e.,105,106. TOSUN,Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e.,200,201.

²⁸³ GALANTİ,Avram, a.g.e., 43.

kullanılmaktadır. Tevrat'ın pek çok yerinde ilk erkek çocuğunun aile için önemi vurgulanmaktadır.

Tevrat'ta yer alan miras hukukuna ilişkin bir başka düzenleme ise, çok eşlilik durumunda çocukların mirası nasıl bölüşeceğine ilişkin düzenlemelerdir. Bilindiği gibi İsrail oğullarında çok eşlilik yaygındı ve birbirleriyle eşit haklara sahip iki kadınla evlenilebilmekteydi. Y. T. 21:15-17. cümlelerinde adam eşlerinden birini daha çok sevse bile, eğer ilk oğlu sevmediği eşinden olma ise, ilk evlat olma hakkı devam etmektedir ve mirastan iki kat fazla payını almaktadır. Diğer kardeşler mirası eşit şekilde bölüşmektedir.

Sayılar 27:1-11 ise özel bir durumu düzenlemektedir. Babaları ölmüş ve erkek kardeşleri olmayan beş kız, Musa peygambere mirasın nasıl paylaşılacağı hususunda soru sormuşlardır. Buna göre, eğer bir adam öldükten sonra hiç erkek çocuğu yoksa mirası kızları bölüşmektedir. Ölen kişinin çocuğunun olmaması durumunda ise, mirası kardeşlerine geçmektedir. Kardeşlerinin de bulunmaması halinde, mirası amcalarına geçmektedir. Eğer mirası devralacak amcası da yoksa bu halde miras aşirete kalmaktadır. Burada kız çocuklarının erkek varis olmaması durumunda mirasçı olabilecekleri belirtilmektedir. Ayrıca çocuksuz bir kimsenin mirasının nasıl paylaşılacağı da açıklanmaktadır²⁸⁴.

E- Mülkiyet/ Eşya Hukuku

1. Genel Olarak

Eski Mezopotamya' da ilk zamanlarda toplumun esas tanrısının ülkenin tüm topraklarının sahibi olduğu kabul edilmekteydi. Bu sebeple bütün ekonomik etkinlikler tapınkların çevresinde gerçekleşmekteydi. Üçüncü bin yılın başında yani Akkadlar'ın çağında özel kişilerin de toprak edinmeye başladıkları görülmektedir.

²⁸⁴ BOECKER, H. Jochen, a.g.e., 118-120. Tevrat.

Yeni Sümer çağı olarak adlandırılan III. Ur Sülalesi döneminde toprakların tekrar tapınakların eline ve yönetimine geçmeye başladıkları görülmektedir. Ancak bu dönemin bitmesiyle ortaya çıkan yeni şehir devletleri özel mülkiyete geniş ölçüde saygı göstermişlerdir²⁸⁵.

Eski Babil çağında özel mülkiyete izin verildiği ve kanunlarca korunduğu görülmektedir. Tarla, meyve bahçesi gibi çeşitli gayrimenkullerin satışına ve kiralanmasına ilişkin ve ödünç, emanet ve satış gibi ticari sözleşmelere ilişkin çok sayıda hukuki belge elimize geçmektedir. Ancak bunlar arasında özel mülkiyete ilişkin olanları pek azdır ve büyük meblağlar içermemektedir. Bu sebeple Eski Babil döneminde ticaretin ve toprakların büyük bölümünün devletin elinde bulunduğu kabul edilmektedir. Zaten Hammurabi gibi büyük bir imparatorluğu kurmak ve yönetebilmek için böyle olması gerekmektedir²⁸⁶. Ancak bazı menkullerin ve gayrimenkullerin üzerinde özel mülkiyetin varlığı da kabul edilmektedir. Kanunlar bunlara ilişkin hükümler içermektedir.

Eski Mezopotamya toplumu ve ekonomisi için tarımın yeri ve önemi oldukça büyüktür. Tarımdan elde edilen ürünler hem iç ticarete hem de dış ticarete kullanılmaktadır. Hem tarım arazileri ve hem de toplumsal hayat için de sulama kanallarının önemi oldukça büyüktür. Sulama kanallarının kullanım hakları ve bunlara ilişkin sorumluluklar kanunlarda detaylı olarak düzenlenmektedir. Hatta bir kanal polisi dahi bulunmaktadır²⁸⁷.

Menkul ve gayrimenkul mallar üzerindeki mülkiyet hakkı hem suçlara hem de haksız fillere karşı kanunlarca korunmaktadır. Bu koruma hem devlete ait olan topraklar üzerinde hem de özel mülkiyete ait topraklar üzerinde geçerli olmaktadır.

²⁸⁵ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,143,144.

²⁸⁶ BİLGİÇ, Emin, “ Çivi Yazılı Hukuki...”,581-585.

²⁸⁷ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,145.

2. Devlet Tarafından Tahsis Edilen Araziler

Eski Babil döneminde ülke sınırları içindeki toprakların çoğunluğunun devlete ait olduğunu belirtmiştik. Kral, saray topraklarını, mülkiyet hakkını elinde tutarak, çeşitli sivil ve resmi görevli kişilere, ya hizmetleri karşılığı ya da bir kira karşılığı, tahsis etmekteydi. Bu kişiler devlet için çalışan çeşitli meslek gruplarından kimselerdi. Örneğin, farklı rütbelere ordu üyeleri, memurlar, yargıçlar vs. Bunlar arasında askerler ve balıkçılar olarak adlandırılan iki meslek grubu oldukça önem arz etmektedir ve Hammurabi Kanunu'nda bunlara tahsis edilmiş topraklar özel hükümlerle düzenlenmektedir²⁸⁸. Böylece hem toprak işlenerek verimlilik arttırılmakta hem de kral hizmetindeki kişilerin sayısı ve bağlılıkları arttırılmaktadır, özellikle de ordu mensuplarının²⁸⁹. Elimize geçen hukuki belgelere göre, bu tahsis işlemi kral emriyle “*isihum*” denilen özel bir belge ile yapılmaktadır.

Burada “*ilkum*” denilen bir sistem ortaya çıkmaktadır. Bilinen ilk timar ve zeamet sistemi olarak kabul edilmektedir. Burada devlet, “*ilkum*” verdiği kimseden ya bir hizmeti ya elde edilen mahsulün bir kısmını ya da bu mahsul yerine gümüş veya başka bir eşya beklemektedir. Hammurabi Kanunu'nda “*İlkum*” terimi hem tahsis edilen tarla, bahçe gibi gayrimenkul malı, hem de bu gayrimenkule karşılık yapılan hizmeti ifade etmektedir. Kanununun 26-32 ve 36-41. maddeleri kimlere timar verileceğini, timarın hangi şartlarda verildiğini ve timar sahibinin hak ve sorumluluklarını düzenlemektedir.

Buna göre timar sahipleri asker “*redum*” ve balıkçı²⁹⁰ “*bairum*” olarak tanımlanmaktadır. Kanunun 27., 28. ve 29. maddeleri asker ve balıkçının

²⁸⁸ KLENGEL, Horst, a.g.e., 143.

²⁸⁹ TOSUN, Mebrure. “Hammurabi'nin Toprak...”, a.g.m. 132.

²⁹⁰ Askeri seferlerde gemilerin önemi büyük olduğu için bu sınıf insanların timar sahibi olduğu kabul edilmektedir. Nehir ve kanallarda nakliye ve ordu ikmal işleriyle uğraştıkları kabul edilmektedir. Kimine göre ise *bairum* balıkçı değildir. Ağ kullanarak savaşan bir kimsedir, bir yakalayıcıdır. TOSUN, Mebrure. “Hammurabi'nin Toprak...”, a.g.m. 133. Ayrıca bkz, KLENGEL, Horst, a.g.e., 208.

timarlarından uzak düşmesi durumlarını düzenlemektedir²⁹¹. 27. maddeye göre, asker veya balıkçı bir savaşta esir düşmüşse, tarla ve bahçesi bu yüzden başkalarına verilmişse, ancak esaretten kurtulup geri dönmüşse, tarla ve bahçesi o asker veya balıkçıya geri verilmektedir. 28. madde gene aynı sebepten dolayı timarından uzak düşen bir asker ya da balıkçının timarı idare edecek bir oğulunun bulunması durumunu düzenlemektedir. Bu halde tarla ve bahçe oğula verilmekte ve oğul babasının sorumluluğunu üstlenmektedir. 29. madde ise, babasının timarının sorumluluğunu üstlenemeyecek yaşta olan oğulunun durumu düzenlenmektedir. Bu durumda timarın üçte biri oğulunu yetiştirmesi için anneye verilmektedir²⁹².

Kanunda timarın miras yoluyla evlatlara intikal edebileceğine ilişkin hüküm bulunmamaktadır. Ancak elde edilen bir takım hukuki metinlerde, ki bunlar kral tarafından yazılmış mektuplardır, timarın yarısının timar sahibinin ölümünden sonra çocuklarına geçebileceğini belirtilmektedir²⁹³.

30. madde asker ya da balıkçının timarını terk etmesi durumunu düzenlemektedir. Buna göre terk edilmiş timara sahip çıkan ve işleyen kişi üç yıl bu hizmeti yerine getirdiği takdirde yeni timar sahibi olmaktadır. 31. madde ise, eski timar sahibinin timarını terk ettikten bir yıl sonra dönmesi halinde, timarının kendisine geri verileceğinden bahsetmektedir. 32. madde ise, özel bir durumu düzenlemektedir. Buna göre, bir tüccar, esir düşmüş bir asker veya balıkçıya yabancı bir ülkede rastlarsa ve kurtulması için fidyesini öderse, asker veya balıkçı ülkesine döndüğünde tüccara fidyesinin karşılığını kendi parası ile ödemelidir. Ancak ödeyecek gücü yoksa, şehrin tapınağı ya da saray tüccara ödeme yapmaktadır²⁹⁴. Böylece toprakların başka kimselere geçmesi önlenmektedir²⁹⁵. Burada askerin tüccara yapacağı ödemenin timarı dışında kendi özel mülkiyetinden yapacağı kabul edilmektedir.

²⁹¹GÜNBATTI, Cahit. “Eski Babil Devrinde Timar ve Devlet Arazisinin Tahsisi Hakkında Bazı Görüşler”, *Bellekten*, LX, 212, 1-3.

²⁹²TOSUN, Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 188.

²⁹³GÜNBATTI, Cahit, a.g.m., 4.

²⁹⁴TOSUN, Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 188.

²⁹⁵KLENGEL, Horst, a.g.e., 210.

Asker ve balıkçıların timarlarının yanında özel mülkiyetlerinin olabileceğini gösteren başka maddeler de bulunmaktadır²⁹⁶. 26. madde savaş zamanı kendi yerine başkasını gönderen askerin öldürüleceğini ve malını mülkünü onu ihbar eden kişinin alacağını belirtmektedir. Burada kastedilen askerin kendi özel malı mülküdür. 39. madde ise asker ya da balıkçının satın alarak sahip olduğu tarla, bahçe ve evi karısına miras bırakabileceğini veya borcuna karşılık verebileceğini belirtmektedir.

36. madde asker ya da balıkçının timarlarını asla satamayacaklarını belirtmektedir. 37. maddede ise, asker ya da balıkçının timarını satın alan kimsenin satış işleminin geçersiz sayılacağı belirtilmektedir. Asker ya da balıkçının timarını geri alacağı ve alıcının da parasını kaybedeceği belirtilmektedir. Asker ve balıkçılara ait koyun ve sığırlar için de aynı düzenleme söz konusudur. Bu husus kanununun 35. maddesinde düzenlenmektedir. 41. madde ise timarı değişme (trampa) yoluyla alan kişiden bahsetmektedir. Bu kişinin de timari ve üstüne para koymuşsa parayı kaybedeceği bildirilmektedir. 38. madde ise bir askerin ya da balıkçının timarını karısının ve kızının üstüne yapamayacağını ve borç karşılığı devredemeyeceğini belirtmektedir²⁹⁷. Timarın askeri hizmet karşılığı verildiğini belirtmiştik. Bu madde ile bu hizmeti yapamayacak kişilerin eline timar arazilerinin geçişi engellenilmeye çalışılmaktadır. Aslında timar arazilerinin satışı ve devrini yasaklayan ve engelleyen bütün maddeler bu amaç doğrultusunda düzenlenmiştir. Askerler seçilmiş ve savaş için özel eğitilmiş kişilerdir. Timar arazilerinin bu vasıflara sahip olmayan ve bu hizmeti göremeyecek kişilerin ellerine geçmesi engellenmektedir²⁹⁸.

40. madde devredilebilir nitelikte timarı düzenlemektedir. Buna göre, nudutum olan bir rahibe, kendisine timar tahsis edilmiş bir tüccar ya da başka bir

²⁹⁶ GÜNBATTI, Cahit, a.g.m.,4,5.

²⁹⁷ TOSUN,Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e.,189.

²⁹⁸ KLENGEL,Horst, a.g.e.,211.

timar sahibi, timarını satış yoluyla devredebilmektedir. Timarın yeni sahibi satın aldığı tarlanın, bahçenin veya evin timar sorumluluğunu üstlenmektedir²⁹⁹.

Döneme ilişkin hukuki metinlere göre, bir kimse timarını bizzat işlemek zorunda değildir. Timar sahibi timarını kiralayabilmektedir. Askerler için bu aslında oldukça kolaylaştırıcı olmaktadır. Ayrıca bir kimse birden fazla timar sahibi de olabilmektedir.

Bu konuya ilişkin söyleyeceğimiz son husus ise, sarayın timar dışında ama gene hizmet karşılığı tahsis ettiği topraklara ilişkindir. Buna ilişkin düzenlemeler kanunda yer almamaktadır. Bu arazilere ilişkin bilgiler için dönemin hukuki metinlerinden faydalanmaktayız. Bu kimseler sarayda çalışan çeşitli memurlar, hatta çalgıcılar dahi, olabilmektedir³⁰⁰.

3. Gayrimenkullerin Satımı

Genel kural olarak özel mülkiyete ait gayrimenkullerin satılabileceği kabul edilmektedir. Eski Mezopotamya'da toprak satışına ilişkin en eski belgeler üçüncü bin yılın başlarına ait olmaktadır. Ödeme aracı olarak tahıl, gümüş ya da başka bir mal kullanılmaktadır. Satış fiyatını sabitlemek için bazı hukuk kuralları dahi mevcuttur. Geçerli bir satış için yazılı belgenin şart olduğunu gösteren bazı deliller elimize geçmiştir. Hatta tarla ve ev satışları kayıt altında tutulmaktadır. Buna ilişkin III. Ur Sülalesi döneminden kalma pek çok hukuki metin elimize geçmektedir.

Ancak bazı mülkiyetlerin satışı veya devri sınırlandırılmıştır. Hatta bazıları da tamamen satılamaz ve devredilemez niteliktedir. Örneğin aile mülkiyetinde olan bir gayrimenkulün veya tarlanın satışında aile üyelerinin veto hakkı bulunmaktadır. Devletin askerlere ve balıkçılara tahsis ettiği mülkler satılamaz nitelikte olduğundan bahsetmiştik.

²⁹⁹ TOSUN, Mevrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 189.

³⁰⁰ GÜNBATTI, Cahit, a.g.m., 7-10.

Eşnunna Kanunu'nun 39. maddesi oldukça dikkat çekici bir düzenlemeyi içermektedir. Buna göre, bir adam finansal zorluklardan ötürü evini satmak zorunda kalırsa, sonra evin yeni sahibi de evi satmaya karar verirse, evin ilk sahibinin ön alım hakkı vardır. Yani talep ederse evini geri satın alabilmektedir. Kanunun bu tarz bir hükmü getirmesinin nedeni olarak gene aile mülkiyeti gösterilmektedir. Kişiler kriz zamanlarında aile mülkiyetine ait bir tarlayı ya da evi satmak zorunda kalırsa, onlara aile mallarını geri alabilme şansı verilmektedir³⁰¹.

4. Gayrimenkullerin Kiralanması

a) Kira Sözleşmesi

Tarla ve bahçelerin kiralanması yazılı bir sözleşme ile gerçekleşmektedir. Eski Babil döneminde kiraya ilişkin pek çok belge elimize geçmiştir. Buna göre, bir kira sözleşmesinde öncelikle kira nesnesi belirtilmektedir. Sonra nesnenin büyüklüğü, yeri, kiraya vereninin ve kiracının adı belirtilir ve kira bedeli kararlaştırılmaktadır. Belgenin sonunda tanıklar ve tarih yer almaktadır. Daha sonra kira sözleşmesi, genellikle kiralama amacı belirtilerek, kaydedilmektedir.

Kira sözleşmesi genellikle bir yıllığına yapılmaktadır. Ancak yeni açılmış bir tarlanın ya da bahçenin kiralanmasında özel koşullar geçerli olmaktadır. Bu durumda kira sözleşmesi üç yıllığına yapılmaktadır. Ürün almada oluşabilecek güçlükler düşünülerek, ilk yıl kira bedeli alınmamaktadır. İkinci yıl indirimli kira bedeli alınmaktadır. Son yıl ise tam kira bedeli alınmaktadır³⁰².

b) Kira Bedeli

Sümerler dönemine ait hukuk metinlerinde yer alan bir hükme göre, kira bedeli olarak tarladan elde edilen mahsulün dörtte biri ödenmektedir. Bir başka Sümer hukuk metnine göre ise kiracı kiranın bir kısmını avans olarak ödemek

³⁰¹ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,144-148.

³⁰² KLENGEL,Horst, a.g.e.,213-215.

durumundadır. Başka bir hüküm ise kira bedelini sabitlemektedir³⁰³. Eski Babil’de de kira bedeli genellikle elde edilen mahsul üzerinden kararlaştırılıyordu. Kiraya veren mahsulün üçte birini, kiracı da mahsulün üçte ikisini almaktadır. Meyve bahçesinin kiralınmasında ise kira bedelinin belirlenmesinde tam tersi bir durum söz konusudur. Bu durumda genellikle kiraya veren mahsulün üçte ikisini, kiracı ise üçte birini almaktadır. Bunun sebebi olarak kiracının bahçede tarlaya nazaran daha az külfetle çalışması gösterilmektedir³⁰⁴.

c) Kiracının Sorumluluğu

aa) Tarla Kiracısının Sorumluluğu

Ana-İttişu Kanunu’nda tarla kiracısının sorumluluğuna ilişkin hüküm bulunmaktadır. Buna göre; “o toprağı sürecekle ve tohum ekecektir, ekin evleklerinin ‘ağızı’ nı hafifçe toprakla örtecektir- her halde içlerine su verildikten sonra-, tarladaki kesekleri toplayacak ve tarlayı bir kamış çitle çevirecektir. Sonra da tarlaya üşüşüklerinde ceylan ve çekirgeleri kovalayacaktır. O erken kalkıp geç yatacağıdır... o tarlasını sulayacak ekinini yetiştirecektir. Hasat zamanı tarlayı tırmıklayacak, ‘parçalayacak’ ve belgeyle kararlaştırılan miktarı tarla sahibine ölçüp verecektir...” Bu hüküm ile tarla kiracısının görevleri sayılmaktadır³⁰⁵.

Urnammu Kanunu’nun 30. maddesine göre, bir tarlayı işlemek için kiralayan bir kimse, eğer tarlayı işlemezse, kiralayana parsel başına belirli bir oranda tahıl ödemek mecburiyetindedir. Aynı şekilde Lipit-İştur Kanunu’nun 8. maddesine göre bir meyve bahçesini ağaç dikmek için kiralayan bir kişi bahçeyi meyve bahçesi haline getirmeyi tamamlamazsa, tamamlamadığı kısım kadar hissesine düşen payı kiraya verene vermektedir. Hammurabi Kanunu 42. maddeye göre ise, kiraladığı tarlayı işlemeyen kişi, komşu tarlanın mahsulü oranında tahılı kiraya verene kira bedeli olarak vermektedir. 43. maddeye göre, gen bırakılan tarlanın sahibine komşu tarlanın mahsulü oranında tahıl verilmekte, tarlasında

³⁰³ SLHF viii 16-19, 20-21, Laws of X s. ROTH, Martha T, a.g.e.,38,53. VERSTEEG,Russ, a.g.e.,149.

³⁰⁴ KLENGEL,Horst, a.g.e.,214,215.

³⁰⁵ KLENGEL,Horst, a.g.e.,212,213.

ekim yapılmakta ve sonra tarla sahibine iade edilmektedir. 44. madde ile yeni açılan tarlayı kiralayan ama tarlayı işlemeyen kiracı cezalandırılmaktadır. Hammurabi Kanunu'nda aynı şekilde bir bahçeyi tohumlamak için tutulan bahçıvanın, görevini yerine getirmemesi durumunda, komşu bahçenin mahsulü kadar miktarı bahçe sahibine ödemesi gerektiği belirtilmektedir. Bu husus kanunun 65. maddesinde düzenlenmektedir³⁰⁶.

Görüldüğü gibi eski Mezopotamya'da, özellikle Eski Babil'de, tarımın devlet ekonomisindeki yeri oldukça büyüktür ve tarım arazileri üzerinde iş saksaklamaya ağır cezalar getirilmiştir.

bb) Sorumluluğun Kalktığı Haller

Hammurabi Kanunu imkansızlık ya da doğal afet gibi sebeplerle kiracının sorumluluğunun kalktığı bazı halleri kabul etmektedir. Kanunun 44 ve 45. maddeleri bu hususları düzenlemektedir. Buna göre, kiracı mahsulü topladıktan sonra tarlayı su basarsa, bu halde zarar kiracındır. Ancak, mahsul daha tarladayken tarlayı su basarsa, bu halde kurtulan mahsul, kiracı ile kiraya veren arasında eşit olarak paylaşılmaktadır. 48. maddeye göre, borcu olan bir kimsenin işlediği tarlasını sel basarsa ya da kuraklık sebebiyle mahsuller telef olursa, o yıl borçlu olduğu tahılı alacaklıya ödememektedir, ayrıca sözleşmesi yenilenmektedir ve o yıl için faiz ödememektedir.

5. Diğer Sorumluluk Halleri

a) Sulama Kanallarının Kullanımından Doğan Sorumluluk

Tarlaya su basması bir doğal afet nedeniyle değil de, kendi ya da başka bir tarla sahibinin/kiracının saksaklaması sebebiyle olmuşsa, o kişi cezalandırılmaktadır. Sulama kanallarının önemine ve ortak kullanıldığına değinmiştik. Ortak kullanım sebebiyle bir sorumluluk doğmaktadır. Buna göre, bir kişi, tarlasının su bendini ihmal ederek sağlamlaştırmamışsa ve bu sebeple tarlaya

³⁰⁶ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,150,151. ROTH, Martha T, a.g.e.,20,27. TOSUN,Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e.,189,190,192.

su basmışsa bu halde mahsuldeki zararı kendisi ödemektedir. Bu husus Hammurabi Kanunu'nun 53. maddesinde düzenlenmektedir. 54. maddeye göre ise, bu kişi eğer zarar gören tahılı ödeyemiyorsa, bu halde mallarıyla birlikte kendisi de satılacak ve elde edilen para alacaklıları arasında bölüştürülecektir. 55. madde, açılan su kanalından ihmal sebebiyle komşu tarlaya su basması halinde, su kanalını açan tarla sahibinin komşusunun yetiştirdiği kadar tahılı komşusuna ödemekle yükümlü tutmuştur. 56. madde de ise bir kişinin suyu kasten açıp komşu tarlaya su basmasına sebebiyet vermesinden bahsetmektedir. Bu halde ise parsel başına belirli bir miktar tazminat ödemek mecburiyetindedir³⁰⁷.

b) Gayrimenkule İzinsiz Girilmesi

Hammurabi Kanunu bir tarlaya izinsiz girilmesi durumunu düzenlenmiştir. Kanununun 57. maddesine göre, bir çoban tarla sahibinin izni olmaksızın, bir tarlaya koyunlarını sokup otlatırsa her parsel için belirli bir miktarı tarla sahibine ödemesi gerekmektedir. 58. maddeye göre, eğer mahsuller yetişmiş ama toplanmamış ise ve bu halde çoban koyunları tarlaya salmışsa, bu durumda 57. madde de öngörülen miktarın üç katını ödemek durumundadır. 59. madde bir adamın izinsiz başka bir adamın bahçesine girip ağaç kesmesine ilişkindir. Bu durumda otuz şikel gümüş ödemek mecburiyetindedir. Lipit-İştar Kanunu'nun 10. maddesi de benzer bir düzenleme getirmiştir³⁰⁸.

c) Bahçivanın Sorumluluğu

Hammurabi Kanunu meyve bahçelerinin düzenlenmesi için tutulan bahçivanların hak ve sorumluluklarını detaylı bir şekilde düzenlemiştir. Kanununun 60-65. maddeleri bu konuya ilişkin olmaktadır. Maddelerde bir bahçivana yapacağı iş karşılığı ödenecek tutar ile işi yapmaması sonucu bahçe ve tarla sahibine karşı olan sorumluluğu düzenlenmektedir. Hükümler kiracının sorumluluğu ile paralel düzenlemeler içermektedir³⁰⁹. Bahçivanın görevlerine

³⁰⁷ TOSUN, Mevrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 189, 190, 191. KLENGEL, Horst, a.g.e., 217, 218.

³⁰⁸ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 153. TOSUN, Mevrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 64, 191.

³⁰⁹ TOSUN, Mevrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 191, 192.

ilişkin Ana-İtüşü Kanunu'nda kiracının sorumluluğuna benzer düzenlemeler bulunmaktadır. Kiracıya ilişkin düzenlemelerle paralellik göstermektedir³¹⁰.

6. Ev Kiralanması

Hammurabi Kanunu'nun 67. ve 68. maddeleri ev kiralanmasına ilişkin olmaktadır, ancak maddelerin bulunduğu kısım kırık ve zor anlaşılmaktadır. Ev kiralamasına ilişkin çok sayıda hukuki metin de elimize geçmiştir.

Buna göre, ev kiralaları genellikle bir yıllığına yapılmaktadır. Kira bedeli kira süresinin sonunda verilmektedir. Ancak kira süresinin başında pey akçesi verildiği de görülmektedir. Kira sözleşmesinde kiraya verilen evin yeri, büyüklüğü belirtilmektedir. Kiraya verilen evde oluşan zararlarda kiracı sorumlu tutulmaktadır. Hammurabi Kanunu'nun 78. maddesi ilginç bir düzenlemeyi getirmektedir. Eğer ev sahibi kira süresi içinde evi daha iyi şartlarda kiralama olanağı elde etmişse, aldığı kiradan vazgeçip, kiracıdan aldıklarını geri vermek suretiyle kira sözleşmesini feshedebilmektedir³¹¹.

7. Köleler

Çalışmamızın kişiler hukuku bölümünde köleliğe ilişkin detaylı bilgiler vermiştik. Ancak bu bölümde eşya niteliğinde köleler hakkında daha etraflı açıklamalarda bulunacağız.

Eşya niteliğindeki köleler kişilerin özel mülkiyeti olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple yasalarda özellikle Hammurabi Kanunu'nda düzenlenmektedir. Hammurabi Kanununun 18. maddesine göre, eğer bir kimse eşya niteliğinde bir köleye rastlarsa ve köle sahibinin kim olduğunu söylememekte direnirse, o kişi köleyi yakalayıp saraya götürmekle yükümlüdür. Sarayda kölenin sahibi araştırılacak ve köle sahibine iade edilecektir. 18. maddenin devamı olan 19. maddeye göre ise, eğer köleyi bulan kişi köleye el koyarsa ve bu durum ispat edilirse, el koyan kişi ölüm cezası ile cezalandırılacaktır. 20. maddeye göre ise,

³¹⁰ KLENGEL,Horst, a.g.e.,216. ROTH, Martha T, a.g.e.,95,96.

³¹¹ KLENGEL,Horst, a.g.e.,219-220.

köle onu bulan kişinin evinden kaçarsa, bulan kişi kölenin sahibine tanrı yemini ederek serbest kalmaktadır. Lipit-İştar Kanunu'nun 12. maddesi benzer bir durumu düzenlemektedir. Eğer bir kadın ya da erkek köle şehir sınırları içinde kaçarsa ve başka bir adamın evinde bir ay oturursa ve bu durum ispat edilirse, köleyi evinde tutan kişi alıkoyduğu köleye karşılık sahibine başka bir köle vermekle yükümlüdür. Devamı olan 13. maddeye göre ise, eğer verecek başka bir kölesi yoksa, o halde karşılık olarak belirli bir miktar para ödemesi gerekmektedir.

Hammurabi Kanunu'nun 15. maddesi ve 16. maddesi Lipit-İştar Kanunu'na nazaran daha ağır cezalar öngörmektedir. Buna göre, bir köleyi şehir dışına kaçırmaya çalışan ya da kaçırıp evinde saklayan kişi ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır. Kanunun 17. maddesi ise, kayıp bir köleyi bulup sahibine iade eden kişi hakkındadır ve bu kişi köle sahibi tarafından parayla ödüllendirilmektedir. Benzer bir madde Urnammu Kanunu'nda da bulunmaktadır. Bu husus kanunun 17. maddesinde düzenlenmektedir.

Hammurabi Kanunu'nun 213. ve 214. maddeleri köleye karşı yapılan yaralamalara ilişkin hükümleri içermektedir. Buna göre awilum sınıfından bir kişi hamile bir kadın köleye vurursa ve çocuğun düşmesine neden olursa, kölenin sahibine belirli bir miktar para ödemek mecburiyetindedir. Eğer kadının da ölmesine sebep olursa ilkinden daha fazla bir miktar para ödemek mecburiyetindedir. Eşnunna Kanunu'nun 31. maddesi ve Urnammu Kanunu'nun 8. maddesi kadın köleye karşı işlenmiş tecavüz suçunu düzenlenmektedir. Buna göre bu suçu işleyen kişiler de kölenin sahibine belirli bir tutar tazminat yükümlülüğü altında olmaktadır.

Hammurabi Kanunu'nun 278 ile 281. maddeleri arasında kölelerin satışı ile ilgili hükümler içermektedir. 278. maddeye göre, alıcı satın aldığı kölede bir ay içinde sara hastalığının çıkması halinde, köleyi satıcıya iade edebilmekte ve ödediği parayı geri alabilmektedir. Görüldüğü gibi burada alıcıya, aldığı mal "köle" de bir kusur çıkabilmesi ihtimaline karşılık, bir garanti süresi

tanınmaktadır. 279. madde de satın alınan köle hakkında bir iddiada bulunulması halinde, örneğin başka birine ait olduğuna dair, bu iddiaların satıcı tarafından yanıtlandırılacağı bildirilmektedir. 280. madde ülke dışında satın alınmış Babilli bir kölenin Babil'e döndüğünde herhangi bir para ödemediği özgür bırakılacağını bildirmektedir. Bu hüküm yasa dışı olarak yurtdışına satılmış Babillilerin korunması amacıyla getirilmiştir. 281. maddeye göre ise, eğer köle Babilli değilse ve Babilli biri onun kendi kölesi olduğunu iddia ediyorsa bu halde satın alan ödediği parayı yemin ederek bildirmekte ve kölenin sahibi olduğunu iddia eden kişi o parayı ödeyip kölesini geri alabilmektedir.

Efendisine başkaldıran köleler kanunlarca cezalandırılmaktadır. Hammurabi Kanunu'nun 282. maddesine göre, bir köle sahibine sen benim efendim değilsin derse ve sahibi bunun tersini kanıtlarsa, başkaldıran kölenin kulağı kesilmektedir. Urnammu Kanunu 25. madde ise, benzer bir suçlu sahibesine işleyen kadın köleyi ağzını tuzla doldurarak cezalandırmaktadır. Burada kadın köle sahibesini lanetlemektedir³¹².

Bütün bu maddelerden anlaşılacağı üzere eşya niteliğinde köleler sahiplerinin özel mülkiyetleri içinde kabul edilmektedir ve tıpkı diğer menkul ve gayrimenkuller de olduğu gibi kişilerin kölelere ilişkin mülkiyet hakkı da kanunlarca korunmaktadır.

8. İsrail oğullarında Mülkiyet ve Eşya Hukuku

Tevrat'ta menkul mallara ilişkin hükümler bulunmaktadır. Hükümler daha çok ticaret ve ceza hukukunu ilgilendirmektedir. Kölelere ilişkin düzenlemelere ise kişiler hukukunda değinmiştik. Ancak gayrimenkul mallara ilişkin Tevrat'ta pek fazla hüküm bulunmamaktadır. Bunun sebebini Tevrat'ın toprak anlayışında aramak gerekmektedir.

Eski İsrail Hukuku'nda toprakların asıl sahibi Yehova yani tanrı olmaktadır. Bu durumu en iyi Levililer 25:23 ve devamı cümlelerinden

³¹² VERSTEEG, Russ, a.g.e., 155-157. TOSUN, Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e. 64, 82, 186, 187, 211. ROTH, Martha T, a.g.e., 18-20.

anlamaktayız. Bu cümlelere göre, toprağın asıl ve mutlak sahibi tanrıdır ve insanlar sadece tanrının konuğu olmaktadır. Bu sebeple toprak gerçek anlamda satılamamaktadır. Bu nedenle Tevrat'ta satışa ve kiralama konularına fazla değinilememiştir. Tekrar 25:23. cümle ve devamına dönecek olursak, İsrail oğullarının satın alınan bir tarlanın sahibine geri alma hakkı tanınmaları emredilmektedir. Kendisi satın alamıyorsa ailesinden birinin gelip almasına müsaade edilmektedir. Her koşulda özgürlük yılında satın alan adam toprağı elinden çıkartmakta ve satan adam toprağına kavuşmaktadır. 25: 10. cümlede de özgürlük yılında herkesin kendi toprağına döneceğı bildirilmektedir. Böylece İsrail oğullarına toprağın esas sahibinin tanrı olduğı bir kez daha hatırlatılmaktadır.

Mülkiyetin tanrıya ait olduğı Tevrat'ın başka cümlelerinde de bahsedilmektedir. Levililer 19:9'da ekinlerin tarla sınırına kadar tamamen biçilmemesi, kalan başakların toplanmaması, bağbozumunda tüm üzümün devşirilmemesi ve yere düşen üzümün toplanmaması insanlara emredilmektedir. Çünkü bu arta kalan mahsulleri yoksullara ve yabancılara bırakılması istenmektedir. Bunların esas sahibi zaten tanrıdır. Y.T. 24:19-22. cümleleri arası da benzer bir düzenlemeyi içermektedir. Her şey tanrıya aittir ve herkesin tanrının nimetlerinden faydalanması gerekmektedir.

Ancak bu mülkiyet anlayışı şehirlerde yer alan evler açısından değişmektedir. Levililer 25: 29. cümlesi ve devamına göre, surlar içinde “yani şehirde” bulunan evini satan adamın evini geri alma hakkı bulunmaktadır, ancak bu kişi bir yıl içinde bu hakkı kullanmazsa, bir daha evini geri alamamaktadır. Hatta özgürlük yılında dahi evi yeni sahibinden alamayacaktır. Ama ev şehir dışında ise tarlalarda uygulanan kural geçerli olmaktadır. Bu istisna kuralın sebebi açıktır. Kenan iline yerleşen İsrail oğulları zenginleşmiştir ve şehir hayatına alışmışlardır, artık yeni koşullar söz konusudur. Bu sebeple orijinal kuraldan bir sapma meydana gelmiştir³¹³.

³¹³ BOECKER, H. Jochen, a.g.e., 88-93. Tevrat.

F- Borçlar Hukuku/Ticaret

1. Genel Olarak

Çivi yazılı kaynaklar ışığında, Eski Mezopotamya’ da insanların başlangıçta bir mal karşılığı başka bir mal vererek birbirleriyle alış veriş yaptıkları bilinmektedir. Daha sonraları mal karşılığı para verilmeye başlandığı görülmüştür. Alış verişin en ilkel şekli olan takasla para karşılığı alış veriş uzun yıllar boyunca birlikte yapıldığına ilişkin çok sayıda hukuki belge elimize geçmektedir. Sümerlilerin bütün alım satım işlemlerini çivi yazılı tabletlerine geçirdikleri bilinmektedir. Anlaşılacağı gibi borç ve borçlanmaya ilişkin bilinç en eski devirlerden beri Eski Mezopotamya’da var olduğu görülmektedir.

Zamanla insanlar borcun önemini ve bundan faydalanma yollarını fark etmiş ve borca ilişkin hukuki ve ekonomik nitelikte belgeler düzenlemeye başlamışlardır. İlk kez Akkadların zamanında borcu ifade eden “*hubullum*” terimi kullanılmaya başlanmıştır. Bu terime özellikle III. Ur Sülalesi ve özel mülkiyetin yaygın olduğu İsin-Larsa döneminde sıkça rastlanılmaktadır. Eski Babil ve Eski Asur zamanında ise artık borca ve sorumluluğa ilişkin oldukça gelişmiş ve yerleşmiş bir ifadeler kullanılmaya başlanmıştır. İlerleyen zamanlarda bu terimlerin yerini başka ifadeler almaya başlamıştır³¹⁴.

Hammurabi Kanunu’nda borçlara ilişkin hükümlere bakıldığında borçların iki sebepten meydana geldiği görülmektedir. Bu sebepler haksız fiiller ve sözleşmelerdir³¹⁵. Haksız fiillerden doğan borçları Haksız Fiiller başlığı altında ayrıca inceleyeceğiz. Bu bölümde sadece sözleşmelere ve buna bağlı olarak ticaret hukukuna değineceğiz.

³¹⁴ BİLGİÇ, Emin. “Çivi Yazılı Kaynaklarda Geçen Başlıca Borç ve Ödünç Tabirleri”, DTCFD, V, 4,(1947),419-420,423-424.

³¹⁵ OKANDAN, G. Recai a.g.m, 18.

Eski Mezopotamya’ da pek çok sözleşme ticari niteliktedir. Bu sebeple borçlar hukukunu ve ticaret hukukunu aynı başlık altında ele almak daha açıklayıcı olacaktır.

2. Sözleşmeler

a) Sözleşmelere İlişkin Ana İlkeler

Eski Babil döneminde sözleşmelerin düzenlenmesi yalın fakat oldukça gelişmiş bir şekilde yapılmaktadır. Sözleşmeler genellikle ticari nitelikte olmakla beraber çeşitlilik göstermektedir. Özel kişilere ait evlere, tarlalara, bahçelere, kölelere, çiftlik hayvanlarına ve balıklara ilişkin olarak yapılmış pek çok satım, bağışlama, trampa, evlilik, evlat edinme ve kira sözleşmeleri bulunmaktadır. Sözleşme kelimesi Akkadça “*riksatum*” terimi ile ifade edilmektedir.

b) Sözleşmelerin Şekil Şartları

Eski Mezopotamya’da genel olarak sözleşmelerin yazılı şekilde yapılması gerekmektedir. Yazılı şekil sözleşmelerin geçerlilik şartlarından biridir. Daha önce açıkladığımız gibi yasal ve geçerli bir evlilik için dahi belirli şekil şartlarına uyularak sözleşme yapılması gerekmektedir.

Geçerli bir sözleşmenin hangi şartları içermesi gerektiği hususu zamana ve sözleşmenin çeşidine göre değişmektedir. Ancak geçerlilik için iki ana şart gerekmektedir. Bunlar yazılı bir metin ve tanıklardır. Bunlar dışında sözleşmenin içeriğinde genellikle sözleşmenin konusu ve tanımı, tarafları, sözleşmenin konusuna ödenecek tutar, faiz uygulanıp uygulanmayacağı, gerekirse mülkiyetin devrine ilişkin sembolik işlem, tanıklar, sözleşmenin yapıldığı yer ve sözleşmenin yapıldığı zaman gibi hususlar belirtilmektedir. Geçerli bir sözleşmenin tamamlanması için yumuşak kilin silindiri mühür veya mühürlü yüzük ile işaretlenmesi gerekmektedir³¹⁶.

³¹⁶ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 168-171.

c) Sözleşme Çeşitleri

Daha önceki konularımızda çeşitli sözleşmelere değinmiştik. Aile hukukunda evlilik sözleşmesini detaylı olarak incelendik. Miras hukukunda kişinin eşine ya da çocuklarına ölmeden önce hediye bırakması konusu üzerinde durduk. Bu durum aslında bir çeşit bağışlama sözleşmesidir. Mülkiyet konusunu incelerken çeşitli kira ve satım sözleşmelerini detaylı olarak inceledik. Şimdi burada, özellikle Hammurabi Kanunu'nda düzenlenmiş bir takım sözleşmeler hakkında açıklamalarda bulunacağız.

aa) Hayvan Kiralaması

Eski Mezopotamya'da tarım işlerinde kullanılmak üzere hayvanların kiralanması yaygın olarak uygulanmaktaydı. Hayvanların kiralanmasına ilişkin hususlar kanunlarda da düzenlenmektedir. Özellikle hayvanlara ilişkin kira tutarları kanunlarda belirtilmektedir³¹⁷.

Hammurabi Kanunu'nun 244. ve 249. maddeleri arasında ise, kiralanan hayvanın yararlanması ya da ölmesi durumunda kiracının sorumluluğunu düzenlemektedir. 244. maddeye göre, kiralanan öküzün ya da eşeğin kırdı bir aslanın saldırması sonucu ölmesi halinde kiracının sorumlu tutulmayacağını bildirmektedir. Aynı şekilde hayvanın hastalanması durumunda da kiracının bir sorumluluğu bulunmamaktadır. Ancak sorumluluğunun kalkması için yemin etmesi gerekmektedir. Bu husus kanununun 249. maddesinde düzenlenmektedir.

245. madde kiracının kiralanan hayvanı ihmal etmesi veya dövmesi sonucu hayvanın ölümüne sebebiyet vermesi halinde hayvan sahibine öldürdüğü öküz yerine başka bir öküz vereceği belirtilmektedir. Aynı şekilde 246. maddeye göre, eğer kişi kiraladığı hayvanın boyun liflerine zarar verirse ya da ayağını kırarsa hayvan sahibine yeni öküz vermek durumundadır. Herhalde bu halde hayvanın bir

³¹⁷ Hammurabi Kanunu'nun 242 ve 243. maddeleri farklı türde öküzlerin yıllık kira tutarlarının ne olacağını belirtmektedir. Aynı kanunun 268. ve 271. maddeleri arasında yer alan hükümler ise, tarımda kullanılmak üzere öküz, eşek vs. türde hayvanlara ilişkin kira bedellerini düzenlemektedir. TOSUN, Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 208-210.

işe yaramayacağı ve tekrar kiralanamayacağı düşünülmektedir. Lipit-İhtar Kanunu'nun 34. maddesine göre, hayvana aynı şekilde zarar verilmesi durumunda hayvanın değerinin üçte biri hayvan sahibine ödenmektedir. 247. maddede kiralayan kişinin hayvanın gözünü kör etmesi halinde kiraladığı hayvanın değerinin yarısını sahibine ödemesi gerektiği bildirilmektedir. Aynı husus Lipit-İhtar Kanunu'nun 35. maddesinde düzenlenmektedir ve aynı oran hayvan sahibine ödenmektedir. Hammurabi Kanunu'nun 248. maddesi ve Lipit-İhtar Kanunu'nun 36. ve 37. maddeleri ise kiralayan tarafından hayvana verilen başka türlü zararlarda ötürü, hayvan sahibine hayvanın değerinin dörtte birinin ödenmesi gerektiği belirtilmektedir³¹⁸.

Sümerliler zamanından kalma bazı hukuk metinlerinde de hayvan kiralanmasına ilişkin bir takım düzenlemelere rastlanmaktadır. Yukarıda yaptığımız açıklamalara ek olarak bazı hususlara değinilmesi kanımızca gerekmektedir. Kiralanan öküzün kaybolması durumunda, öküz tutarını kiracı ile mal sahibini arasında eşit olarak paylaşılmaktadır. Eğer kiralanan öküz bir nehirden geçerken boğularak ölürse bu durumda kiracının sahibine yeni bir öküz vermesi gerekmektedir. Öküz kiralayan kişinin nehirden geçeceği yeri ve zamanı iyi bilmesi beklenmektedir³¹⁹.

bb) Gemi Kiralaması

Gemi taşımacılığı hem ticari hem de askeri açıdan Eski Mezopotamya'da oldukça büyük öneme sahipti. Sadece devletin değil, özel kişilerinde mallarını taşımak için gemi kiraladıkları bilinmektedir³²⁰. Bu sebeple gemi yapımı ve kiralanmasına ilişkin hükümler kanunlarda yer almaktadır. Gemi yapımına ilişkin hükümleri haksız fiillere ilişkin açıklamaları yaparken ele alacağız. Burada sadece gemi kiralaması konusu üzerinde duracağız.

³¹⁸ TOSUN, Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 208-210, 69. ROTH, Martha T, a.g.e., 33.

³¹⁹ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 173-174. Rented Oxen 1,3,5-8, SLHF(vi 32-36), (vi 16-22), (vi 23-31), (v 12-20), SLEX 3,9,10. ROTH, Martha T, a.g.e., 41,43,44,52.

³²⁰ KLENGEL, Horst, a.g.e., 253.

Hammurabi Kanunu'nun 276. ve 277. maddeleri ile Eşnunna Kanunu'nun 4. maddesi çeşitli yük gemilerine ilişkin kira tutarlarını içermektedir. 236. madde bir adamın gemisini bir gemiciye kiralamasından bahsetmektedir. Eğer gemici kendi ihmaliyle geminin batmasına sebebiyet verirse, geminin değeri kadar tutarı geminin sahibine ödemesi gerekmektedir. Aynı husus Lipit-İştâr Kanunu'nun 4.³²¹ ve Eşnunna Kanunu'nun 5. maddesinde de düzenlenmektedir. Hammurabi Kanunu'nun 237. maddesi ise, bir adamın bir gemici ve bir gemi kiralamasından bahsedilmektedir. Burada da eğer gemici kendi ihmaliyle geminin batmasına ve taşıdığı yükün telef olmasına sebebiyet verirse, hem geminin değerini hem de geminin taşıdığı malların değerini ödemekle sorumlu tutulmaktadır. 238. maddede gemicinin batan gemiyi tekrar yüzdürmesi halinde taşıdığı yükün yarısıyla sorumlu tutulacağını düzenlenmektedir³²².

cc) Hizmet/İş Sözleşmeleri

Eski Mezopotamya'da özellikle Eski Babil döneminde tarımın ve ticaretin oldukça gelişmiş ve devlet ekonomisi içinde önemli olduğunu belirtmiştik. Bu durum iş gücü sorununu da beraberinde getirmektedir. Bu sebeple kanunlarda hizmet ve işçi kiralmasına ilişkin hükümler yer almaktadır. Eşnunna ve Hammurabi Kanunları'nda çeşitli alanlarda çalışmak üzere tutulan işçilerin ve meslek adamlarının ücretleri belirtilmektedir³²³. Ücretler tahıl, yün, hurma gibi doğal ürünler olarak ya da gümüş olarak kararlaştırılabilmektedir. Bazen hem tahıl hem de gümüş aynı anda ücret olarak kullanılabilir³²⁴.

³²¹ ROTH, Martha T, a.g.e.,27.

³²² TOSUN,Mebrure- Kadriye YALVAÇ a.g.e.,79,208,211.

³²³ Eşnunna Kanunu'nun 4. maddesi gemici kiralmasına ilişkin olmaktadır. Aynı şekilde kanunun 7 ile 11. maddeleri arasında tarım alanlarında çalışacak işçilerin ücretleri düzenlenmektedir. Bu işçiler, harmanıcı, savurucu ve sürücüdür. Hammurabi Kanunu'nda 234. madde gemiyi zifletmek için tutulan adamın ücretini düzenlemektedir. Kanunun 257, 258 ve 261. maddeleri tutulan çiftçi, sığırtmaç (sığır çobanı) ve çoban için ödenmesi gereken yıllık ücreti düzenlemektedir. Kanunun hizmet sözleşmelerine ilişkin diğer hükümleri ise 273, 274 ve 275. maddelerinde düzenlenmektedir. Bu maddelerde marangoz, demirci, kuyumcu, hasırcı gibi çeşitli zanaatkarların ücret tarifeleri yer almaktadır. TOSUN,Mebrure- Kadriye YALVAÇ a.g.e.,79,80,207,209,210.

³²⁴ KLENGEL,Horst, a.g.e.,91.

Hizmet sözleşmelerine yönelik düzenlemelerde sadece hizmetin değerine ilişkin hükümler yer almamaktadır. Ayrıca, hizmeti görecek kişinin sorumluluğuna ilişkin düzenlemelerde bulunmaktadır. Kanun maddeleri ayrıca bu ücretlerin ödeme zamanları da belirtilmektedir. Tarafların anlaşarak başka türlü bir ödeme şekli tespit etmeleri de mümkündür³²⁵. Böylece hem işçinin hem de işverenin hakları korunmaktadır.

253. madde de tarlayı işlemek üzere bir adamın başka bir adamla anlaşmasından bahsedilmektedir. Buna göre, mal sahibi tarlaya işleyecek olan adama önceden tohum, yem ve tarlayı sürmek için sığır vermektedir. Eğer tarlayı işleyecek olan kişi yemi ve tohumu çalarsa onun elleri kesilmektedir. 254. maddeye göre eğer yemi alır ve sığırını zayıflatırsa aldığı yemin iki katını ödemesi gerekmektedir. 255. maddeye göre, eğer sığırını başkasına kiralar ve tohumu da başka bir tarlaya ekerse, bu durumda o zaman kanunda belirtilen belirli bir dönüm tarla için, yine kanunda belirtilen belirli bir tutarı hasat zamanı mal sahibine ödemekle yükümlü tutulmaktadır. 256. maddeye göre, eğer ödeyecek durumu yoksa tarlada sığırlarla beraber onu sürükleyeceklerdir. Burada kastedilen herhalde sığır gibi tarlayı sürmedir.

Devamı olan maddelerde ise çobanın sorumluluğu düzenlenmektedir. 262. maddeye göre, çoban kendisine verilen koyunları kaybettiği takdirde yenilerini sahiplerine vermek durumundadır. 264. maddede hizmet sözleşmesinde çoban ücretini alıp memnun olduğu halde, karşı tarafın memnun olmaması durumu düzenlemektedir. Maddede bu durum sığır ve koyun sayısında herhangi bir sebeple eksiklik ve sığır ve koyunların yavrulamaması olarak açıklanmaktadır. Bu durumda çoban karşı tarafa yavru ve hayvanlarda verimlilik ile yükümlü tutulmaktadır.

265. madde de çobanın kendisine verilen koyunların ihanet edip damgalarını değiştirmesi veya para karşılığı başkalarına satması durumu düzenlenmektedir. Bu durumda çoban koyunların değerinin on katını ödemek ile

³²⁵ OKANDAN, G. Recai a.g.m., 24,25.

cezalandırılmaktadır. 266. madde koyunların hastalanarak ölmesi durumunda çobanın sorumlu tutulmayacağını belirtmektedir. Ancak çobanın kendi kusuru olmadığı hususunda yemin etmesi gerekmektedir. 267. madde ise, çobanın ihmali sebebiyle koyunların sakatlanmasından bahsedilmektedir. Bu durumda çoban koyunları iyileştirmekle yükümlü tutulmaktadır³²⁶.

dd) Emanet (Vedia) Sözleşmesi

Hammurabi Kanunu'nda emanet sözleşmesine ilişkin hükümler yer almaktadır. Özellikler tarım ürünlerinin saklanması hususunda malların bir başkasına emanet edilmesi oldukça yaygın bir uygulamadır³²⁷.

Emanete ilişkin hükümlerde sözleşmenin özellikle yazılı ve tanıklar belirtilerek yapılması gerekliliği belirtilmiştir. Yazılı bir sözleşme yapıldıktan sonra mal, saklamak için, karşı tarafa emanet edilmektedir. Bu sözleşmede kuşkusuz sözleşmenin tarafları ve süresinin de belirtilmesi gerekmektedir. Yazılı bir sözleşme yapılmasının emanet edilen malın, emanet olarak alındığının daha sonradan inkar edilmesi durumunda malın sahibinin şikayet hakkı bulunmamaktadır³²⁸. Bu hususlar Hammurabi Kanunu'nun 122 ve 123. maddelerinde düzenlenmektedir.

Kanunu'nun 124. maddesine göre, sözleşmesi yapılmış ve tanıkları gösterilmiş bir malın emanet alındığının inkar edilmesi durumunda, emanet alan kişi malın değerinin iki katını ödemek ile yükümlü tutulmaktadır. 125. madde emanet alan kişinin ihmali sebebiyle malın kaybolması ya da çalınması durumunu düzenlemektedir. Bu durumda ihmalkar davranan emanet alan malın aynısını mal sahibine ödemekle yükümlüdür. Eşnunna Kanunu'nun 36. maddesi de benzer bir düzenlemeyi içermektedir. Eşnunna Kanununun 37. madde ise, emanet edilen malın emanet alanının kusuru olmadan emanet alanın mallarıyla birlikte kaybolması ve emanet alanının bu hususta yemin etmesi durumunda sorumlu tutulmayacağını belirtmektedir.

³²⁶TOSUN, Mebrure- Kadriye YALVAÇ a.g.e., 209,210.

³²⁷ KLENGEL, Horst, a.g.e., 233.

³²⁸ OKANDAN, G. Recai a.g.m., 25.

Hammurabi Kanunu'nun 126. madde ise, bir kişinin malı kaybolmadığı halde, kaybolduğunu iddia ederek yerel makamları aldatmaya çalışması durumunu düzenlemektedir. Kayıp iddiasında bulunan kişi, iddiasının aksi kanıtlandığı takdirde kaybolduğunu iddia ettiği malın değerinin iki mislini mahkemeye ödemekle yükümlü tutulmaktadır.

Kanununun 120 ve 121. maddeleri tahılların emanet olarak bir ambara bırakılması durumlarını düzenlemektedir. 121. madde ambarın yıllık depo ücretini belirtmektedir. 120. madde ise, emanet olarak ambara yığılan malın başına bir şey gelmesi ya da emanet olarak alındığının inkar edilmesi halini düzenlemektedir. Tahıl sahibinin yemin ederek tahılının miktarının belirtmesi halinde, ambar sahibinin malın iki katını ödemesi gerektiği belirtilmektedir³²⁹.

ee) Borç (Ödünç) Sözleşmeleri

Eski Mezopotamya'da ödünç ve borç sözleşmelerine ilişkin oldukça fazla hukuki metin elimize geçmektedir. Ödünç sözleşmeleri borç ve kredi sözleşmelerinin en eski ve ilkel şeklidir³³⁰. Eski Babil döneminde, insanlar genellikle günlük sıkıntılarında kurtulmak için borç almaktaydı. Hür olan alt sınıf insanların ödünç para ya da mal alma yoluna gitmeleri borçlu sayısının artmasına sebep olmuştur. Hükümdarlar da artan borçlanma karşısında alacaklı ve borçlunun haklarını düzenleme yoluna gitmişlerdir³³¹.

Hammurabi Kanunu'nda ödünce ilişkin hükümlerde, ödünç veren kişiyi tüccar olarak adlandırılmaktadır. Kolay ve hazır sermayeye sahip olmaları nedeniyle en çok tüccarların insanlara ödünç ve borç verdikleri ve kanunlarda da bu sebeple tüccarların adının geçtiği tahmin edilmektedir. Zaten borç vermek bir çeşit ticari faaliyet olarak görülmektedir³³². Tüccarlar dışında tapınak ve saray görevlileri de ödünç vermekteydiler. Ancak saray ve tapınakların kar amaçlı ödünç vermedikleri bilinmektedir. Saray ve tapınakların yaptığı ödünç vermeye

³²⁹ TOSUN, Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 82, 83, 197.

³³⁰ BİLGİÇ, Emin. "Çivi Yazılı Kaynaklarda Geçen...", a.g.m., 423.

³³¹ KLENGEL, Horst, a.g.e., 93.

³³² KLENGEL, Horst, a.g.e., 226.

ilişkin sözleşmelerde yüksek faize ilişkin hükümlere rastlanılmamaktadır. Yani saraylar ve tapınaklar, tüccarlar gibi tefecilik yapmamaktaydılar³³³.

Borç alacak kişinin geri ödeme kabiliyeti olması gerekmektedir. Eşnunna Kanunu'nun 16. maddesi henüz mirasını almamış adam ile kölelere güvenilmeyeceğini belirtmektedir. Bu iki grubun finansal olarak geri ödeme kabiliyetlerinden şüphe edilmektedir³³⁴. Genel olarak, borç olarak tahıl ve gümüş verilmektedir, ancak yün, hurma vs. gibi doğal ürünlerin de borç olarak verildiği görülmektedir³³⁵. Geri ödeme kural olarak tahıl ve gümüşle yapılmaktadır. Borçlunun ödeme zorluğu çektiği durumlarda, ödemenin tahıl ya da başka bir mal ile yapılmasına de izin verilmektedir. Geri ödeme hem tahıl hem de para birlikte verilerek de yapılabilmektedir³³⁶.

3. Ticaret

a) Tüccar-Tellal

Hammurabi Kanunu'nda esas tüccarın temsilcisi olan tellala ilişkin düzenlemelere yer verilmektedir. Tüccarlar uzak yerlere ticaret için gitmek yerine bir temsilci ile anlaşmaktaydılar. Anlaştıkları kişiye sermaye olarak mal ya da para vermekteydiler. Kuşkusuz bu anlaşma yazılı olmak zorundadır. Eğer tellal temsilcisi olduğu tüccardan yazılı ve mühürlü belgesini almazsa ücretini talep edememektedir³³⁷.

Esas tüccarın parasıyla ya da malıyla ticaret yapan tellalın mutlak kar etme zorunluluğu bulunmaktadır. Eğer tellal kar edemezse, aldığı sermayenin iki katını tüccara ödemekle yükümlüdür³³⁸. Bu durumda tellalın beceriksiz ya da namusuz

³³³Johns,C.H.W., Babylonian and Assyrian Laws, Contract and Letters, (Honolulu, Hawaii,2004),252.

³³⁴ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,186. TOSUN,Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,80.

³³⁵ KLENGEL,Horst, a.g.e.,225.

³³⁶ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,186,187. Hammurabi Kanunu md 51, TOSUN,Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,191,192. Hammurabi Kanunu md l,u,v,z,a, ROTH, Martha T, a.g.e.,96-98.

³³⁷ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,182. Hammurabi Kanunu md 104,105, TOSUN,Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,195.

³³⁸ Hammurabi Kanunu 100,101,TOSUN,Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,194.

olduğu kabul edilmektedir ve kar edememenin sorumluluğu ona yüklenmektedir³³⁹.

Kanunun 103. maddesine göre, eğer yoldayken biri tellala saldırırsa ve bu sebeple sermayeyi kaybederse sorumlu tutulmamaktadır. Ancak yolda saldırıya uğradığına yemin etmesi gerekmektedir. Kanunun 106. maddesi tellalın tüccardan ücretini alamadığını iddia etmesi halinde ne olacağını düzenlemektedir. Buna göre, eğer iddiasını kanıtlayamazsa ücretinin ve diğer aldıklarının üç katını esas tüccara ödemekle yükümlüdür. Aynı şekilde 107. maddeye göre, eğer tüccar tellaldan kazancı ve diğer aldıklarını inkar ederse, aksi ispatlandığı takdirde, kazancın ve diğer aldıklarının altı katını ödemekle yükümlü tutulmaktadır³⁴⁰.

b) Meyhaneci (Hancı) Kadın

Meyhaneci kadınlar olarak adlandırılan kadınlar satıcılıkla uğraştıkları için yaptıkları iş ticari olarak nitelendirilmektedir. Bu sebeple Hammurabi Kanunu'nda tüccarların hukuki durumunun düzenlendiği yerde bu kadınlara ilişkin hükümler de bulunmaktadır.

Hammurabi Kanunu'nun 108. maddesi hileli satışta bulunan meyhaneci kadının suya atılarak cezalandırılmasından bahsetmektedir. Buna göre kadın arpa karşılığı bira satarken büyük ağırlık kullanırsa, yani tartıda hile yaparsa, cezalandırılmaktadır.

109 ve 110. maddeler kamu güvenliğine ilişkin olmaktadır. Meyhaneci kadın hanına gelen suçluları saraya bildirmekle yükümlüdür. Ayrıca bu kadınlar rahibelere içki satmamaktadır. Her iki halde meyhaneci kadın ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır. 111. madde ise veresiye içki satışlarına ilişkindir. Ödemenin hasat zamanı yapılacağı belirtilmektedir³⁴¹.

³³⁹ KLENGEL,Horst, a.g.e.,226.

³⁴⁰ TOSUN,Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,194,195. VERSTEEG,Russ, a.g.e.,183.

³⁴¹ KLENGEL,Horst, a.g.e.,227-229. TOSUN,Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,195.

c) Ticari Örgütlenmeler

Eski Mezopotamya da en büyük ticari örgütlenmeler saraylar ve tapınaklardı. Sahip oldukları toprakları düşünürsek kira ve vergi gelirleriyle bu gayet normaldir.

Saray ve tapınak dışında bazı mesleki örgütlenmeler de bulunmaktadır. Demirciler, halıcılar gibi esnaf ve zanaatkarların oluşturduğu lonca tipi örgütlenmeler Sümerce “*ugula*” Akkadça “*aklum*” olarak adlandırılmaktadır. Bu örgütlenmeler bizim anladığımız loncalardan farklı olarak saraya ve tapınaklara bağlıdır. Bazı meslek gruplarının oluşturduğu loncalar ise saraydan ve tapınaklardan bağımsız çalışmaktadırlar. Bu meslek grupları “*maşmaşşum*” olarak adlandırılan şeytan ve kötülük kovucular, “*barum*” olarak adlandırılan kahinler, doktorlar ve katiplerdir.

Eski Mezopotamya’da özel kişilerin de bir araya gelip ticari bir örgütlenme kurdukları görülmektedir. Bu kişiler sermayelerini bir araya getirerek ortaklık kurmaktadırlar. Kuruluşlarının kazanç ve risklerini ise genel olarak eşit olarak paylaşmaktadırlar³⁴².

Ticari örgütlenmeler geçici olarak kurulmaktadır. Yıllık hesap tutulduktan ve kar paylaşıldıktan sonra ortaklık kendiliğinden sona ermektedir. Ayrıca resmi bir sona erdirme işlemine gerek olmamaktadır. Ortaklık sona erdikten sonra tekrar yenilenebilmektedir. Ortaklık sona erdikten sonra, ortakların tatmin olması için ortak mallar ve kar yargı makamlarının önünde yemin edilerek açıklanabilmektedir. Ortaklığa ilişkin sözleşmelerin çoğunda sona ermeye ilişkin düzenlemeler bulunmaktadır. Bazı sözleşmelerde arbulucuya ya da hakeme ilişkin düzenlemeler yer almamaktadır. Ancak hepsinde bütün ortakların payı belirtilmekte ve bu hususunda ortakların yeminli beyanları yer almaktadır. Herhalde olabilecek anlaşmazlıkların önüne geçilmeye çalışılmaktadır.

³⁴² VERSTEEG, Russ, a.g.e., 183-185.

Anlaşmazlık çıkması halinde çözüm için en pratik yol olarak yerel makamlara başvurulmaktadır³⁴³.

4. Sözleşmelere İlişkin Diğer Hususlar

a) Sözleşme Yapabilme Ehliyeti

Kişilerin sözleşme yapabilme ehliyetlerine ilişkin elimizde az bir bilgi bulunmaktadır. Evliliğe ilişkin hükümleri incelerken kadının evlenmeden önce kocasının borçlarından sorumlu tutulmayacağına ilişkin anlaşma yapabildiğine değinmiştik. Ayrıca kadının kendi mülkiyetine sahip olduğundan ve kendi mülkiyeti üzerinde tasarrufta bulunabildiğinden söz etmiştik. Erkek mirasını almışsa ve köle değilse borç alabileceğinden bahsetmiştik. Böylece sözleşme ehliyetine ilişkin bir fikir elde edebiliyoruz. Hammurabi Kanunu'nda sözleşme ehliyetini sınırlayan tek bir hüküm bulunmaktadır. Kanununun 194. maddesine göre sütannenin bakımındayken çocuk ölmüşse, o sütannenin başka bir kişiyle çocuk bakımına ilişkin sözleşme yapabilmesi için ölen çocuğun babasının rızasını alması gerekmektedir. Almadığı takdirde göğüsleri kesilerek cezalandırılmaktadır. Böylelikle sütannenin sözleşme yapabilme ehliyeti babanın rızası şartıyla sınırlandırılmaktadır³⁴⁴.

b) Sözleşmelerin Kamu Güvenliği Sebebiyle Geçersizliği

Eski Mezopotamya'da bazen sözleşmeler kamu güvenliği, ahlakı, sağlığı ya da politik sebeplerle geçersiz kılınabilmekte ya da yapılması yasaklanabilmektedir. Hammurabi Kanunu'nda meyhaneci kadınların rahibelere içki satışında bulunamayacağından söz etmiştik. Eşnunna Kanunu'nun 15. maddesi tüccarların ve meyhaneci kadınların bir kadın ya da erkek köleden para, gümüş, yağ vs. kabul etmesini yasaklamaktadır. Aslında bu tüccarlar ve meyhaneci kadınların lehine bir düzenlemedir çünkü, bu kişiler ödeme zorluğu çekebilecek kişilerdir. Askerlerin ya da devlet tarafından kendisine toprak tahsis edilmiş diğer kişilerin topraklarının satın alınamayacağından bahsetmiştik. Aynı

³⁴³ Johns,C.H.W, a.g.e., 288.

³⁴⁴ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,171. TOSUN,Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,205.

şekilde devlet tarafından askerlere verilmiş hayvanlar da satın alınamamaktadır. Satın alınması durumunda sözleşme geçersiz kabul edilmektedir ve satın alan hem aldığı geri vermektedir hem de ödediğini kaybetmektedir. Burada amaç askerlerin ve diğer devlet hizmetlilerinin alacaklılar karşısında zor durumuna düşmesini engellemektir³⁴⁵. Ayrıca devlet arazilerinin askeri ya da diğer hizmetleri göremeyecek kişilerin ellerine geçmesini engellemektir.

c) Borçtan Doğan Sorumluluk

aa) Taşımacılığa İlişkin Sorumluluk

Hammurabi Kanunu'nda borçtan ötürü sorumluluğun düzenlendiği maddelerin ilki ticaret malının taşınmasına ilişkin olmaktadır. 112. madde, bir adamın bir adama başka bir yere nakli için emanet ettiği ticari malın, götürülmesi gereken yere götürülmeyip, emanet alan kişi tarafından alıkonması durumu düzenlenmektedir. Malı taşıyan kişinin malın üstüne konduğu iddiası ispat edildiği takdirde, taşıyan kişi malın değerinin beş mislini ödemek mecburiyetindedir³⁴⁶.

bb) Haciz ve Rehin

Hammurabi Kanunu'nun 113 ve 116. maddeleri arasında borç yüzünden haciz ve rehin durumları düzenlenmektedir. Alacaklı borçlunun haberi olmadan ambarına gidip borçlunun tahılını haczetmesi halinde hem aldıklarını geri vermekle yükümlü kılınmakta hem de esas alacağını kaybetmektedir. Kanun yasal yollara başvurulmadan borçludan izinsiz haciz yapılmasını yani alacaklının kendi kararıyla zorla hacze kalkışmasını yasaklamaktadır. Bu hüküm ayrıca borçlunun ekonomik varlığı olan tahılı da korumaktadır. Borçlunun ekonomik varlığını koruyan başka bir hüküm ise 241. maddede düzenlenmiştir. Borçlunun öküzü'nün hacedilmesi halinde alacaklı para cezası ile cezalandırılmaktadır³⁴⁷.

³⁴⁵ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,172. Hammurabi Kanunu md 35,41, Eşnunna Kanunu md 15, TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,80,188,189.

³⁴⁶ KLENGEL,Horst, a.g.e.,229,230. Ayrıca bkz. VERSTEEG,Russ, a.g.e.,178.

³⁴⁷ KLENGEL,Horst, a.g.e.,230. TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,196,208.

Bir kimsenin alacağı olmadığı halde bir başka kimsenin evinden bir kişiyi rehin alması halinde, haksız yere haciz yapan kişi rehin aldığı her bir kişi için ceza olarak tazminat ödemekle yükümlüdür. Alacak karşılığı olarak haczedilen rehinin doğal sebeplerden ötürü ölmesi halinde haczeden alacaklının sorumlu tutulmayacağını belirtilmektedir. Ancak, eğer rehin alınan kişi kötü muameleden ölürse alacaklı sorumlu tutulmaktadır. Buna göre, rehin alınan kişi borçlunun oğulu ise, alacaklının oğulu da öldürülecektir. Eğer rehin alınan kişi borçlunun kölesiye alacaklı tazminat ödeyecek ve borç olarak verdiği her şey üzerindeki hakkını kaybedecektir. Rehinlik süresi borç ödenene kadardır.

117. madde ödemediği borç yüzünden borçlunun aile fertlerini köle olarak satması ya da hizmet karşılığı vermesi halinde kölelik durumunun üç yıla sınırlı olduğunu belirtmektedir. 118. madde ise borç yüzünden bir kölenin hizmet karşılığı verilmesi durumunu düzenlemektedir. Eğer alacaklı köleyi satarsa borçlu bir şey yapamamaktadır. Ancak köle kendisine çocuk doğurmuş bir köle ise, bu halde borçlu alacaklısının sattığı köleyi, ödenen miktarın aynısını ödeyerek, yeni sahibinden geri alabilmektedir. Bu husus 119. madde de düzenlenmektedir. Son çare olarak bir kişinin kendisinin borç yüzünden satılması söz konusu olabilmektedir. Ancak mahkeme kararı ile kişinin kendisini borç yüzünden köle yapması söz konusudur. Alacaklı kendisi böyle bir karar verememektedir³⁴⁸.

Eşnunna Kanunu'nda sadece haksız hacze ilişkin hükümler bulunmaktadır. Buradan yola çıkılarak kanunda haczin kabul edildiği yorumlanabilmektedir. Haksız hacze ait kuralların gene yorumla haklı haczede uygulandığı kabul edilmektedir.

Haksız hacze ilişkin hükümler Eşnunna Kanunu'nun 22 ile 23. maddeleri arasında düzenlenmektedir. Buna göre, bir kimse alacağı olmadığı halde başka bir kimsenin kadın kölesini haczetmişse, kölesi alınan kişi yemin ederek kölenin değeri olan parayı alacaktır. Köle onu haksız yere haczeden kişinin evinde, onun kusuruyla ölürse, köle sahibine kölenin değerinin iki katını ödemekle yükümlü

³⁴⁸TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 196, 197. VERSTEEG, Russ, a.g.e., 188, 189.

tutulmaktadır. Haksız yere haczedilen bir muşkenumun karısı ya da oğuluysa ve haczedilen kendi kusuruyla ölümüne neden olmuşsa, bu durumda haczedilen kişi öldürülecektir. Görüldüğü gibi burada Hammurabi Kanunu'ndan farklı olarak haczedilen kişinin oğlu değil kendisi öldürülmektedir³⁴⁹.

cc) Sorumluluğun Kalktığı Haller

İster kira sözleşmesine ilişkin olsun ister satım, ister emanet, borçlanmaya ilişkin hemen hemen bütün hükümlerde imkansızlık ya da mücbir sebep yüzünden borcun ifa edilememesi düzenlenmektedir.

d) Faiz

Eski Mezopotamya'da borç ve ödünç anlayışının ve buna bağlı olarak borç ve ödünç kavramlarının ortaya çıkmasıyla, doğal olarak faiz anlayışı ve kavramı da ortaya çıkmıştır. Faiz Akkadça “*şibtum*”, Sümerce “*mas*” olarak ifade edilmektedir. Faize ilişkin hukuk metinleri en çok III. Ur zamanında ortaya çıkmaya başlamıştır. Ana-İttişu metninde ve pek çok sözleşme metninde faize ilişkin düzenlemeler bulunmaktadır³⁵⁰.

Ana-İttişu Kanunu'nu dışında Eşnunna Kanunu'nda, Hammurabi Kanunu'nda ve pek çok hukuki metinde faize ilişkin düzenlemeler bulunmaktadır. Eşnunna Kanunu'nda faize ilişkin düzenlemeler 20 ve 21. maddelerinde düzenlenmektedir. Faiz oranları belirlenmektedir³⁵¹. Hammurabi Kanunu ve Ana-İttişu Kanunu'na paralel olarak para borçlarına 1/5, tahıl borçlarına 1/3 oranında faiz vermektedir³⁵². Ayrıca kanunun 90. ve 93. maddeleri faiz oranlarının aşılması ve faizde hile yapılması halinde alacaklıyı cezalandırmaktadır³⁵³.

³⁴⁹ YARON, Reuven, The Laws of Eshunna, (Jerusalem, 1988), 246,247. TOSUN Mebrure-Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 81.

³⁵⁰ BİLGİÇ, Emin “Çivi Yazılı İktisadi Metinlerde <faiz> Meselesi”, Belleten, XV, 57-60, (1951), 339, 340.

³⁵¹ TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 81.

³⁵² BİLGİÇ, Emin “Çivi Yazılı İktisadi Metinlerde <faiz>...”, a.g.e., 341.

³⁵³ TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 193. KLENGEL, Horst, a.g.e., 225.

Eski Mezopotamya’da her ne kadar faiz oranları kanunlarda belirtildiyse de, bu oranlar aşılmaktaydı. Hal böyle olunca devlet ve tapınaklar normal faizi belirlemek ve bu oranları korumak için çalışmalar yapmaktaydı. Özellikle tapınakların uyguladığı faiz oldukça düşük oranlıydı ve hatta faiz bazen uygulanmamaktaydı. Bazı sözleşmelerde tapınakların, yerel adetlerin ya da devletin faiz oranlarına atıflarda bulunulduğu görülmektedir.

Ana-İtüşü Kanunu’ndan Eski Mezopotamya’da mürekkep faiz uygulamalarının var olduğunu ve paranın faizinin tahılla, tahılın faizinin de parayla ödenebildiğini öğrenmekteyiz. Böylelikle modern bankacılık ve borsa işlemlerinin ilk örnekleri karşımıza çıkmaktadır³⁵⁴.

e) Ağırlık ve Ölçüler

Eski Babil’de standart bir ölçü ya da ağırlık sistemi bulunmamaktadır³⁵⁵. Ancak tapınaklar ve krallar bazen ekonomik sıkıntıları hafifletmek için nasil faizlerde indirim yapıyorlarsa, ağırlık ve ölçülerde de ayarlamalar yapmaktaydılar³⁵⁶. Ayrıca Hammurabi Kanunu’nda ağırlık ve ölçülerde hile yapanın cezalandırıldığına değinmiştik³⁵⁷.

f) Para

Eski Mezopotamya’da başlangıçta takas usulüyle alış verişler yapılmaktaydı³⁵⁸. Akkadlar zamanında ise takas usulünün yanında paranın ön biçimleri ortaya çıkmaya başlamıştır ve Eski Babil’de yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Paranın ön biçimi olarak gümüş halkalar kullanılmaktaydı³⁵⁹.

³⁵⁴ BİLGİÇ, Emin“Çivi Yazılı İktisadi Metinlerde <faiz>...”, a.g.e., 341,342.

³⁵⁵ KLENGEL,Horst, a.g.e.,225.

³⁵⁶ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,190.

³⁵⁷ Hammurabi Kanunu md 94,108. TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,193,195.

³⁵⁸ BİLGİÇ, Emin.“Çivi Yazılı Kaynaklarda Geçen...”, a.g.m., 419.

³⁵⁹ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,190.

g) Vergiler

Eski Mezopotamya'da vatandaşların en eski devirlerden beri vergi ödedikleri bilinmektedir. Devletler vatandaşlarından hem vergi ödemelerini hem de yol yapım ve bakımı ya da kanal yapım ve bakımı gibi hizmet yükümlülüklerinin yerine getirilmesini beklemekteydi. İnsanların tapınaklara evlenmek veya boşanmak için hatta cenaze işleri için vergiler ödedikleri bilinmektedir. Vergi ödemelerinin ne ile yapıldığı hususunda elimizde çok az delil bulunmaktadır³⁶⁰.

Eski Babil döneminde vergilerin tarım ürünleri ve hayvan ürünleri hatta balık olarak ödendiği bilinmektedir. Dikkat çekici nokta ise, ürünlerin sadece saray memurları tarafından değil, ayrıca devlete bağlı çalışan tüccarlar tarafından toplanmasının da söz konusu olmasıdır. Tüccarlar ürünleri alıp saraya gümüş ödemekteydiler ve aradaki riski, yani ürünün az olması ya da olmamasını, üstlenmekteydiler. Bu durum da sarayın işine gelmektedir çünkü her halükarda vergiyi alabilmektedir. Ayrıca zorunlu hammaddelerin alımı için nakit para da sağlanmış olmaktadır. Artan devlet arazileri ve vergiler sayesinde Eski Babil'de dış ticaret devletin egemenliği altına girmiştir³⁶¹.

5) İsrail Hukuku'nda Borçlar Hukuku ve Ticarete İlişkin Esaslar

İsrail oğulları Babil sürgününe kadar ticaretle pek fazla uğraşmamışlardır. Dış ticaretle gezgin Mısırlı tüccarlar ve Fenikeliler, iç ticaretle ise daha çok Kenanlılar ilgilenmekteydi. Borcun ancak çok zorunlu hallerde alınacağı fikri hakimdi. Bu sebeple kredi ile büyük ticari işlere girişilebileceği düşünülmemiştir. Tevrat'ta da bu doğrultuda ticaret ve borçlanmaya ilişkin pek fazla hüküm bulunmamaktadır³⁶². Daha doğrusu Hammurabi Kanunu'nda olduğu gibi borç ilişkilerine ve ticarete ilişkin detaylı bir düzenleme bulunmamaktadır.

³⁶⁰ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 194.

³⁶¹ KLENGEL, Horst, a.g.e., 164, 168-170.

³⁶² TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m., 315.

a) Borçlanmaya İlişkin Hükümler

Borçlar hususunda Tevrat'ta daha çok emanet üzerinde durulmaktadır. Çıkış 22:7-13. cümleleri arasında yer alan hükümler emanetten doğan borçlara ilişkin düzenlemeler getirmektedir.

Buna göre, eğer saklanması için emanet edilen eşya ya da para çalınır ve hırsız yakalanırsa, hırsız aldığı iki katını ödemekle yükümlüdür. Ancak hırsız yakalanamazsa, bu halde ev sahibinin, kendisine emanet edilen eşyaya el uzatmadığının kanıtlanabilmesi için hakim huzuruna çıkarılması gerekmektedir. Aynı şekilde emanet konusu para, hayvan vs. bir mal için iki taraf arasında kime ait olduğu hususunda bir çekişme yaşanması halinde de tarafların hakim huzuruna çıkması gerekmektedir. Haksız olan taraf malın değerinin iki katını karşı tarafa ödemekle yükümlü kılınmaktadır.

Tevrat'ta hayvanların emanetine ilişkin kurallar Hammurabi Kanunu ile paralellik göstermektedir. Buna göre hayvan doğal sebeplerden ölür, hastalanır veya sakatlanırsa ya da emanet alanın kusuru olmadan çalınır, emanet alan emanet aldığı hayvana el uzatmadığına dair tanrı adına yemin ettiği takdirde sorumlu tutulmamaktadır. Ancak mal gerçekten ondan çalınmışsa, o halde hayvanın değerini ödemekle yükümlüdür. Emanet edilen hayvan parçalanmışsa, parçalar kanıt olarak gösterilmekte ve parçalanan hayvan için bir şey ödenmemektedir.

Çıkış 22:14,15. cümleleri ise ödünçten doğan borçlara ilişkin olmaktadır. Ödünç alınan hayvan sahibi yokken sakatlanır ya da ölürse ödünç alan hayvanın değerini sahibine ödemekle yükümlü tutulmaktadır. Eğer hayvanın sahibi hayvanın yanındaysa bu halde ödünç alan kişi sorumlu tutulmamaktadır. 15. cümle ise hayvanın kiralanmış olması halinde ödenmesi gereken karşılığın kiraya sayılacağını belirtmektedir.

Borçlara ilişkin en dikkat çekici hüküm ise, daha öncede değindiğimiz Y.T. 15. bapta düzenlenen borçların bağışlandığı yıldır. Buna göre her yedi yılın sonunda herkes borçlarını ibra etmekle yükümlüdür. Kuşkusuz yabancılar bu

kurala dahil edilmemektedirler. İsrail oğulları yabancılardan borçlarını alabileceklerdir³⁶³. Bu hüküm ayrıca Eski İsrail Hukuku'nda uzun vadeli mali uyumsuzlukların dikkate alınmadığını göstermektedir³⁶⁴.

b) Rehin

Tevrat'ta rehine ilişkin ilk hüküm Çıkış 22:26. cümlesinde karşımıza çıkmaktadır. Oldukça önemsiz bir hükümdür. Komşunun giysisini rehin alan kimsenin güneş batmadan komşusuna giysiyi geri vermesi emredilmektedir. Zira o giysinin komşunun tek giysisi olduğu belirtilmektedir³⁶⁵.

Y.T. 24:6 cümle ise Hammurabi Kanunu'nda olduğu gibi borçlunun ekonomik varlığını koruyucu bir düzenleme getirmektedir. Borçlunun değirmenin ve taşının rehin olarak alınamayacağını belirtmektedir³⁶⁶. 24:10-12. cümleleri ise daha ilginç düzenleme getirmektedir. Buna göre, ödünç veren kişi, verdiği ödünç karşılığı rehin almak için borçlusunun evine girememektedir. Borçlusu kendi seçtiği bir eşyayı rehin olarak vermektedir. 12. cümle ise, ödünç alan kişinin yoksul biri olması durumunda rehini elinde tutan alacaklının uyuyamayacağını buyurmaktadır³⁶⁷. Bu daha ziyade Çıkış 22:26. cümlesindeki hüküm gibi manevi değeri olan bir hükümdür. Yoksul kişilerden rehin eşya alınmaması gerektiği belirtilmek istenmektedir. Zaten devamı olan 13. cümle Çıkış 22:26. ile aynı hükmü içermektedir. Rehine ilişkin son hüküm ise dul kadının giysisinin rehin alınmamasını emreden Y.T. 24:17. cümlede yer almaktadır³⁶⁸.

³⁶³ GALANTİ, Avram, a.g.e., 68,69. Tevrat.

³⁶⁴ TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m., 315.

³⁶⁵ TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m., 315.

³⁶⁶ Tevrat.

³⁶⁷ BOECKER, H. Jochen, a.g.e., 183.

³⁶⁸ Tevrat.

c) İşçiler

Y.T. 24:14-15. cümlelerinde, ister İsrail oğlu olsun ister yabancı olsun işçilere kötü davranılmaması ve işçilerin ücretlerinin güneş batmadan yani aynı gün içinde verilmesi istenmektedir³⁶⁹.

d) Ağırlık ve ölçüler

Tevrat İsrail oğullarına tek ve doğru ağırlık ve ölçü kullanmalarını ve ağırlık ve ölçülerde hile yapmamalarını emretmektedir³⁷⁰.

e) Faiz

Tevrat İsrail oğullarının kendi aralarından borç alıp verirken faiz almalarını yasaklamaktadır. Yabancılara verilen borçlarda ise faiz uygulamalarına izin vermektedir³⁷¹.

f) Vergi

Y.T. 14:22. cümlesi ve devamında her sene alınacak öşür vergisinden bahsedilmektedir. Ayrıca her üç senede bir o yıl verilecek öşür vergisini rahiplere, yoksullara, dullara ve öksüzlere verilmesi emredilmektedir³⁷².

G- Ceza Hukuku / Haksız Fiiller

1. Genel Olarak

Eski Mezopotamya'da ceza hukuku bugün anladığımız anlamda modern ceza hukukundan oldukça farklı olmaktadır. Eski Mezopotamya'da uygulanan ceza hukukuna ilişkin hemen hemen bütün bilgileri kanun metinlerinden elde etmekteyiz³⁷³. Kanunlar dışındaki diğer hukuk metinlerinden doğal olarak elimize pek fazla bilgi geçmemektedir. Özellikle medeni ve borçlar hukukunun sözleşmelerle yürüdüğü Eski Mezopotamya'da bir adamın ölüm cezasına

³⁶⁹ GALANTİ,Avram, a.g.e., 79. Tevrat.

³⁷⁰ Levililer 19:35-36, Y.T. 25:13-15, Tevrat. GALANTİ,Avram, a.g.e., 77.

³⁷¹ Çıkış 22:25, Levililer 25:35-37, Y.T. 23:19,20, Tevrat. GALANTİ,Avram, a.g.e., 73,74.

³⁷² GALANTİ,Avram, a.g.e., 69. Tevrat.

³⁷³ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,107,108.

çarpıtılması için ya da sürgün edilmesi için yazılı bir belgeye ihtiyaç duyulmamaktaydı³⁷⁴.

Kanun metinlerinde adam öldürme, hırsızlık ve rüşvet gibi bazı suç tiplerine ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. Bunlar arasında en anlaşılma- z olanı Urnammu Kanunu'nun 1. maddesinde düzenlenmektedir. Buna göre, kim yasadışı davranıyorsa öldürülmektedir. Yasadışından kastın ne olduğu ise açıklanmamaktadır³⁷⁵.

Eski Mezopotamya uygarlıklarında ceza hukukunun uygulaması genel olarak devletlerin (şehirlerin) elinde bulunmaktadır. Devlet kendi eliyle kanunlara uyulmasını sağlamaktadır. Eski İsrail Hukuku'nda ise Tevrat'a uyulması genellikle ailelerin eliyle sağlanmaktadır. Tevrat'ta suç olarak düzenlenen fiiller sadece sosyal düzen için değil, ayrıca ahiri düzen içinde suç olarak kabul edilmektedir. Çünkü bu fiiller aynı zamanda günah olarak kabul edilmektedir³⁷⁶. Eski İsrail Hukuku'nun bir diğer önemli özelliği ise Y.T. 24:16'ta belirtilen anaların ve babaların çocukları yüzünden çocukların ise ana babaları yüzünden cezalandırılmaması ilkesidir. Oysa Hammurabi Kanunu'nda daha ileride değineceğimiz üzere babanın suçundan ötürü oğulunun ya da kızının öldürüldüğü haller bulunmaktadır³⁷⁷.

2. Kısas Prensibi

Kısas prensibi yaygın görüşe göre hasarın aynı şekilde karşılanması şeklinde açıklanmaktadır. Dar bir alanda fiziksel zararlarda bu prensip uygulanmaktadır. Kısas prensibinin hukuki maksadı insan ilişkileri arasındaki dengeyi sağlamaktır. Öç alma ve intikam keyfiliğini önleme amacı ile düzenlenmektedir³⁷⁸.

³⁷⁴ JOHNS,C.H.W, a.g.e., 288.

³⁷⁵ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,108. ROTH, Martha T, a.g.e.,17.

³⁷⁶ TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m.,318.

³⁷⁷ Tevrat. TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m.,313.

³⁷⁸ BOECKER, H. Jochen, a.g.e.,171,174-175.

Hammurabi Kanunu'na kadar Eski Mezopotamya hukuk ve kanun metinlerinde kısas prensibine rastlanılmamaktadır. Eşnunna Kanunu'nun adam öldürmeye ilişkin iki hükümde adam öldüren ölüm cezasına çarptırılmaktadır. Ancak esasen bu hükümlerin kısas prensibini desteklediğini iddia etmek ya da kısas prensibinin varlığının bir kanıtı olduğunu kabul etmek yanlış bir yorumdur. Kısas prensibinin genel olarak ölümcül olmayan fiziksel zararlarda uygulandığı kabul edilmektedir. Bu maddeler daha ziyade suç ve ceza düzenlemeleridir. Kısas şeklinde formüle edilmemişlerdir.

Bu durumda kısas prensibinin Hammurabi'den daha önce bilinip bilinmediği sorusu ortaya atılmaktadır. Bu konuda iki görüş mevcuttur. Kısas, Eski Mezopotamya'da çok erken devirlerde uygulandığı ve daha sonra kısas yerine para cezası uygulanmaya başlandığı ileri sürülmektedir. Bu durumda Urnammu ve Eşnunna Kanunları'ndan seviye olarak Hammurabi'den daha ileri olduğunu kabul etmek anlamına gelmektedir. Çünkü Hammurabi Kanunu'ndan evvel, kanunlarda hasara karşılık para cezası öngörülmekteydi. Bu görüşe karşı çıkanlar ise, kısas prensibinin Eski Mezopotamya Hukuku'na daha sonradan girdiğini ve büyük ihtimalle Hammurabi tarafından hukuka yerleştirildiğini iddia etmektedir³⁷⁹.

Eski İsrail Hukuku'nda da kısas prensibi uygulanmaktaydı. Eski Mezopotamya Hukuku'ndan farklı olarak kısas sadece Eski İsrail Hukuku'nun değil, İsrail oğullarının dininin de temel prensibini oluşturmaktadır. Tevrat'ta sadece üç yerde³⁸⁰ düzenlenmektedir, buna rağmen hukukun temel prensibidir³⁸¹. Açık bir şekilde, göze göz dişe diş kana kan şeklinde ve “zarar görürsen kısas edeceksin” şeklinde formüle edilmektedir. Yazım şekli açısından da Hammurabi Kanunu'nda yer alan kısas hükümlerinden farklıdır, doğrudan zarar görene hitap edilmektedir. Ayrıca sadece fiziksel zararlar için değil, adam öldürme suçunda da kısas prensibi uygulanmaktadır³⁸². Eski İsrail Hukuku'nda kısas prensibinin

³⁷⁹ YARON, Reuven, a.g.e., 262,263.

³⁸⁰ Çıkış 21:23-25, Levililer 24:18,20, Y.T. 19:21, Tevrat.

³⁸¹ BOECKER, H. Jochen, a.g.e.,171,172.

³⁸² TOPÇUOĞLU, Hamide, a.g.m.,318.

uygulanmasına ilişkin en can alıcı hüküm Y.T. 19:21. cümlede yer almaktadır: “Acımayacaksınız: Cana can, göze göz, dişe diş, ele el, ayağa ayak.”³⁸³

3. Suçlar

a) Yaralamalar

aa) Eski Mezopotamya Hukuku’nda

Kanun metinlerinde yaralamalara ilişkin çeşitli hükümler bulunmaktadır. Ancak bu hükümlerin çoğunda yaralama fiillerinin kasten mi, ihmalle mi ya da başka çeşit bir kusurla mı işlendiği açıklanmamaktadır³⁸⁴.

Sümerlilere ait bir hukuk metninde yer alan hükümlere göre, eğer bir adam hamile bir kadına vurarak çocuğunun düşmesine neden olursa yirmi şikel tazminat ödemekle yükümlüdür. Ancak kadını itmesi sebebiyle çocuk düşmüşse on şikel tazminat ödemekle yükümlü tutulmaktadır. Burada ihmalle veya dikkatsizlikle bu sonucun meydana geldiği var sayılmaktadır. Lipit-İştar Kanunu’na göre ise hamile bir kadına vurarak çocuğunun düşmesine sebep olan kişi otuz şikel tazminat ödemekle yükümlü tutulmaktadır³⁸⁵.

Urnammu Kanunu’nun 18-22. maddeleri arasında yaralama fiilleri düzenlenmektedir. Bu maddelerde yaralama fiilinin kasten mi yoksa ihmal ya da dikkatsizlik sonucu mu işlendiği belirtilmemektedir. Tazminat miktarı kemiğin kırılması, ayağın kesilmesi, burnun koparılması ya da dişin kırılmasına göre farklılık göstermektedir. Eşnunna Kanunu’nda da yaralamalar benzer şekilde düzenlenmektedir. Yaralamaya ilişkin hükümler kanunun 42-47. maddeleri arasında yer almaktadır. Tazminat miktarı yaralanmanın şekline göre değişmektedir³⁸⁶.

³⁸³ Tevrat.

³⁸⁴ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,132.

³⁸⁵ SLEX md. 1,2, Lipit-İştar md. d ROTH, Martha T, a.g.e.,26,27,43. VERSTEEG,Russ, a.g.e.,132.

³⁸⁶ ROTH, Martha T, a.g.e.,19. TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,83. VERSTEEG,Russ, a.g.e.,133,134.

Hammurabi Kanunu'nda yaralamaları ilişkin düzenlemeler kendinden önceki kanunlardan farklılık göstermektedir. Yaralama sonucu zarara uğrayan kişiye ödenecek tazminat miktarı ya da ceza bulunduğu sosyal sınıfa göre değişiklik göstermektedir. Aynı zamanda Eski Mezopotamya hukuk metinlerinde kısas prensibinin uygulaması ilk defa karşımıza Hammurabi Kanunu'nda çıkmaktadır. Yaralamaya ilişkin ilk düzenleme 195. maddedir. Babaya vurulmasını düzenlemektedir. Burada aile bireylerinden birinin yaralanması söz konusudur ve maddede sınıf farkı belirtilmemiştir. Çocuk bileği kesilerek cezalandırılmaktadır. Diğer yaralama fiilleri kanunun 196-205. maddeleri arasında düzenlenmektedir. Buna göre, awilum sınıfından biri awilum sınıfından başka birine zarar vermesi durumunda kısas prensibi uygulanmaktadır. Ancak zarar verdiği kişi alt sınıftan biriyse bu durumda tazminat cezası öngörülmektedir. Yanağa vurma suçlarında ise farklılık söz konusudur. Awilum sınıfından biri kendinden derece olarak daha üst bir awilumun yanağına vurduğu takdirde kamçılanmaktadır. Aynı derecede bir awiluma vurması halinde tazminat ödemekle yükümlü tutulmaktadır. Aynı şekilde bir muşkenum başka bir muşkenumun yanağına vurması halinde de ceza olarak tazminat öngörülmektedir. Bir kölenin bir awiluma vurması halinde ise kölenin eli kesilmektedir³⁸⁷.

Kanunun 209 ile 214. maddeleri arasında ise awilum sınıfından bir kimsenin awilum sınıfından veya muşkenum sınıfından bir adamın hamile kızına ya da hamile kölesine vurması durumları düzenlenmektedir. Her üç durumda da eğer bebeğin düşmesine sebebiyet verirse kadınların mensup olduğu sınıflara göre vuran kişi, tazminat ödemekle yükümlüdür. Eğer vurma fiili sonucu kadın da hayatını kaybederse, ölen awilum sınıfından bir kadın ise vuranın kızı da öldürülmektedir. Yani kısas prensibi öngörülmüştür. Diğer iki halde, gene kadının muşkenum veya köle olmasına göre farklı oranlarda tazminat ödenmektedir.

³⁸⁷ TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,205-206. VERSTEEG,Russ, a.g.e.,131,132.

Kölenin tazminatı sahibine ödenmektedir³⁸⁸. Bu maddelerde yaralama fiilinin kasten yapıldığı kabul edilmektedir³⁸⁹.

bb) Eski İsrail Hukuku'nda

Tevrat'ta yaralamaya ilişkin hükümlerde genel kural olarak kısas prensibi uygulanmaktadır. Levililer 24:19-20. cümleleri bu yönde düzenlemeler içermektedir. Buna göre bir kimse başka bir kimseyi sakatlırsa, kendisi de vermiş olduğu zarar gibi sakat edilmektedir. Göze göz, dişe diş, kırığa kırık sözleriyle kısas prensibi tekrar belirtilmektedir. Çıkış 21:15 cümlesi bir çocuğun ebeveynlerine vurması durumu düzenlenmektedir. Hammurabi Kanunu'ndan farklı olarak bu cümlede anne de belirtilmektedir. Çocuk ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır. Çıkış 21:26 ve 27. cümlelerinde ise, köleye ilişkin yaralama fiillerini düzenlemektedir. Efendisi tarafından kendisine vurulan ve bunun sonucunda gözünü ya da dişini kaybeden köle azat edilmektedir³⁹⁰.

b) Adam Öldürme

aa) Eski Mezopotamya Hukuku'nda

Urnammu Kanunu'nun 1. maddesi adam öldürme suçunu düzenlemektedir. Buna göre, adam öldüren kişi ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır. Lipit- İhtar Kanunu'nun d ve d maddesine bağlı olarak e maddesi bir kimsenin hamile bir kadına vurarak ölmesine sebebiyet vermesi halinde öldürüleceğini belirtilmektedir³⁹¹.

Hammurabi Kanunu'nda adam öldürmeye ilişkin olarak 1. maddeden dolayı yorum yapılarak sonuç çıkarılabilmektedir. Bu maddeye göre, bir kimseyi adam öldürmekle suçlayan kişi bu iddiasını ispatlayamazsa ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır. Bu madde dışında borç yüzünden bir adamın oğulunun rehin alınması ve alacaklının kötü muamelesi sonucunda çocuğun ölmesi halinde

³⁸⁸ TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 206.

³⁸⁹ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 133.

³⁹⁰ Tevrat.

³⁹¹ ROTH, Martha T, a.g.e., 17, 27.

alacaklının da oğulunun öldürüleceğine ilişkin bir madde bulunmaktadır. Adam öldürmeye ilişkin en açık hüküm ise kanunun 153. maddesinde düzenlenmektedir. Bu madde bir kadının başka bir erkek için kocasını öldürtmesine ilişkindir. Kadın kazığa oturtularak cezalandırılmaktadır. Görüldüğü gibi Hammurabi Kanunu'nda adam öldürmeye ilişkin açık bir hüküm bulunmamaktadır. Kanunlardaki diğer hükümlerden kasten ve taksirle adam öldürmeye ilişkin ayrımlar yapılabilmektedir³⁹².

bb) Eski İsrail Hukuku'nda

Tevrat'ta adam öldürme suçu oldukça detaylı düzenlenmektedir. Adam öldürme suçunda genel kural olarak öldüren kişiye ölüm cezası uygulanmaktadır³⁹³. Levililer 24:17. cümlesinde yer alan hüküm basit adam öldürme suçunu düzenlenmektedir. Levililer 35:16-21. cümleleri arasında nitelikli adam öldürme düzenlenmektedir. Burada öldürme fiili demir, taş ya da öldürücü nitelikte olan tahtadan bir alet ile ya da kin güdülerek itme veya bir nesne fırlatma suretiyle işlenmektedir. Ölenin öcünü alma hakkına sahip olan kişiye katille karşılaşınca onu öldürme izni verilmektedir. Çıkış 21:12 maddede ise, adam öldürmeye ilişkin başka bir nitelikli hal düzenlenmektedir. Burada bir kişi öldürmek amacıyla başka bir kişiye vurmaktadır. Ölümün meydana gelmesi halinde öldüren kişi ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır. Çıkış 21:14. cümlesinde ise başka bir nitelikli hal olan hile ile bir kişinin öldürülmesi düzenlenmektedir. Hile ile adam öldüren kişinin de öldürüleceği belirtilmektedir.

Tevrat'ta taksirle adam öldürmeye ilişkin düzenlemeler de bulunmaktadır. Çıkış 21:13 ve Sayılar 35:22-24. cümleleri taksirle adam öldürmeye ilişkin düzenlemeleri içermektedir. Taksirle adam öldürme suçunda da ölen kişinin öcünü alacak kişinin öldürme hakkı bulunmaktadır. Ancak topluluk öldüren kişiyi öç alma hakkı olan kişiden korumakla yükümlüdür. Yani İsrail oğulları taksirle

³⁹² VERSTEEG, Russ, a.g.e., 109. TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 185, 200.

³⁹³ GALANTİ, Avram, a.g.e., 54-56.

adam öldüren kişiyi korumalı ve onu sığınak kentlerden³⁹⁴ birine göndermelidir. Sığınak kente giden kişi kentin başrahibi ölünceye dek orada kalmalıdır. Sığınak kentte bulunan kişi kentte olduğu müddetçe öldürülemez. Ancak kentten başrahip ölmeden çıkarsa, oç alma hakkı olan kişi onu öldürebilmektedir ve bu durumda adam öldürmüş sayılmamaktadır. Aynı hususlar Y.T. 19:4-5. cümlelerinde de düzenlenmektedir. Hatta taksirle adam öldürmenin nasıl olabileceğine ilişkin örnek³⁹⁵ dahi verilmektedir.

Y.T. 19:11-13 cümlelerinde kasten adam öldürmüş birinin sığınak kentlerden birine sığınması durumunu düzenlemektedir. Bu durumda kentin ileri gelenlerinin sığınan kişiyi oç alma hakkı olan kişiye teslim edeceği belirtilmektedir. Adam öldürmeye ilişkin diğer hükümler ise Sayılar 35:31 ve 32. cümlelerinde düzenlenmektedir. Bu hükümler oldukça dikkat çekicidir. Bu hükümlerle, adam öldürme fiili ister kasten ister taksirle işlenmiş olsun, adam öldüren kişiden ölen kişinin canı için bedel alınması yasaklanmaktadır. Ayrıca taksirle adam öldüren kişiden sığınak kentten başrahip ölmeden çıkıp kendi evinde yaşaması için bedel alınması da yasaklanmaktadır. Adam öldürme suçunda cezanın tazminatla değiştirilmesine ve hafifletilmesine müsaade edilmemektedir. Devamı olan 33. cümlede “kan dökmek ülkeyi kirletir, içinde kan dökülen ülke ancak kan dökenin kanıyla bağışlanır” denilmektedir³⁹⁶.

c) Hırsızlık

aa) Eski Mezopotamya Hukuku'nda

En eski devirlerden bu yana başkasına ait bir malın gizlice ve izinsiz olarak alınması hırsızlık olarak adlandırılmıştır. İlk zamanlarda bu suç özel ve

³⁹⁴ Sayılar 35: 9-15 : “ Şeria Irmağı'ndan geçip Kenan ülkesine girince, sığınak kentler olarak bazı kentleri seçin. Öyle ki, istemeyerek birini öldüren kişi oraya kaçabilsin; oç alacak kişiden kaçıp sığınacak bir yeriniz olsun. Böylece adam öldüren kişi topluluğun önünde yargılanmadan öldürülmesin. Vereceğiniz bu altı kent sizin için sığınak kentler olacak. Sığınak kentlerin üçünü Şeria ırmağının doğusundan üçünü Kenan ülkesinden seçeceksiniz. Bu altı kent İsraililer ve aralarında yaşayan yabancılarla yerli olmayan konuklar için sığınak kentler olacak.” Tevrat.

³⁹⁵ Y.T. 19:4-6: “...örneğin odun kesmek üzere komşusuyla ormana gidip ağacı kesmek için baltayı vurduğunda balta demiri saptan çıkar, komşusuna çarpar, komşusu ölürse...” Tevrat.

³⁹⁶ Tevrat. GALANTİ,Avram, a.g.e., 55,57,58.

cezası şahsi ölç niteliğinde kabul edilmekteydi. Ancak kamu düzeninin ve buna bağlı olarak kamu mülkiyetinin oluşmasıyla hırsızlık düzenlenmesi ve cezalandırılması gereken bir fiil halini almıştır.

Mülkiyet hakkına duyulan saygı sebebiyle Sümerliler ceza hukuku sistemlerinde hırsızlığa ilişkin hükümlere yer vermişlerdir³⁹⁷. Döneme ilişkin bir hukuk metninde yer alan hükümlere göre, gemi ve domuz çalan kişi malın değerinin iki katını ödemekle yükümlüdür³⁹⁸. Urukagina Adaletnamesi'nde de hırsızlığa ilişkin bir takım düzenlemeler bulunmaktadır. Bunlar daha ziyade üst sınıf insanların alt sınıf insanlardan balık çalmalarına ilişkin olmaktadır³⁹⁹.

Hammurabi Kanunu'nda hem devlete ait hem de özel kişilere ait mülkiyet hakkına önem verilmesi sebebiyle mülkiyete ilişkin çeşitli düzenlemeler bulunmaktadır. Bu sebeple bu hakkı ihlal eden hırsızlık suçu içinde ağır ve etraflı düzenlemeler getirilmiştir⁴⁰⁰.

Hırsızlığa ilişkin hükümler kanunun 6. maddesiyle başlamaktadır. Buna göre saray veya tapınağa ait bir eşyayı çalan ve bu eşyayı kabul eden kişiler ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır. 8. madde ise saray veya tapınağa ait bir geminin ya da hayvanın çalınmasına ilişkin olmaktadır. Bu durumda çalan kişi otuz şikel tazminat ödemekle yükümlü tutulmaktadır. Eğer mallar bir muşkenuma ait ise, on şikel tazminat ödenmektedir. Saray ve tapınağa ait malların çalınmasına ilişkin bu iki madde arasındaki fark 6. maddede düzenlenen eşyanın maddi ve dini değerinin yüksek olması şeklinde açıklanmaktadır. Birinde ceza olarak idamın diğerinde ise tazminatın öngörülmesi ancak bu şekilde izah edilmektedir⁴⁰¹. 8. madde ile aynı zamanda saraya ait olan bir malla muşkenuma ait olan bir mal arasında ayırım yapılmaktadır. Muşkenuma ait bir malın çalınmasında daha az tazminat

³⁹⁷ ŞENSOY, Naci. “ Eski Devirlerde ve İslam’da hırsızlık Suçu”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Devletler Hususi Hukuku Ord. Profesörü Muammer Raşit Seviğ’e Armağan’dan ayrı baskı, (İstanbul-1956), 1,2.

³⁹⁸ SLHF (iii10-12), (iii13-15), ROTH, Martha T, a.g.e.,49.

³⁹⁹ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,111.

⁴⁰⁰ OKANDAN, G. Recai a.g.m., 27.

⁴⁰¹ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,113-114. TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,186.

öngörülmektedir⁴⁰². 8. maddeye ilişkin son husus ise hırsızın tazminat parasını ödeyememesi durumunda ölüm cezası ile cezalandırılacağına ilişkindir⁴⁰³.

Hammurabi Kanunu'nun 22. maddesi kişinin hırsızlık yaparken yakalanmasına ilişkindir. Yani suçlu ve mağdur fiziksel olarak karşı karşıya ya da yakın olmaktadır. Bu halde hırsız ölüm cezasıyla cezalandırılmaktadır. Herhalde kişinin hırsız tarafından saldırıya uğrayabileceği ihtimali düşünülmüştür. 23. madde kişinin yakalanamaması durumunda hırsızlığın gerçekleştiği bölgenin ileri gelenlerini, çalınan malın değerini mağdura ödemekle yükümlü kılmaktadır. 24. madde ise hırsızın ev sahibini öldürmesi durumunda bölgenin ileri gelenlerinin ölenin ailesine belirli bir miktar para vereceği bildirmektedir⁴⁰⁴.

Hammurabi Kanununun 7. maddesi ve benzer bir düzenlemeyi getiren Eşnunna Kanununun 40. maddesi çalıntı malların satışının engellenmesine ilişkin düzenlemeler getirmektedir. Bu maddelerde, bir adamın, başka bir hür adamın oğulundan ya da kölesinden sözleşmesiz veya şahitsiz bir hayvan veya bir eşya, satın ya da emanet alması durumunda, hırsız olarak kabul edileceği ve ölüm cezası ile cezalandırılacağı belirtilmektedir⁴⁰⁵.

Söz konusu hükümlerle kişiler satın ya da emanet aldıkları mallara ilişkin ellerinde sağlam kanıtlar buldurmaya zorlanmaktadır. Hammurabi Kanunu'nun 9. maddesi 7. maddedeki düzenlemeyi tamamlayıcı niteliktedir. Oldukça karmaşık bir düzenlemedir. Buna göre, bir kişi bir eşya satın alırsa ve başka bir kişi satılan eşyayı tanırsa ve kendi kaybolmuş eşyası olduğunu iddia ederse, her iki tarafta tanıklarını getirmektedir. Malın satın alındığına ilişkin ve malının kaybolduğuna ilişkin iddialara tanıklık edecek kişiler hakimler tarafından dinlenmekte ve kararı hakimler vermektedir. Satan kişinin suçlu bulunması durumunda, eşyanın gerçek sahibi eşyasını, satın alan kişide satıcının malından parasını geri almaktadır. Satıcı hırsız olarak kabul edilmekte ve ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır. 12. madde satıcının daha önceden ölmesi durumunda, satın alan kişinin hakimlerin

⁴⁰² KLENGEL,Horst, a.g.e.,206.

⁴⁰³ TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,186.

⁴⁰⁴ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,114. TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,187.

⁴⁰⁵ YARON, Reuven, a.g.e., 269,270. TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,83,186.

belirleyeceği miktarın beş katını satıcının malından alacağını belirtmektedir. 10. maddeye göre, eşyayı satın alan kişi iddiasını kanıtlayamazsa, hırsız olarak kabul edilmekte ve ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır. Eşya sahibine iade edilmektedir. 11. madde tam tersi durumu düzenlemektedir. Bu durumda eşyanın sahibi olduğunu iddia eden taraf yalancı kabul edilmekte ve iftirasından ötürü ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır⁴⁰⁶. 13. maddede satın alana tanıklarının uzakta olması durumunda, onları getirebilmesi için altı aylık süre tanınmaktadır. Bu süre içinde tanıklarını getiremezse karine olarak yalancı kabul edilmekte ve davanın cezası ona yükletilmektedir. Yani ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır.

Hammurabi Kanunu'nda bazı özel hırsızlık halleri de düzenlenmektedir. Kanunun 14. maddesi çocuk çalınmasına ilişkindir. Daha doğrusu çocuk kaçırlması Eski Mezopotamya'da hırsızlık olarak kabul edilmektedir. Kişi ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır. 25. madde yangın esnasında bir kişinin eve girip hırsızlık yapmasını düzenlemektedir. Bu durumda hırsızlık yapan kişi ateşe atılarak öldürülmektedir⁴⁰⁷. Bunlar dışında hizmet ve emanet sözleşmelerini incelerken bir takım hırsızlık olarak kabul edebileceğimiz fiiller üzerinde durmuşuk.

bb) Eski İsrail Hukuku'nda

Çıkış 20. bapta yer alan on emirde 15. cümlede hırsızlık yasaklanmaktadır. İfade açıktır: "Çalmayacaksın." Bunun dışında hırsızlığa ilişkin bir takım düzenlemeler Tevrat'ta yer almaktadır. Çıkış 22:1. cümlesi öküz ya da koyun çalan veya öldüren kişiyi her koyun için dört koyunu, her öküz için beş öküzü tazminat olarak vermekle yükümlü tutmaktadır. 2. cümlede gece vakti yapılan hırsızlığı nitelikli hırsızlık olarak kabul edilmekte ve ev sahibinin hırsızı öldürmesi durumunda sorumlu tutulmayacağını belirtilmektedir. 3. cümle ise, hırsızlığın gündüz gerçekleşmesi durumunda, ev sahibinin kan dökmekten sorumlu tutulacağını düzenlemektedir. Aynı cümle hırsızın çaldığı malın değerini

⁴⁰⁶ TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,186.

⁴⁰⁷ KLENGEL,Horst, a.g.e.,205. TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,186,187.

ödemekle yükümlü tutmaktadır. Ödeyemediği takdirde köle olarak satılacağı belirtilmektedir. 4. cümle çalınan malın (öküz, eşek, koyun) sağ olarak, hırsızın elinde yakalanması durumunda, hırsızın malın iki katını ödemekle yükümlü olduğunu düzenlemektedir.

Tevrat Çıkış 21:16. ve Y.T. 24:7. cümlelerinde insan kaçırılmasını düzenlemektedir ve bu durumda kaçırılan kişinin ölüm cezası ile cezalandırılacağını bildirilmektedir⁴⁰⁸.

d) Cinsel Suçlar

Aile hukukuna ilişkin açıklamalarımızda zina üzerinde durmuştuk. Burada yapacağımız açıklamalarda tecavüz ve ensest suçlarına değineceğiz.

aa) Tecavüz

Eski Mezopotamya’da kural olarak mağdur kadın evliyse ya da nişanlılık evliliği gerçekleşmişse, tecavüz suçunun cezası ölümdür⁴⁰⁹. Eski İsrail Hukuku’nda ise evli veya nişanlılık evliliği gerçekleşmiş bir kızın tecavüze uğraması iki şekilde ele alınmaktadır. Y.T. 22:23-27. cümleleri arasında iki durum düzenlenmektedir. Eğer tecavüz olayı kırdan yani şehir dışında gerçekleşmişse, suçlu adam ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır. Mağdur kadın ise yardım isteme olanağı bulunmadığı için bir ceza almamaktadır. Ancak olay şehir içinde gerçekleşmişse, bu durumda kadının yardım isteyebileceği kabul edilmektedir. Bu sebeple kadın yardım istemediği için olay zina olarak kabul edilip, her ikisi de ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır.

Tevrat nişanlılık evliliği gerçekleşmemiş veya evli olmayan kızın tecavüze uğraması halinde ne olacağını da düzenlemektedir. Bu durumda tecavüz eden kişi başlık parasını babasına ödeyip kız ile evlenmekle yükümlü tutulmaktadır. Kız ile

⁴⁰⁸ Tevrat. GALANTİ,Avram, a.g.e., 59,61.

⁴⁰⁹ Eşnunna md 26, Hammurabi md 130, TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,81,198. Urnammu md. 6, ROTH, Martha T, a.g.e.,17.

evlenmese dahi kızın babasına başlık parasını ödemekle yükümlüdür. Bu hususlar Y.T. 22:28 ve Çıkış 22:16. cümlelerinde düzenlenmektedir⁴¹⁰.

bb) Ensest

Hammurabi Kanunu'nda bir dizi ensest yasağı bulunmaktadır. Bu yasaklar 154-158. maddeler arasında düzenlenmektedir. 154. madde bir adamın kızıyla cinsel ilişki kurmasını düzenlemektedir. Adam sürgün edilerek cezalandırılmaktadır. Kıza ise bir ceza verilmemektedir. Ancak 157. maddede düzenlenen aynı suçu işleyen ana oğul ise ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır. 158. madde ise, bir adamın, babasına çocuk doğurmuş üvey annesi ile cinsel ilişki kurmasını düzenlemektedir. Bu durumda da adam sürgün cezası ile cezalandırılmaktadır. 155 ve 156. maddeler bir adamın geliniyle cinsel ilişki kurması suçunu düzenlemektedir. Oğulunun eşiyle cinsel ilişki kurup kurmaması verilecek cezayı etkilemektedir. Eğer oğulu daha önceden karısıyla birlikte olmuşsa, geliniyle cinsel ilişkiye giren adam suda boğularak öldürülmektedir. Ancak henüz bir cinsel ilişki yaşanmamışsa, bu halde kayınpeder gelinine tazminat ödemekle ve gelinine baba evinden çeyiz olarak ne getirdiyse onu geri vermekle yükümlü tutulmaktadır⁴¹¹.

Tevrat'ta cinsel yasaklar daha geniş ve ayrıntılı olarak düzenlenmektedir. Levililer 18. bapta bir dizi ensest yasağı sayılmaktadır. Levililer 20:11'den itibaren ise cezaları belirtilmektedir. Buna göre, bir kişi annesiyle, üvey annesiyle veya geliniyle cinsel ilişki kurması halinde her ikisi de öldürülmektedir. Üvey kız kardeşi ile yatan adam sürgün cezası ile cezalandırılmaktadır. Hala ve teyze ile cinsel ilişki kuran kişinin cezalandırılacağı belirtilmiş ama cezanın niteliği belirtilmemiştir. Bunlar dışında kız kardeşi, amcasının eşi, erkek kardeşinin eşi, karısı yaşadığı müddetçe karısının kız kardeşi ile cinsel ilişkide bulunmak yasak ve günah olarak düzenlenmektedir. Bir adam hem bir kız hem de kızın anasıyla evlendiği takdirde üçü de yakılarak cezalandırılmaktadır.

⁴¹⁰ Tevrat. GALANTİ,Avram, a.g.e., 59,61.

⁴¹¹ TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,205. VERSTEEG,Russ, a.g.e.,118,119.

Bu yasaklar dışında Tevrat'ta eşcinsellik ve hayvanlarla cinsel ilişki kurmak da yasaklanmakta ve bu yasakların ihlalinde kişiler ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır⁴¹².

e) Askeri Suçlar

Hammurabi kurmuş olduğu devletin gücünü kuvvetli ordusundan almaktaydı. Bu gücün suistimalini önlemek için de bir takım hükümler gerekliydi. Bu hükümlerin getiriliş sebebi, üst düzey yetkililerin yetkilerini sıkça kötüye kullanması olduğu tahmin edilmektedir⁴¹³. Kanunda bir kimsenin para ödeyerek başka birini kendisi yerine askere yollaması ve bu kişinin asker olarak kabul edilmesi yasaklanmaktadır. Yollayan asker ile kabul eden komutan ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır. Üst düzey bir komutan altında bulunan bir askerin eşyasını alır, onu kiralar ya da kralın ona verdiği bir hediyeyi zorla elinden alırsa, o komutan ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır. Benzer bir hüküm Eşnunna Kanunu'nda da düzenlenmektedir. Burada söz konusu suistimal kayıp bir eşyayı alı koymaktır ve ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır⁴¹⁴.

f) Hakkı Olmayan Yere Tecavüz

Eşnunna Kanunu'nun 12 ve 13. maddeleri bir kimsenin evine ya da tarlasına gece vakti ya da gündüz vakti izinsiz girilmesi durumları düzenlenmektedir. Gece vakti bir başkasının evinde ya da tarlasında bulunan kişi ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır. Gündüz vakti yakalanan kişi ise tazminat ödemekle yükümlü tutulmaktadır. Lipit-İştar Kanunu'nun 9. maddesi hem izinsiz girmeyi hem de hırsızlığı aynı madde içinde düzenlemekte ve ceza olarak tazminat öngörmektedir. Hammurabi Kanunu'nun 21. maddesi bir kimsenin bir eve delik açması durumu düzenlenmektedir ve o kişinin ölüm cezası (deliğin önünde asılarak) ile cezalandırılacağı bildirilmektedir⁴¹⁵. Eski İsrail Hukuku'nda

⁴¹² Tevrat. GALANTİ,Avram, a.g.e., 59,61.

⁴¹³ KLENGEL,Horst, a.g.e.,211.

⁴¹⁴ Hammurabi Kanunu md. 26,33,34, Eşnunna Kanunu md. 50, TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,84,187,188. VERSTEEG,Russ, a.g.e.,122.

⁴¹⁵ TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,80,187. ROTH, Martha T, a.g.e.,28. VERSTEEG,Russ, a.g.e.,122,123.

ise, Tevrat'ın Çıkış 22:2. cümlesindeki düzenlemeler hem hırsızlığa hem de başkasına ait mülke izinsiz girmeye ilişkin olmaktadır⁴¹⁶.

g) Ceza Gerektiren İhmal

İnşaatçının sorumluluğu diğer meslek adamlarının sorumluluğundan daha farklı düzenlenmektedir. İnşaatçının sorumluluğu Hammurabi Kanunu'nun 229. ve 230. maddelerinde düzenlenmektedir. İnşaatçının yaptığı duvar yıkılıp ev sahibinin ölümüne sebep olursa, o inşaatçı öldürülmektedir. Eğer ev sahibinin oğulunun ölümüne neden olursa inşaatçının oğlu öldürülmektedir. Yani inşaatçının ihmalden oğlu dahi sorumlu tutulabilmektedir⁴¹⁷.

Eşnunna Kanunu'nun 58. maddesi mülk sahibinin evinin zayıf duvarından ötürü sorumluluğunu düzenlemektedir. Zayıf duvar çökerek bir kimsenin ölümüne sebep olmuşsa, can davası söz konusu olmaktadır ve davada hükmü kral vermektedir. Kanunun 59. maddesi bekçinin sorumluluğunu düzenlemektedir. Eğer hırsızlar bekçinin ihmali sebebiyle eve girerlerse, bekçi sözleşmesini ihlal etmiş sayılmakta ve ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır⁴¹⁸.

h) Yalancı Tanıklık

Yalancı tanıklığa ilişkin ilk düzenlemeler Urnammu Kanunu'nda karşımıza çıkmaktadır. Kanunun 28. maddesine göre bir kimse yalancı tanıklık yaptığı taktirde karşı tarafa tazminat ödemekle yükümlü tutulmaktadır. 29. madde ise kendisini tanık olarak gösteren kişinin yemin ederek ifade vermeyi reddetmesi durumunda karşı tarafa davanın konusunun değeri kadar tazminat ödemekle yükümlü tutulmaktadır.

Hammurabi Kanunu'nun 1,3 ve 4. maddeleri yalancı tanıklığa ilişkin olmaktadır. 1. madde, bir kişinin başka bir kişiyi adam öldürmekle suçlaması ve bu iddiasını kanıtlayamamasını düzenlenmektedir. Bu durumda, suçlayan kişi ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır. 3. madde, canla ilgili bir davada yalancı

⁴¹⁶ Tevrat.

⁴¹⁷ TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e.,207. KLENGEL, Horst, a.g.e.,252.

⁴¹⁸ VERSTEEG, Russ, a.g.e.,123,124. ROTH, Martha T, a.g.e.,68.

tanıklıkta bulunan kişinin ölüm cezası ile cezalandırılacağını düzenlemektedir. 4. madde dava konusunun tahıl ya da gümüş olması durumunda yalancı tanıklık yapan kişinin dava konusu değer kadar tazminatla yükümlü tutulacağını belirtmektedir. Bu maddeler kanunda yer alan genel düzenlemelerdir. Kanunun 127. maddesi yalancı tanıklığa ilişkin özel bir düzenleme getirmektedir. Buna göre, bir kişi bir rahibeyi ya da başka bir adamın karısını suçlarsa (zina ile) ve iddiasını ispatlayamazsa başının yarısı traş edilerek cezalandırılmaktadır⁴¹⁹.

Tevrat'ta da yalancı tanıklığa ilişkin düzenlemeler bulunmaktadır. Çıkış 23:1. cümlesinde İsrail oğullarına haksız yere tanıklık etmemeleri emredilmektedir. Y.T. 19:16-19 cümleleri arasında yer alan maddeler, Hammurabi Kanunu'ndaki düzenlemelere paralel olarak, kişinin yalancı tanıklık yaptığı davada, davanın konusu değer ne ise, onu ödemekle veya vermekle cezalandırılacağı belirtilmektedir⁴²⁰.

i) Dini Nitelikteki Suçlar

Hammurabi Kanunu'nda meyhaneci kadınların rahibelere içki satmasının yasaklandığını ve aksi halde meyhaneci kadının yakılarak ölüm cezasına çarptırıldığını belirtmiştik. Bu düzenlemelerle kutsal bir sınıf olan rahibelerin aynı zamanda fahişelik mesleğinin yürütüldüğü meyhanelerden uzak tutulması amaçlanmaktadır⁴²¹.

Tevrat'ta yer alan hükümlerin hepsi aynı zamanda dini niteliktedir. Ancak bazı hükümler tamamen dinsel nitelikte suç olarak sayılmaktadır ve dünyevi bir unsuru bulunmamaktadır. Levililer 24:16. cümlesi Yehova'nın ismine küfredilmesini yasaklamaktadır ve ister yerli ister yabancı olsun bu suçu işleyen kişinin recm(taşlanarak) edilerek öldürüleceği belirtilmektedir. Çıkış 21:17.

⁴¹⁹ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,124. ROTH, Martha T, a.g.e.,20. TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,185,197.

⁴²⁰ Tevrat.

⁴²¹ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,125.

cümlesindeki hüküm anne ve babasına lanet eden kişinin öldürüleceğini düzenlemektedir⁴²².

j) Büyücülük

Büyücülüğün yasaklanmasına ilişkin ilk düzenlemeleri Lagaş kralı ensi Gueda'nın Eninnu tapınağına yaptırdığı stelden öğreniyoruz. Stelde Gueda'nın büyücü kadınları şehirden dışarı attırdığı yazılmaktadır.

Hammurabi Kanunu'nun tanıklığa ilişkin 2. maddesini dolaylı olarak yorumlayarak büyücülüğün yasaklandığı sonucuna varmaktayız. Bu maddede bir kişinin başka bir kişiyi büyü yapmakla suçlaması durumunda, suçlanan kişinin aklanmak için suya atılacağı belirtilmektedir. Buradaki su ordali ceza niteliğinde değildir. Ancak sudan çıkamazsa hem büyücülük yaptığı kanıtlanmakta hem de bütün malları suçlamada bulunan kişiye verilmektedir⁴²³.

Tevrat'ta büyücülüğe ilişkin daha detaylı düzenlemeler bulunmaktadır. Levililer 19:26. ve 31. cümleleri İsrail oğullarına kehanette bulunmayı falcılık yapmayı ve cincilere, ruh çağıranlara danışmayı yasaklamaktadır. Levililer 20:6. cümle ise bu kimselere danışanların Yehova'nın halkının arasından atılacağı düzenlenmektedir. Benzer hususlar Y.T. 18:10-11. cümlelerinde yer alan hükümlerde tekrarlanmaktadır. Çıkış 22:18. cümlede yer alan hüküm büyücülük yapan kadının öldürülmesini emretmektedir⁴²⁴.

k) Özgürlüğün Kısıtlanması

Eski Mezopotamya'da özgürlüğün kısıtlanması suç olarak kabul edilmiş ve buna ilişkin düzenlemeler getirilmiştir. Urnammu Kanunu'nun 3. maddesi bir kişinin başka bir kişiyi hapsedmesi durumunda alıkoyduğu kişiye tazminat ödemekle yükümlü kılmaktadır. Hammurabi Kanunu'nun 14. maddesinde de bir çocuğun kaçırılması düzenlenmektedir ve kaçırın kişi ölüm cezası ile

⁴²² Tevrat.

⁴²³ ÇİĞ, Muazzez İlmiye, Ortadoğu Uygarlık Mirası-2,(İstanbul,2006), 200.

⁴²⁴ Tevrat.

cezalandırılmaktadır. Bu durum hırsızlığın yanı sıra ayrıca özgürlüğün kısıtlanması olarak da kabul edilmektedir⁴²⁵.

Tevrat 21:16. cümlesinde, amacı ister satmak ister alıkoymak olsun, başkasının özgürlüğünü kısıtlamak için adam kaçırın kişi ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır. Aynı husus Y.T. 24:7. cümlesinde tekrar edilmektedir⁴²⁶.

4. Haksız Fiiller

a) Zina Suçlamasıyla Hakaret

Urnammu Kanunu'nun 14. maddesi evli bir adamın karısının zina yapmakla suçlanması durumunu düzenlemektedir. Hakarete maruz kalan kadın aklanmak için suya atılmaktadır. Kadın sudan çıkarsa aklanmış olmaktadır ve hakarete bulunan kişi tazminat ödemekle yükümlü tutulmaktadır. Lipit-İştar Kanunu'nun 33. maddesi bir adamın bakire kızının zina yapmakla suçlanmasını düzenlemektedir. Suçlayan kişinin tazminat ödemekle yükümlü olduğu belirtilmektedir⁴²⁷.

Aile hukukuna ilişkin açıklamalarımızda Tevrat'ın bu konuya değindiğini belirtmiştik. Y.T. 22:13 cümlesinde zina suçlamasına ilişkin düzenleme bulunmaktadır. Kocanın eşini zina ile suçlaması ve aksinin ispatlanması halinde adam kayınpederine tazminat ödemekle yükümlü tutulmakta ve eşini boşaması yasaklanmaktadır⁴²⁸.

b) Kavga (Riskin Üstlenilmesi-Birlikte Kusur)

Eski Mezopotamya ve Eski İsrail Hukuku'nda kavga esnasında yaralanma ve ölüm neticeleri adam öldürme ve yaralama suçlarından ayrı tutulmaktadır. Kavga anlam olarak da saldırıdan farklı olmaktadır. Kavgada kişinin kendi

⁴²⁵ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,125,126. ROTH, Martha T, a.g.e.,17. TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,197.

⁴²⁶ Tevrat.

⁴²⁷ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,140. ROTH, Martha T, a.g.e.,18,33.

⁴²⁸ Tevrat.

uğradığı zararda kendi payı da bulunmaktadır. Birlikte kusur hali söz konusudur⁴²⁹.

Kavga Eşnunna Kanunu'nda 47/A maddesinde düzenlenmektedir. Buna göre, awilum sınıfından biri kavga esnasında başka bir awilum sınıfından kişinin ölümüne sebebiyet verirse sadece tazminat ödemekle yükümlü tutulmaktadır⁴³⁰. Hammurabi Kanunu kavgaya ilişkin daha detaylı düzenlemeler getirmektedir. Kavga kanununun 206-208. maddeleri arasında düzenlenmektedir. Kavga sırasında bir awilum başka bir awilumu yaralarsa, sadece doktor masraflarını ödemekle yükümlü tutulmaktadır. Ölüm meydana gelirse, tazminat ödemekle yükümlü tutulmaktadır. Ölen kişi muşkenum sınıfından bir kişiye, daha az bir miktarda tazminatla yükümlü tutulmaktadır⁴³¹.

Tevrat'ta kavgaya ilişkin düzenlemeler daha farklıdır. Çıkış 21:22-25. cümleleri arasındaki düzenlemede kavga esnasında hamile bir kadına çarpılıp çocuğunun düşürülmesi düzenlenmektedir. Bu durumda kavga eden kişiler kadının kocasının talep ettiği ve hakimlerin de onayladığı tazminat miktarını ödemekle yükümlü tutulmaktadır. Ancak daha başka bir zarar meydana gelirse, ölüm, sakatlık vs., kısas prensibi uygulanmaktadır⁴³².

c) Meslek Adamlarının Sorumluluğu (Doktorlar ve Veterinerler)

Hammurabi Kanunu çeşitli meslek gruplarına ilişkin düzenlemeler içermektedir. Doktor ve veterinerlerin sorumluluğuna ilişkin düzenlemeler önem arz etmektedir. Bu maddelerle doktorlar ve veterinerler çok dikkatli hareket etmeye ve iyileştiremeyecekleri hastalara müdahale etmemeye mecbur edilmektedirler⁴³³. Doktorlara ilişkin düzenlemeler kanununun 218-220. maddeleri arasında yer almaktadır. Buna göre, bir doktor bir kişiyi (awilum ya da muşkenum) ameliyat ederken ölmesine ya da gözünün kör olmasına sebebiyet verirse bileği kesilerek cezalandırılmaktadır. Ölen ya da kör olan kişi bir köle ise,

⁴²⁹ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 140, 141.

⁴³⁰ ROTH, Martha T, a.g.e., 66.

⁴³¹ TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 206.

⁴³² Tevrat.

⁴³³ ÇİĞ, Muazzez İlmiye, a.g.e., 190.

sahibine tazminat ödemekle yükümlü tutulmaktadır. 225. madde veterinerlere ilişkin olmaktadır. Veteriner hayvanı iyileştirirken ölümüne neden olursa hayvanın değerinin dörtte birini tazminat olarak ödemekle yükümlü tutulmaktadır⁴³⁴.

d) Hayvan Zararları (Öküzün vermiş olduğu zararlardan ötürü sorumluluk)

Eski Mezopotamyalılar öküzlerin bir dereceye kadar kontrol edilemez hayvanlar olduklarını fark etmişlerdir⁴³⁵. Öküzlerin hem tarım hem hayvancılık açısından önemi de onlar için büyük olmaktadır. Bu sebeple bu menfaat yönünde düzenlemeler getirilmiştir. Hammurabi Kanunu'nun 250 ve 251. maddeleri öküz toslamasına ilişkin düzenlemelere ilişkin olmaktadır. Buna göre, bir öküz yoldan geçen bir adamı toslayarak öldürürse, öküz sahibinin bir sorumluluğu bulunmamaktadır. Çünkü adamı öküz öldürmüştür. Ancak öküz huysuzluğu ve saldırganlığı ile biliniyorsa, bu durumda hayvan sahibi öküzün vermiş olduğu zarardan sorumlu tutulmaktadır. Hayvan sahibi tazminat ödemekle yükümlü tutulmaktadır. Burada dikkat çekici nokta ise, ölen kişinin awilum ya da muşkenum olmasının sorumlulukta ya da cezada bir fark yaratmamasıdır⁴³⁶.

Eşnunna Kanunu'nda da hayvan zararlarına ilişkin bir takım hükümler bulunmaktadır. Hayvan zararları kanununun 53 ve 57. maddeleri arasında düzenlenmektedir. 54 ve 53. madde bir öküzün başka bir öküzü toslayarak öldürmesine ilişkindir. Buna göre, hayatta kalan öküz ile ölen öküzün değerlerinin toplamı iki öküz sahibi arasında paylaştırılmaktadır. Bu sıra dışı çözüm oldukça adil ve akıllıcadır. Ortada paylaşılabilir nitelikte bir canlı hayvan ile yine aynı nitelikte ölü bir hayvan bulunmaktadır. Böylece her iki tarafta memnun edilebilmektedir. Aynı düzenleme Tevrat'ta da bulunmaktadır. Çıkış 21:35 cümlede düzenlenmektedir. Bu hükmün Tevrat'a Mezopotamya geleneğinden geçmiş olduğu kabul edilmektedir.

⁴³⁴ TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 206, 207.

⁴³⁵ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 138.

⁴³⁶ KLENGEL, Horst, a.g.e., 252. TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 209.

Eşnunna Kanunu'nun 54. maddesine göre, öldüren hayvan huysuzluğu ile bilinmekteyse, bu durumda öldüren hayvanın sahibi, ölen hayvan sahibine ölen öküzün değerinin üçte ikisini vermekle yükümlü tutulmaktadır. Öküz toslayarak bir kölenin ölümüne sebep olmuşsa, hayvan sahibinin bu durumda da tazminat yükümlülüğü bulunmaktadır. Tevrat'ın aynı durumu düzenleyen Çıkış 21:36. cümlesinde yer alan hükme göre, toslayan öküz sahibinin ölen öküzün sahibine yeni bir öküz verme yükümlülüğü bulunmaktadır⁴³⁷.

Eşnunna Kanunu köpeklere ilişkin düzenlemeler de getirmiştir. Sahibi bu hususta uyarılmış saldırgan bir köpek, bir awilumun ya da bir muşkenumun ölümüne sebebiyet verirse, sahibi tazminatla yükümlü tutulmaktadır. Ölen kişi bir köle ise daha düşük bir tazminat öngörülmektedir⁴³⁸.

5. Yaptırımlar

Genel olarak Eski Mezopotamya'da verilen cezalar beş tipte olmaktadır. Bunlar, ölüm (yakılarak, boğularak veya kazığa oturtularak), sakatlama (bir organın kesilmesi ya da gözün oyulması), tazminat (zararın birebir aynısı ya da para değeri olarak karşılığı) sürgün ve kırbaç cezasıdır⁴³⁹. Eski İsrail Hukuku'nda bunlara ek olarak recm (taşlayarak öldürme) uygulaması da mevcuttur⁴⁴⁰. Kanunlarda hapis cezasına ilişkin hüküm bulunmamaktadır. Ancak bazı Sümerce mahkeme zabıtlarından sayısı fazla olmasa da hapis cezasının uygulandığı bilinmektedir⁴⁴¹. Hapis cezası Babil'de ise çok daha ileri zamanlarda görülmektedir⁴⁴².

H- Mahkemelerin Yapılanması ve Yargılama Usulü Süreci

1. Genel Olarak

Eski Mezopotamya'da en eski devirlerden bu yana halk meclislerinin varlığı bilinmektedir. Gılgamış Destanı'ndan II. Er Sülaleler devrinde, Uruk

⁴³⁷ YARON, Reuven, a.g.e., 291-294. TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 84, 85. Tevrat.

⁴³⁸ Eşnunna Kanunu md. 56-57, TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 85

⁴³⁹ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 126-127. OKANDAN, G. Recai a.g.m., 32.

⁴⁴⁰ Bkz. 151.

⁴⁴¹ ÇİĞ, Muazzez İlmiye, a.g.e., 63.

⁴⁴² JOHNS, C.H.W, a.g.e., 117.

kentinde bir “yaşlılar meclisi” bir de “asker doğmuşlar” meclisi bulunduğunu ve Gılgamış’ın yaşlılar meclisine danıştığını bilmekteyiz. Akkadlar ve III. Ur Sülalesi zamanında elimize meclislere ilişkin pek fazla bilgi geçmemektedir. Çünkü bu dönemlerde kuvvetli bir siyasi birlik ve merkezi otorite bulunmaktaydı. Ancak İsin-Larsa ve Eski Babil döneminde halk meclisleri tekrar karşımıza çıkmaktadır. İki çeşit meclis bulunmaktadır. Birincisi bütün erkek vatandaşların katıldığı “genel meclis”, ikincisi ise yaşlı ve ileri gelenlerin katıldığı “yaşlılar meclisidir”.

Bu meclislerin davalara da baktığı bilinmektedir. Vatandaşların aralarındaki anlaşmazlıklarla yaşlılar meclisi ilgilenmekteydi. Genel meclis ise büyük ceza davalarına bakmaktaydı ve ölüm cezası verme yetkisine sahipti⁴⁴³. Özellikle İsin-Larsa döneminde Nippur kentinde genel meclis önünde görülen “suskun kadın” davası en meşhur olanıdır⁴⁴⁴.

2. Mahkemeler ve Hakimler

Eski Mezopotamya’da daha Akkadlar çağında hakimlerin varlığı bilinmektedir⁴⁴⁵. Eski Babil döneminde de özel eğitilmiş profesyonel hakimlerin davalarla ilgilenmeye başladığı görülmektedir. Bu dönemde yaşlılar meclisi hala varlığını sürdürmekte ve davalarla ilgilenmektedir. Ancak etkinlikleri sınırlandırılmıştır. İkinci derecede yerel davalara bakmaktadırlar. Kral saray ekonomisine ilişkin davalarda baş hakimdir⁴⁴⁶. Eşnunna’da farklı bir durum söz

⁴⁴³ KINAL, Füzuran.”Eski Önasya Medeniyetlerinde <Halk meclisleri>” Belleten, XXVI,104, (1962),641,642.

⁴⁴⁴ “Suskun Kadın” davası bilinen ilk ceza davası örneğidir. Davanın konusu üç kişinin bir tapınak görevlisini öldürmesidir. Katiller kurbanın karısına bu durumu haber vermişlerdir ve garip bir biçimde kadının bu sırrı saklamış ve yetkililere haber vermemiştir. Bir şekilde olay duyulmakta ve bu üç kişiyle birlikte kadın da mahkeme huzuruna çıkarılmaktadır. Mahkemenin 9 üyesi cinayeti öğrendikten sonra suskun kalarak kadının da suçlu sayılması gerektiğini ve kadının da ceza alması gerektiğini savunurken, iki üye kadını savunmakta cinayeti kadının işlemediğini ve suçlu sayılmayacağını savunmaktadır. Sonuç, kadın suçlu bulunmamıştır. KRAMER, Samuel Noah, Tarih Sümer’de Başlar,(İstanbul 2002), 82-84. Bu karar Sümer hukuk çevrelerinde oldukça önemli görüldüğü ve emsal teşkil etmesi ve benzer davalarda kullanılması için birkaç kopyasının çıkarıldığı kabul edilmektedir. ÇİĞ, Muazzez İlmiye, Ortadoğu Uygarlık Mirası, (İstanbul,2006) 81.

⁴⁴⁵ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,53.

⁴⁴⁶ KLENGEL,Horst, a.g.e.,175,176.

konusudur. Burada hakimler yirmi ile altmış şikel arasında değişen davalarda hüküm verebilmektedir. Ceza konusu ölüm olan davalara sadece kral bakabilmektedir⁴⁴⁷.

Eski Babil döneminde mahkemeler sayıları üç ile altı arasında değişen hakimlerden oluşmaktadır⁴⁴⁸. Hakimler yüksek statüde ve önemli insanlar olmaktadır. Bazı durumlarda hakimler kanunlar tarafından özel olarak görevlendirilmektedir. Örneğin, babanın evladını mirasından mahrum etmek istemesi durumunda, mirastan çıkarmayı gerektirecek sebeplerin varlığının araştırılması veya çocukları küçük olan dul kadının tekrar evlenebilmesi için ölen babanın malvarlığının tespit edilmesi ve evliliğin onaylanması gibi⁴⁴⁹.

Hammurabi Kanunu'nda ayrıca hakimlere ilişkin görevlerini kötüye kullanmalarını engelleyici nitelikte bir hüküm de bulunmaktadır. Kanunun 5. maddesine göre, bir hakim bir dava hakkında kesin karar verip, belge düzenleyip sonradan da kararını değiştirmişse ve durumundan şikayetçi olunmuşsa, dava konusu değer on iki katını ödemekle yükümlü tutulmaktadır. Ayrıca meclisteki görevinden atılmakta ve bir daha hakimlik yapamamaktadır⁴⁵⁰.

Eski Babil döneminde mahkemelerin yapılanması neredeyse tamamen devletin eline geçmiştir. Hakimlerin atamalarını kral yapmaktadır. Tapınakların adı yargı merci olarak anılmamaktadır. Yerel otoritelerin yetkileri sınırlandırılmıştır⁴⁵¹.

Mahkemelerde hakimler dışında yer alan diğer profesyoneller de katiplerdir. Katipler de tıpkı hakimler gibi özel eğitilmiş kişilerdir. Sayıları pek fazla olmasa da kadın katiplerin varlığı bilinmektedir. Katipler davada ayrıca hakimlik yapamamaktadır. Ancak bazı durumlarda hakimler gibi hareket eden ve davaya bakan katipler görülmektedir. İsimlerinden anlaşılmaktadır. Ancak diğer hakimlere nazaran daha alt bir seviyede oldukları kabul edilmektedir. Bu hakimler

⁴⁴⁷ Eşnunna Kanunu md. 48, TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 83.

⁴⁴⁸ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 54.

⁴⁴⁹ JOHNS, C.H.W, a.g.e., 82, 83.

⁴⁵⁰ TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ, a.g.e., 185.

⁴⁵¹ KLENGEL, Horst, a.g.e., 175, 176.

o davada bir daha katip olarak hizmet verememektedirler. Elde edilen hukuki metinlere göre hakimler hiçbir zaman katiplik yapamamaktadır. Bazı katiplerin aynı zamanda rahip sınıfından olduğu görülmektedir. Ancak katiplik için rahip olma şartı bulunmamaktadır⁴⁵².

3. Yargılama Usulü Süreci

Sümerce dava “*dinum*” kelimesi ile ifade edilmektedir. Sümer edebiyat metinlerinden yargılamaya ilişkin bir takım bilgiler elde edebilmekteyiz. Bu metinlerde mahkeme önünde davalı ve davacı şiiirsel bir şekilde karşılıklı iddialarda bulunmaktadır⁴⁵³.

Eski Babil dönemine ilişkin olarak elimize daha fazla bilgi geçmektedir. Elimize geçen hukuki metinlerde katiplerin hep aynı anlatım şeklini kullandığı görülmektedir. İlk önce davacı taraf iddiasında bulunmakta, daha sonra davalı taraf buna cevap vermektedir. Babil döneminde yargılamanın yazılı esas ile yapıldığı kabul edilmektedir, tanıklar mahkeme huzurunda dinlenmektedir. Sırasıyla davanın tarafları yazılı delillerini mahkemeye sunmaktadır. Sözlü beyanlar dinlenmekte, yazılı beyanlarda mahkemede okunmaktadır⁴⁵⁴.

Genellikle dava sonuçlandıktan sonra bir temyiz aşamasının bulunmadığı kabul edilmektedir. Karar alındıktan sonra taraflar bir daha aynı konuda dava açamamaktadır. Ancak bazı hukuk metinler bize gösteriyor ki, yeni bir delilin ortaya çıkması halinde ya da ilk mahkemede bir delilin yanlış yorumlandığının ortaya çıkması halinde aynı dava tekrar görülebilmektedir. Yani davanın ıslah edilmesi mümkün olabilmektedir. Ancak ilk davada kaybeden tarafın ikinci davada da kaybetmesi durumda mahkeme masraflarının ona yükletilmesi söz konusudur⁴⁵⁵.

⁴⁵² JOHNS,C.H.W, a.g.e., 83-85.

⁴⁵³ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,57.

⁴⁵⁴ JOHNS,C.H.W, a.g.e., 88,89.

⁴⁵⁵ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,58.

4. Tanıklar ve Deliller

Mezopotamyalılar somut delillerin önemini fark etmişlerdir. Yargılamaya ilişkin hukuki metinlerde dava taraflarının iddialarını ispatlamak için mahkemeye yazılı deliller ve tanıklar sundukları görülmektedir.

Mahkemeye sunulan delillerin ispat yükünün kuvvetli olması da beklenmektedir. Lipit-İştar Kanunu'nun 17. maddesi mahkemeye zayıf ve dayanaksız deliller sunarak iddiada bulunan kişinin, iddiada bulunduğu suçun cezası ile cezalandırılacağı belirtilmektedir. Ayrıca yalancı tanıklık suçunu incelerken gördüğümüz gibi, ağır cezalarla kişiler doğru ifade vermeye zorlanmaktadır⁴⁵⁶.

Yargılamada yemin de önemli bir ispat aracı olarak görülmektedir. Yemin tanrı adına yapılmaktadır. Bazı kanun hükümleri gerçeğin ortaya çıkması için kişilerden yemin etmelerini istemektedir. Ayrıca elimize geçen hukuki metinlerden anlaşılacağı üzere mahkemelerde tanıklardan yemin talep edebilmektedir. İddiaların tanık ya da belgelerle ispat edilemediği ya da çelişkili olduğu durumlarda yemine başvurulmaktadır.

Gerçeğin ortaya çıkması için başvuru başka bir yöntem ise su ordali olmaktadır. Kişiler hakimlerin huzurunda nehre atıldıkları ya da atlamaya zorlandıkları bilinmektedir. Ordal hakimler tarafından talep edilebileceği gibi, zina yapan kadının aklanması durumunda olduğu gibi kanunlarda da belirtilebilmektedir. Burada nehir tanrısı karar mercii durumundadır. Zanlıyı ya su yüzeyine çıkarır ve böylece suçtan aklanmasına neden olur ya da batırır⁴⁵⁷.

İspat için yemin ve su ordali yoluna başvurulduğunda, yemin alınması ya da kişinin suya atılması tapınakların gözetiminde gerçekleşmektedir⁴⁵⁸.

⁴⁵⁶ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,59. ROTH, Martha T, a.g.e.,29.

⁴⁵⁷ TOSUN Mebrure- Kadriye YALVAÇ,a.g.e.,277.

⁴⁵⁸ VERSTEEG,Russ, a.g.e.,60.

5. Kararların İcrası

Bütün eski hukuk sistemlerinin genel problemi mahkemelerde yargılama sonucu alınan kararların nasıl uygulamaya konulacağına ilişkin olmaktadır. Mahkeme kararlarının uygulanmasını sağlayacak polis ya da başka bir otorite bulunmamaktadır. Hakimlerin yetkisi olay dinlemek, kuralları uygulamak ve hükmünü ilan etmekten ibarettir. Kararı alan hak sahibinin yargılamanın gereğini kendisinin yerine getirdiği tahmin edilmektedir⁴⁵⁹.

6. Eski İsrail Hukuku'ndaki Mahkemeler ve Yargılama

a) Ana İlkeler

İsrail oğulları başlangıçta göçebe bir toplumdur. Bu yüzden toplulukta ailelerin önemi oldukça büyüktü. Üç dört nesil bir arada yaşamaktaydı. Bu dönemde toplumda bir uyuşmazlık çıkması halinde hakimlik görevini aile reisi yerine getirmekteydi. Kararı aile reisi almakta, adaleti aile reisi sağlamaktadır.

Aile reisinin adaleti sağlama ve yargılama görevi hiç kuşkusuz devam etmemiştir. Y.T. 21:18-21. cümleleri arasında bir annenin söz dinlemez oğlu hakkında karar verilmesi için oğlunu şehir kapısı önünde şehrin ileri gelenlerine getirmesinden bahsedilmektedir. Anlaşılacağı üzere Y. T. kitabı yazıldığı zamanda İsrail oğulları artık yerleşik düzene geçmişlerdir. Ayrıca artık uyuşmazlıklara kentin ileri gelenlerinden oluşan bir meclis bakmaktadır.

Eski İsrail Hukuku'nda davalarda sözlü yargılama usulü hakim olmaktadır⁴⁶⁰. Eski Ahit'te sadece bir yerde yazılı yargıdan bahsedilmektedir. Ancak bununda Mısır hukuk geleneğinden geldiği tahmin edilmektedir⁴⁶¹.

b) Hakimler

Tevrat'ta hakimlere yönelik oldukça açık hükümler mevcuttur. Y.T. 1:16. cümle ve devamı hakimlerin İsrail oğullarının sorunlarını çözmek için Musa

⁴⁵⁹ VERSTEEG, Russ, a.g.e., 62.

⁴⁶⁰ BOECKER, H. Jochen, a.g.e., 29-31.

⁴⁶¹ BOECKER, H. Jochen, a.g.e., 35. Eyüp 31:35 "...işte savunmamı imzalıyorum.", Tevrat.

tarafından görevlendirildiği söylenmektedir. Musa hakimlere, ister İsrail oğlu ister yabancı olsun, yargılarken adaletli olmalarını ve kimseden korkmamalarını öğütlemektedir. Y.T. 16:19. cümlesinde hakimlere yargılarken haksızlık yapmamalarını, kimseyi kayırmamalarını ve haksızı haklı yapmak için rüşvet almamalarını emretmektedir. Levililer 19:15. cümlede aynı hususlar tekrarlanmakta ve ayrıca hakimlerden yoksula da ayrıcalık gösterilmemesi istenmektedir.

Y.T. 19:18 ve 19. cümleleri ise yargılama esnasında hakimlere çok dikkatli olmaları ve tarafları iyi dinlemeleri öğütlenmektedir. Özellikle yalancı tanıklara çok dikkat etmeleri emredilmektedir. Yalancı tanıkla karşılaşmaları durumunda dava konusu fiilin cezasının aynısının ona uygulamalar istenmektedir.

Tevrat'ta aralarında uyuşmazlık olan kişilere yönelik hükümler de bulunmaktadır. Y.T. 25:1. cümlesinde yer alan hüküm aralarında uyuşmazlık olan kişilerin mahkemeye başvuracakları ve kararı hakimlerin vereceği bildirilmektedir⁴⁶².

c) Deliler ve Tanıklar

Tevrat'ta yalancı tanıklık durumunda isnat edilen suçun cezasının yalancı tanığa yükletilerek cezalandırıldığını belirtmiştik. Tevrat'ta tanıklığa ilişkin diğer hükümler Y.T. 17:15 ve Y.T. 19:15. cümlelerinde düzenlenmektedir. Bu hükümlerde ceza davalarında, özellikle yaptırım ölüm olan ceza davalarında, sadece bir tanığın ifadesinin yeterli olmadığı, en az iki ya da üç tanığın ifadesi ile suçun açıklığa kavuşturulacağı belirtilmektedir⁴⁶³.

Tanıklığa ilişkin en dikkat çekici hüküm Levililer 5:1 cümlesinde düzenlenmektedir. Bu hükme göre bir suçun işlendiğini gören ve bilen kişinin

⁴⁶² GALANTİ,Avram, a.g.e., 97,99,100. Tevrat.

⁴⁶³ GALANTİ,Avram, a.g.e., 101. Tevrat.

günah işlemiş olacağı ve cezalandırılacağı bildirilmektedir. Bu hüküm ile aslında her bir İsrail oğlu savcı olarak atanmaktadır⁴⁶⁴.

Eski İsrail hukukunda kullanılan diğer ispat araçları ise yemin ve ordaldır. Yemin genellikle suçlanan kişiden alınmaktadır. Örnek olarak, Çıkış 22:8 ve 11. cümlelerinde düzenlenen emanet edilen mala el uzatmadığına ilişkin hırsızlıkla suçlanan kişinin yemin etmesi gösterilebilir. Levililer 5:4. cümlesine göre, hangi konuda olursa olsun, iyilik için veya kötülük için, bilmeden veya düşünmeden yemin eden kişi suçlu sayılmaktadır. Ordal konusunda da Tevrat'ta pek çok çeşidi düzenlenmektedir. Örneğin Levililer 5:12. cümle ve devamında düzenlenen acı su ordali gösterilebilir. Burada karısının zina yaptığından şüphelenen ama tanığı olmayan adam karısını kahine götürmekte ve kahinde kadına acı su içirmektedir. Kadının rahatsızlık çekmediği ve karnı şişmediği takdirde, masum olduğu kabul edilmektedir. Yemin ve ordal uygulamaları din adamları yönetiminde gerçekleşmektedir⁴⁶⁵.

⁴⁶⁴ BOECKER, H. Jochen, a.g.e., 38. Tevrat.

⁴⁶⁵ BOECKER, H. Jochen, a.g.e., 35,36. Tevrat

SONUÇ

Çalışmamızda çivi yazısı hukukuna ilişkin Mezopotamya uygarlıklarının vermiş olduğu örnekleri inceledik. Hukuk mantığının daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle tarih ve buna bağlı olarak gelişen devlet anlayışları üzerinde durduk. Daha sonra ekonomik ve sosyal hayatlarına ilişkin kısaca bilgi verdik.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Mezopotamya’da bir süreç içinde oluşan hukuk ve adalet anlayışını ve bu anlayışın kanun metinlerine nasıl yansıdığı üzerinde durduk. Mezopotamya’da elimize geçen ve kanun metni olarak tanımladığımız hukuki metinlerin tarihsel süreç içinde özelliklerine değindik. İkinci bölümde son olarak Eski İsrail Hukuku’na değindik. Geçen yüzyılın başlarına kadar Mezopotamya’da en eski uygarlık olarak kabul edilen, ama elimize geçen vesikalar sayesinde aslında en yeni uygarlıklardan biri olan İsrail oğullarının Eski Mezopotamya uygarlıklarından hukuki ve sosyal açılardan ne ölçüde etkilendiği ve hukuk sistemlerinin özellikleri üzerinde durduk.

Üçüncü bölümde Eski Mezopotamya Hukuku’nda ve Eski İsrail Hukuku’nda yer alan düzenlemeleri modern hukukta kullanılan terimler altında inceledik.

Eski Mezopotamya’dan günümüze, başta kanunlar olmak üzere pek çok hukuki ve ekonomik metin kalmıştır. Bunlara örnek olarak, başta evlilik ve satım gibi çeşitli sözleşmeleri ve günümüz hukukunda kanun hükmünde kararnamelere benzetebileceğimiz, adaletname olarak adlandırılan metinleri verebiliriz. Böylece elimize geniş bir terminoloji geçmiş olmaktadır.

Bu kadar çok hukuki ve ekonomik metnin varlığı, bize Eski Mezopotamya’da yerleşmiş bir hukuk düzeninin ve buna bağlı olarak bir hukuk anlayışının ve hukuk felsefesinin olduğunu göstermektedir. Ancak hukuk bilimi için Orta Asur dönemini beklememiz gerekmektedir. Gerçekten bu dönemde yazılmış olan kanunlar aynı zamanda hukukçuların şerhlerini de içermektedir.

Hukuki metinler incelendiğinde, adalet kavramı ve buna bağlı olarak adalet anlayışının varlığı görülmektedir. Eski Mezopotamyalıların adalet anlayışına göre, adaletin sekiz temel unsuru bulunmaktadır. Buna göre, adaletin gerçekleşmesi için öncelikle kişilerin özgürlüklerinin tesis edilmesi gerekmektedir. Özgürlük dışında, kamu güvenliği, ekonomik refah, düzen, barış, aile güvenliği ve gerçeklik kavramları da adaleti tanımlayan diğer unsurlardır. Adaleti tanımlayan son ve en dikkat çekici unsur ise, uyuşmazlıkların çıkması halinde, uyuşmazlıkların çözümü için bir oluşumun (mahkemeler gibi), sürecin varlığının gerekliliğidir.

Eski Mezopotamyalıların adalet anlayışı için söyleyebileceğimiz son husus ise adaletin tanrısallığıdır. Hukuki metinlerin çoğunda bu tanrısallık özelliği üzerinde durulmuştur.

Eski Mezopotamya'dan günümüze kalan hukuki metinlerde dikkat çekici bir diğer nokta ise, metinlerde "hak" kelimesine rastlanılmamasıdır. Bunun yerine "benim mahkememin hükümleri" ifadesi yer almaktadır. Kuşkusuz bir hak anlayışı da bulunmaktadır. Aksi halde kanun metinlerinde, modern hukukta yaşam hakkı ve mülkiyet hakkı olarak adlandırdığımız haklar, çeşitli suç ve haksız fiillere karşı korunmazdı. Bu metinlerde işçi ve işveren hakları gibi çeşitli sosyal haklarda düzenlenmektedir. Bahçıvanların ve çobanların sorumluluğu ve ücretleri bunlara örnek olarak verilebilir.

Eski Mezopotamya Hukuku'nu incelerken elimizde pek çok kaynak bulunmaktadır. Eski İsrail Hukuku'nda ise elimizde bu kadar kaynak bulunmamaktadır. Tevrat temel ve en önemli kaynağımızı oluşturmaktadır. Öncelikler belirtilmesi gerekir ki, Tevrat sadece hukuki bir metin değildir. Öncelikle ve özellikle dini bir metindir. İsrail oğullarının sosyal ve kişisel hayatlarını düzenleyen kutsal kitaptır. Eski Mezopotamya Hukuku'nda da tanrısallık söz konusuydu. Ancak bu tanrısallık sadece kanunların prolog ve epilog kısımlarında sınırlı kalmıştır. Daha çok kralların hakimiyetlerini ve kanunlarını meşru kılmak amacıyla kullanılmıştır. Bunun dışında kanun

hükümleri oldukça laik yapıdadır. Eski İsrail Hukuku için ise, aynı şeyi söyleyememekteyiz. Tevrat'ta yer alan hükümler sadece hukuk kuralı değil aynı zamanda dini kurallardır. Hükümlerin ihlali sadece suç değil, aynı zamanda günah da sayılmaktadır.

Eski İsrail Hukuku'na ilişkin bir diğer özellik ise, hukuklarının oldukça milli yapıda olmasıdır. Özellikle, Tevrat'ta yer alan, kişiler hukukuna ve mülkiyet hukukuna ilişkin, hükümlerde bu durum göze çarpmaktadır. Eski Mezopotamya Hukuku'nda ise yabancılara ilişkin hükümlere rastlamamıza rağmen, sayılarının oldukça az olduğunu görmekteyiz. Genel olarak kanunlarda yer alan hükümler ülkede yaşayan herkese uygulanmaktadır.

Hem Eski Mezopotamya Hukuku'na hem de Eski İsrail Hukuku'na şekil açısından baktığımızda, kanunların ve hükümlerin yazım tekniğinin benzeştiğini görmekteyiz. Eski Mezopotamya'da Sümerlilerle başlayan bu yazım tekniği, Mezopotamya'da yaşamış olan sonraki kavimler, komşu illerdeki kavimler ve İsrail oğullarınca benimsenmiştir. Buna göre, kanunlar üç bölümden oluşmaktadır. Bunlar prolog, kanun hükümlerini içeren bölüm ve epilogdur. Ancak bu yazım tekniğine Tevrat'ta sadece bir yerde rastlamaktayız. Anlaşma Kitabı olarak adlandırılan kısım Tevrat'ın içine yerleştirilmiş bir kanun metni gibidir. Tevrat'ta yer alan diğer hükümler ise, kitabın genelinde dağınık olarak yer almaktadır.

Eski Mezopotamya'da kanun hükümleri “eğer” ya da “bir adam ki” şeklinde formüle edilmiştir. Kazuistik yazım tekniği olarak da adlandırılan bu tarz hükümlere Tevrat'ta da rastlanmaktadır. Bu yazım tekniği ile yazılmış hükümlerin Eski İsrail Hukuku'na Eski Mezopotamya Hukuku'ndan geçtiği kabul edilmektedir. Ancak Tevrat'ta yer alan hükümlerin tamamı bu yazım tekniği ile yazılmamıştır. Apodiktik yani kesin hüküm şeklinde yazılmış olan hükümlerin sayısı da oldukça fazla olmaktadır. Bu hükümlerin kaynağı olarak İsrail oğullarının öz hukukları gösterilmektedir.

Eski Mezopotamya'da toplum sınıflara ayrılmaktadır. Bu sınıflandırma sadece hür köle şeklinde olmamaktadır. Muşkenum adında bir ara sınıf da

bulunmaktadır. Toplum sadece bu üç sınıftan oluşmamaktadır. Ayrıca mesleki bir sınıflandırma da söz konusudur. Eski İsrail Hukuku'nda ise daha basit bir sınıflandırma bulunmaktadır. Ayrım hür köle ayrımıdır. Ancak köleler arasında Yahudi olan Yahudi olmayan köle ayrımı bulunmaktadır. Hem Eski Mezopotamya Hukuku'nda hem de Eski İsrail Hukuku'nda yabancılara ilişkin düzenlemeler bulunmaktadır.

Eski Mezopotamya'da aileye oldukça önem verilmekteydi. Aile hukukuna ilişkin elimize çok sayıda hukuki metin geçmektedir. Geçerli bir evlilik sözleşme ile gerçekleşmektedir. Ayrıca boşanma belirli şartlara bağlanmıştır. Evlat edinme ve evladın görevlerine ilişkin elimizde bol miktarda örnek bulunmaktadır. Tevrat'ta ise daha az düzenleme bulunmaktadır. Geniş aile yapısında aile reisinin önemi büyük olduğundan, örf adet hukuku yoluyla bu alandaki uygulamalar yapılmaktadır.

En eski zamanlardan beri özel mülkiyetin varlığı ve miras yoluyla intikali kabul edilmektedir. Bu husus, hem kanunlarda hem de hukuki metinlerde düzenlenmektedir. Başlarda sadece erkek çocuğun mirasçılığı kabul edilirken, ilerleyen zamanlarda kız çocuklarının da mirasçılığı kabul edilmektedir. Eski İsrail Hukuku'nda bu durum sadece ölen kişinin erkek varisinin bulunmaması halinde söz konusu olmaktadır.

Eski Mezopotamya'da alanı döneme göre değişse de özel mülkiyetin varlığı kabul edilmekte ve kanunlarca korunmaktadır. Özellikle, başlangıçta gayrimenkuller sadece saray ve tapınakların malı iken, ilerleyen zamanlarda özel kişilerinde gayrimenkul edindiği bilinmektedir. Gayrimenkullerin kiralanması ve satışı hakkında düzenlemeler bulunmaktadır. Ayrıca hem menkul hem de gayrimenkul mallar çeşitli suç ve haksız fiillere karşı korunmaktadır. Tevrat'ta da mülkiyete ilişkin düzenlemeler bulunmaktadır. Ancak her şey aslında tanrıya ait kabul edildiğinden, bu düzenlemeler Eski Mezopotamya Hukuku'na göre daha kısır olmaktadır.

Borçlanma ve ticari hayat çok eski devirlerden beri Mezopotamyalılarca bilinmekte ve uygulanmaktaydı. Hem kanunlarda hem de hukuki metinlerde çeşitli sözleşme ve ticari faaliyet tiplerine ilişkin düzenlemeler bulunmaktadır. Zaten pek çok sözleşme, hatta borç ve ödünce ilişkin sözleşmeler dahi, ticari olarak kabul edilmektedir. Eski İsrail Hukuku'nda ise borçlar ve ticaret hukukuna ilişkin fazla düzenleme bulunmamaktadır. Mevcut düzenlemeler ise oldukça basit borç ilişkilerine yönelik olmaktadır. İsrail oğulları Babil sürgününe kadar fazla ticaretle meşgul olmamışlardır.

Ceza hukukuna ilişkin bilgilerin büyük kısmını kanun metinlerinden ve Tevrat'tan elde etmekteyiz çünkü cezaların uygulanmasında yazılı bir metne ihtiyaç duyulmamaktadır. Hem Eski Mezopotamya kanun metinlerinde hem de Tevrat'ta çeşitli suç ve haksız fiil tipleri hem de bunlara uygulanacak cezalar düzenlenmektedir. Eski Mezopotamya'da kısas prensibine ilişkin uygulamada farklılıklar bulunmaktadır. Bu prensip Babil döneminden sonra kanun metinlerinde yer almaktadır. Eski Babil döneminde artık sami etkisi kendini tamamen göstermektedir. Kısas prensibinin kaynağı da sami kültürüdür. Eski Babil döneminden evvel hem kanun hem de diğer hukuki metinlerde bu prensibe rastlanılmamaktadır. Eski İsrail Hukuku'nda ise, kısas prensibi ceza hukukunda esas kabul edilmektedir.

Yargılama usulü sürecinde başlangıçta yargılama görevi şehir meclislerinin elinde bulunmaktaydı. Ancak Akkad döneminden itibaren hakimlerin ortaya çıktığı ve zamanla meclislerin yerini aldığı bilinmektedir. Eski Mezopotamya Hukuku'nda yargılama sürecinde yazılılık esas olarak kabul edilmektedir. Eski İsrail Hukuku'nda ise yargılama görevi başlangıçta aile reislerinin elindeydi. Zamanla şehir meclislerinin ve hakimlerin eline geçmiştir. Yargılamada sözlü yargılama usulü esas kabul edilmektedir.

Çalışmamızda bize yazılı hukuk ve hukuk uygulamasının ilk örneklerini veren Eski Mezopotamya uygarlıklarının hukuk sistemlerini inceledik. Bilinen en eski ve belki de ilk hukuk sistemi olan Eski Mezopotamya Hukuku'nun bu sebeple özel bir öneminin olduğunu belirtmek isteriz.